

DOKTORI (PH. D.) ÉRTEKEZÉS

**Válsághelyzet Kelet-Magyarországon 1918-1919-ben
Hadtörténeti, helytörténeti és jogtörténeti aspektusok**

Dr. Szilvássy Zoltán

Témavezető: Dr. habil. Barta Róbert Ph.D.

Debreceni Egyetem

BTK

Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

Debrecen, 2023.

Értekezés a doktori (Ph. D.) fokozat megszerzése érdekében
a Történelemtudományok tudományágban

Írta: *Dr. Szilvássy Zoltán* okleveles jogász

Készült a Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola
(Történelmi programja) keretében

Témavezető: Dr. Barta Róbert

Dr.

(olvasható aláírás)

A doktori szigorlati bizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

A doktori szigorlat időpontja: 2022.

Az értekezés bírálói:

Dr.

Dr.

Dr.

A bírálóbizottság:

elnök: Dr.

tagok: Dr.

Dr.

Dr.

Dr.

A nyilvános vita időpontja: 2023....

„Én Dr. Szilvássy Zoltán teljes felelősségem tudatában kijelentem, hogy a benyújtott értekezés önálló munka, a szerzői jog nemzetközi normáinak tiszteletben tartásával készült, a benne található irodalmi hivatkozások egyértelműek és teljesek. Nem állok doktori fokozat visszavonására irányuló eljárás alatt, illetve 5 éven belül nem vontak vissza tőlem odaítélt doktori fokozatot. Jelen értekezést korábban más intézményben nem nyújtottam be és azt nem utasították el.”

PhD disszertáció

Válsághelyzet Kelet-Magyarországon 1918-1919-ben
Hadtörténeti, helytörténeti és jogtörténeti aspektusok

Készítette: Dr. Szilvássy Zoltán

Témavezető: Dr. Barta Róbert

Debreceni Egyetem Történelmi és Néprajzi Doktori Iskola

2023

Tartalomjegyzék

I. Historiográfia és célkitűzések.....	6
II. A Székely Hadosztály Kelet-Magyarországon. Egy honvédelmi kísérlet és következményei.....	11
III. Proletárdiktatúra Debrecenben és a Hajdúságban. A Tanácsköztársasághoz vezető út és regionális hatásai.....	44
IV. A katonai és polgári elhárítás a Tanácsköztársaság időszakában, különös tekintettel a Poli- tikai Nyomozó Osztály eljárására.....	81
V. A Tanácsköztársaság büntető jogrendszerének főbb jellemvonásai.....	111
VI. Büntetőeljárás a Tanácsköztársaság idején. A proletárdiktatúra bűnvádi eljárása.....	130
VII. Összegzés és kitekintés.....	150
VIII. Felhasznált források és szakirodalom.....	156
IX. Melléklet.....	163
X. Summary.....	183

I. Historiográfia és célkitűzések

Magyarország 1918 és 1919 közötti történetének bemutatása jól tükrözi a magyar történetírás utolsó száz évének átpolitizáltságát, a korszak és a téma interpretációja mindenkor megfelelt az éppen hatalmon lévő politikai kurzus és államberendezkedés igényeinek. Ennek megfelelően az 1945 utáni, marxista-szovjet mintákat követő magyar történetírás alapvetően pozitívan mutatta be a korszakot, annak minden (helytörténeti, hadtörténeti, jogtörténeti és egyéb) aspektusával. Mindez azt is szolgálta, hogy az 1919 utáni időszak (Horthy-korszak) ehhez képest és minden tekintetben negatív színben tűnjön fel, de az is helytálló, hogy a Horthy-korszak történetírása is a legsötétebb tónusokkal írta le az 1918-19 közötti eseményeket. 1989 után és a levéltári kutatási lehetőségek bővülésével a magyar történetírás figyelme újra a téma felé fordult, amit jelzett az egyre élénkülő, ide vonatkozó publikációs tevékenység és az is, hogy 2017-ben külön intézet alakult (*Clio Intézet*), melynek egyik fő profilja éppen a Tanácsköztársaság történetének sokoldalú kutatása. 2021-ben megjelent Hatos Pál összefoglaló munkája (*Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Tanácsköztársaság története*), amely a témát nem csupán a korszak nemzetközi környezetébe illeszti be, de figyelembe veszi a korabeli magyar társadalom viszonyait és reakcióit is, valamint nagy pontossággal összegzi és felhasználja a témakör eddigi fontosabb magyar és idegen nyelvű historiográfiáját. Bodó Béla angol nyelvű munkája, valamint Robert Gewarth és John Horne magyarul is napvilágot látott, nemzetközi összevetéseket tartalmazó kötete jelzik, hogy a témának bőven vannak nemzetközi összefüggései,¹ melyek jól illeszkednek az egyre szélesebb körben művelt erőszak történeti kutatásokhoz is.

A disszertáció műfaji (helytörténet, hadtörténet, jogtörténet) determináltsága jórészt a felhasznált forrásokat (döntően publikált forráskiadványok formájában) és a szakirodalmat is meghatározza. Minden fejezet esetében áttekintettem a vonatkozó korábbi szakirodalmat is és kísérletet tettem azok megállapításait összhangba hozni az újabb kutatásokkal. A dolgozat átfogóan foglalkozik a Székely Hadosztály harcaival a mai Kelet-Magyarország területén, az új politikai berendezkedéssel Hajdú-Biharban, elsősorban Debrecenben és Hajdúnánáson, a magyarországi tanács hatalom büntetőpolitikájával, az új politikai berendezkedés jogalkotásával, jogi intézményrendszerével, politikai nyomozó testületeivel és titkosszolgálatával. A doktori értekezés hadtudományi, jogtudományi és történettudományi (helytörténeti) kutatásokat is

¹ Béla Bodó: *The White Terror. Antisemitic and political violence in Hungary, 1919-1921*. Rutledge, London-New York, 2019. Robert Gerwarth-John Horne (szerk.): *Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után*. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. Benne: Robert Gerwart: *Harc a Vörös Szörnyeteggel: ellenforradalmi erőszak Közép-Európa vereséget szenvedett államaiban*. 71-78.

magában foglal. Ebben a tekintetben részben összegezni kívántam a régebbi és újabb szakirodalom megállapításait (a tematikus fejezetek szintjén), részben megpróbáltam rámutatni a vonatkozó történeti források és szakirodalom súlypontjaira.

A disszertáció első tematikus fejezetét (A Székely Hadosztály Kelet-Magyarországon. Egy honvédelmi kísérlet és következményei.) illetően a korabeli feldolgozások és visszaemlékezések (Böhm Vilmos, Gratz Gusztáv, Eördögh István, Huszár Károly, József főherceg, Kelen Béla, Koréh Endre, Kratochvil Károly, Szádeczky-Kardoss Lajos) mellett rendelkezésre állnak újabb és jól használható összefoglalások, tanulmányok is (többek között Balla Tibor, Farkas Péter, Fráter Olivér, Gottfried Barna, Laczkó Mihály, Limpár Péter, Nagy Szabolcs, Romsics Ignác munkái). Ennek a fejezetnek az elején fontosnak tartottam, hogy a Székely hadosztály tevékenységének történeti-földrajzi színteréről (Erdély és a Partium), valamint az itt élő népek (magyarok, románok, szászok) történeti kontextusairól bővebben is írjak.

Munkám következő fejezetében (Proletárdiktatúra Debrecenben és Hajdúságban. A Tanácsköztársasághoz vezető út és regionális hatásai) a műfaji keveredés (helytörténet és hadtörténet) miatt a historiográfiai anyag is többretegű. Egyrészt felhasználtam a régióval foglalkozó régebbi helytörténeti irodalmat (Gunst Péter, Fehér András, Dr. Varga Zoltán, Tokody Gyula által szerkesztett összefoglalások), mert az 1989 előtti magyar történetírás politikai irányítói, szoros kontroll alatt ugyan, de engedték és támogatták a helytörténeti és egyéb, célzott tematikai kutatásokat, ami számos esetben máig hasznosítható forrásközlő és/vagy hiánypótló munkák megjelenéséhez vezetett (többek között Fogarassy László, Hajdu Tibor, Ladányi Andor szerkesztései és írásai). Mindezt kiegészítettem az újabb, részben helytörténeti kutatási eredményekkel (Bene János, Bödök Gergely, Buczkó József, Perczel Olivér, Ujváry Gábor és mások írásai)

A negyedik, ötödik és hatodik fejezetek (A katonai és polgári elhárítás a Tanácsköztársaság időszakában, különös tekintettel a Politikai Nyomozó Osztály eljárására. A Tanácsköztársaság büntető jogrendszerének főbb jellemvonásai. Büntetőeljárás a Tanácsköztársaság idején. A proletárdiktatúra bünvádi eljárása.) kidolgozásához, hasonlóan a korábbi részekhez elkerülhetetlen volt a korabeli és az 1989 előtti, döntően jogtörténeti dokumentum kötetek és feldolgozások használata, de itt arra is törekedtem, hogy főként a politikai nyomozó osztály, valamint a korabeli elhárítás története kapcsán figyelembe vegyem a levéltári anyagok egyre szélesebb körű kutathatósága révén megszületett újabb kutatási eredményeket (Fejérdy András, Jagadics Péter, Rajos Sándor, Simon László, Szabó Károly, Takó Dalma). Az általános jogtudományi részt illetően főként Sarlós Béla (A Tanácsköztársaság forradalmi törvényszékei. A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása), Halász Pál (A Magyar Tanácsköztársaság

jogalkotása. Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról) és Rákos Ferenc (Állam és alkotmány a Magyar Tanácsköztársaságban.) összefoglaló elemzésire támaszkodtam.

A téma historiográfiája helyenként a téma és a korszak polémiáira is reflektált. Erre példa az, hogy a Tanácsköztársaság történetének igen gyakran felemlegetett toposza volt az elmúlt száz évben a székely hadosztály „árulása,” vagy más perspektívából nézve: büszkén vállalt fegyverletétele. Amíg a Tanácsköztársaság hívei a magyar közvélemény románellenes érzelmeire hatva (az internacionalista proletárdiktatúra ügyesen alkalmazta a mozgósításra a nacionalista retorikát) bűnbakot találhattak a kommünt eláruló Székely Hadosztályban, a Horthy-korszakbeli, hivatalos emlékezetpolitikában legalább fel lehetett mutatni egyetlen olyan akciót az ellenforradalmi mozgolódásokból, amely ha másban nem, legalább a fegyverletételben egészen biztosan sikeres volt, és nem tapadtak hozzá olyan kétes ügyek, mint például a bécsi követségről elrabolt milliók eltűnése. Az „árulás” vádjá ugyanakkor a kortárs, „jobboldali” szerzők munkáiban is fellelhető. Az egykori katonatiszt, Gyurócsik Jászay Mihály részletesen foglalkozott a hadosztály megszervezésével és a vezetésében alparancsnokként betöltött szerepével, valamint saját heroikus küzdelmének nehézségeit is taglalta.² Értelmezésében az internacionalista budapesti népbiztosok azért nem dolgoztattak ki koncepciót a nacionalista székely hadosztály alkalmazására, mivel bizalmatlanok voltak vele szemben, mert egy „egy erős, nemzeti érzéstől áthatott seregetest” létezése és dicső szereplése nem illett bele a Tanácsköztársaság politikájába. Gyurócsik Jászay Mihály azonban egyáltalán nem idealizálta a Székely Hadosztályt. Vitatkozott Breit József hadtörténeti munkájával³ és bírálta a székely hadosztály fegyverletételét. A *Tanulságok és igazságok a közelmúltból*, című 1926-ban megjelent visszaemlékezése szerint éppen a székely hadosztálynak kellett volna példát mutatni, és minden más „vörös alakulatot” „a nemzeti lelkesedés útján magával ragadni, megnemesíteni.” Előbb kiűzni a megszállókat, és aztán megdönteni a proletárdiktatúrát. Ezzel pedig Gyurócsik Jászay Mihály – ha a maga sajátos nézőpontjából is – jobboldali, konzervatív katonatisztként ismételte meg a székely hadosztály „árulásának” baloldali vádját.

A bal- és a jobboldalon egyaránt megtalálható „árulás” vádjának megcáfolására a székely hadosztály egykori parancsnoka, Kratochvil Károly (I. melléklet) tette a legnagyobb erőfeszítéseket. 1923-ban arra tett kísérletet, hogy a székely katonák tevékenységét leválassza mind a Károlyi-rendszer, mind a Tanácsköztársaság katonapolitikájáról, és ezzel együtt a hadosztályt

² Gyurócsik Jászay Mihály: *Tanulságok és igazságok a közelmúltból*. K. n. Nagykanizsa, 1926.

³ Breit József: *A magyar nemzet hadtörténelme*. 1-24. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1928-1942. 24. kötet: *A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története*.

integrálja az ellenforradalmi narratívába. Kratochvil szembeszállt Gyurócsik Jászay Mihály a Székely Hadosztály erejét eltúlzó nézetével, amely szerint megadás helyett a Székely Hadosztálynak inkább szét kellett volna vernie a román hadsereget, hogy aztán a Tanácsköztársaságot is megdöntse.⁴

A disszertációm kérdésfelvetéseit és az azokra reflektáló téziseket tekintve, az alábbi kérdésekre keresem a válaszokat:

1. Hol volt a helye és mi volt a szerepe a Székely Hadosztály korabeli és térségbeli tevékenységének a kelet-magyarországi helyzet alakulásában? Ebben a tekintetben részletesen áttekintem a katonai egység korabeli hadtörténetét, annak országos és nemzetközi vonatkozásait, valamint háttérét és külön kitérek a tisztikarra, főként Kratochvil Károly tevékenységére. Ebben a tekintetben elemzem a Székely hadosztály és a Vörös Hadsereg viszonyát, a konfliktusokat, valamint a kelet-magyarországi lakosság ezzel kapcsolatos reakcióit. Ehhez szorosan kapcsolódott a székely menekültek akkori sorsa és helyzete, amely a térségbeli krízishelyzet egyik legfőbb mutatója volt.

2. Mi jellemezte az új politikai berendezkedést (tanács hatalom) és annak fogadtatását a térségben, Hajdú-Biharban (Debrecen, Hajdúnánás)? Ez a kérdés alapos helytörténeti áttekintést igényelt, amelynek bőséges korabeli és újabb publikált forrásai, valamint szakirodalmi feldolgozásai is vannak, itt tehát leginkább a kérdésfelvetés regionális súlypontjaira (a tanács hatalom kelet-magyarországi sajátosságai) helyeztem a hangsúlyt. Ennek megfelelően fontosnak tartottam hangsúlyozni, hogy a román megszállás miatt a proletárhatalom mozgástere időben és térben is nagyon korlátozott volt, ugyanekkor ez nem enyhítette a krízishelyzet lakosságra gyakorolt sokkoló hatását, hiszen az új politikai berendezkedés terrorját gyorsan felváltotta a román megszállók önkénye. A térség népességének agrárjellege és a református egyház súlya miatt a proletárdiktatúra agrár-és egyházpolitikájára nagyobb hangsúlyt fektettem vizsgálódásom során.

3. Milyen jellegzetességei voltak a tanács hatalom büntető politikájának és titkosszolgálatának? Az új, akkori szóhasználattal „forradalmi rend” büntető politikája, jogi berendezkedése, erőszakszervei (politikai nyomozó osztály, titkosszolgálat) alapvetően a rendszer stabilizálását és megerősítését szolgálták, ennek sikeres megvalósítása azonban több okból is zátonyra futott. Egyrészt az új rendszernek nem volt ideje teljesen kiépíteni az új jogrendet, másrészt az új, képzett jogi apparátust sem tudták felállítani, nem beszélve arról, hogy a teljesen politikai

⁴ Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig.” A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019. 274. 275. Uő: Az ördögtől a handlőig. Kun Béla ábrázolásai a Horthy-kori Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. Múlt és Jövő, 2022/1. 1-6.

alapon és ideológiai síkon vezérelt jogrend és bíraskodás széleskörű társadalmi elégedetlenséget váltott ki, melynek enyhítése érdekében a politikai döntéshozók beépítették a rendszerbe a teljes következetlenséget, az esetlegességet, a dilettantizmust, mely szakmai hibák tömegeit eredményezte.

4. Milyen összefüggésben álltak a térség korabeli eseményei az ország helyzetével és külpolitikájával? Ehhez a kérdésfelvetéshez kapcsolódóan és főként a hadtörténeti, valamint a helytörténeti fejezeteknél mindvégig figyelemmel kísértem az országos politika alakulását, annak hatását a régióra, valamint a háború utolsó szakaszának, valamint a béke első évének nemzetközi had-és diplomácia történeti eseményeit. Tézisem szerint és ebben a tekintetben egyetértek azzal, az újabb kutatási eredmények alapján már jórészt konszenzusos megállapítással, hogy noha az országnak a háborús vereség és a forradalmak, valamint a belső összeomlás miatt esélye sem volt a szuverén döntések meghozatalára, de helyi szinteken az ellenállások (katonai és politikai), a kríziskezelés, valamint a túlélési technikák változatos formáinak alkalmazása mégiscsak egyfajta konszolidációs irányba mutatott, noha a területi integritás biztosításához ez kevésnek bizonyult.

II. A Székely Hadosztály Kelet-Magyarországon. Egy honvédelmi kísérlet és következményei.

Az első világháborús vereség és az azt követő katonai összeomlás nemcsak az Osztrák-Magyar Monarchia megszűnéséhez és széteséséhez vezetett, hanem az önálló Magyarország számára is végzetes következményekkel járt. Rendkívüli idők voltak ezek, amikor nehéz volt tisztán látni, de az önvédelem alapvető igényéről lemondó forradalmi kormány végzetes tévedésben volt, amikor feltétel nélkül bízott az antant jóindulatában. Pedig még a katonai vereség tudatában is magabiztosan jelentette ki gróf Tisza István: „A háború elveszett, de annyi érintetlen hadosztályunk van, hogy elálljuk a határokat és még a madár se repülhet be Magyarországra!”⁵ A sok hadosztályból azonban nem maradt meg semmi. Született viszont egy új, a Székely Hadosztály (II. III. mellékletek), amely sokáig az egyetlen ütőképes magyar hadsereg volt, amely képes volt szembeszállni a román megszállókkal.

Koréh Endre, a Székely Hadosztály és később a Székely Dandár tábori lelkésze 1929-es munkája előszavában így fogalmazott: „A »nem akarok katonát látni« korszakában a székely hadosztály az első és egyetlen hadsereg, amelyet a honszeretet tüze és az integritás minden áldozatra kész szolgálata teremt meg -, a székely dandár pedig a vörös idők szégyenletes hónapjai alatt a nemzeti érzés meleg tűzhelye. A székely hadsereg hidalja át a védtelenség, züllesztés idejét, és a nemzeti hadseregben feltámadt és döntő tényezővé vált nemzeti szellem korát. A székely sereg ténykedése honvédelem: a mohó hódítási vágy megfékezése, az olcsó előnyomulás föltartóztatása. Elég, ha a tényre rámutatok: fél esztendeig ez a sereg védte a magyar Alföldet, és közvetve Budapestet! Ha a székely hadosztály 1919 márciusában megtámadhatta volna az oláhokat, sok milliárddal gazdagabb maradt volna az ország, s nem értük volna meg az ezer év alatt is példátlan eseményt, az oláh megszállást.”⁶

A Székely Hadosztály honvédő harcai és a történelem színpadán játszott rövid, de annál jelentőségteljesebb szerepe méltatlanul merült feledésbe, pedig mint látni fogjuk, e nélkül a nemzethű és komoly katonai erőt képviselő hadosztály nélkül könnyen lehet, hogy Kelet-Magyarország is elveszett volna, de az bizonyos, hogy a román hadsereg sokkal hamarabb elérte volna Budapestet. Az alábbiakban erről az elfeledett hadosztályról lesz szó, a megalakulásról, a célokról, a honvédő harcokról és arról, hogy Kelet-Magyarországról miként szervezték a román hadsereggel szembeni ellenállást. A hadosztály tragikus sorsa, a fegyverletétel körülményei, a fegyverszüneti egyezmény semmibe vétele a románok részéről hűen tükrözte a

⁵ Idézi: Koréh Endre: „Erdélyért” A székely hadosztály és dandár története 1918-1919. I-II. k. Bp. 2000. 18.

⁶ Uo. 7.

korszakot, azokat a zűrzavaros időket, amikor fegyverszüneti egyezmények, katonai konvenciók és megállapított demarkációs vonalak váltak semmivé és ezek áldozatul a hódítók csillapíthatatlan éhségének.

1. Hadi események és háborús diplomácia

Az első világháború folyamán az antant két olyan titkos szerződést is kötött újabb szövetséges megszerzése és háborúba vonása érdekében, amelyek előrevetítették a későbbi területi rendezést. Az egyik 1915. április 6-án aláírt londoni titkos szerződés volt, amelyben Olaszország számára tettek engedményeket. A másik az 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos szerződés volt, amit az angol, a francia, az olasz és az orosz kormány bukaresti követei, valamint Ion Brătianu román miniszterelnök írt alá. Ebben Románia kötelezte magát, hogy belép a háborúba, nem köt különbékét, cserébe neki ígérték Bukovinát, Erdélyt, a Partiumot, az Alföld keleti részét és a Bánságot. A szerződés keleten a fennálló orosz-román határt ismerte el, majd Galícia és Bukovina, illetve Galícia és Magyarország vonalát követte. A Tisza mentén 4 km-el túlment Vásárosnaményen és onnan déli irányba, 6 km-rel Debrecen felé haladt el.⁷Eördögh István találó megfogalmazása szerint: „Az antant háborús érdekeitől vezérelve önhatalmúlag Romániának ígért – az általa hirdetett elvekkel szöges ellentétben – olyan magyar területeket, mint a több nemzetiség által lakott Erdély, Bukovina és a Bánát, ezen felül a tisztán magyar lakosságú Alföldnek körülbelül a felét.”⁸

A román hadüzenet nem is váratott sokáig magára, 1916. augusztus 27-én, Ferdinánd román király képviselői Bécsben a Monarchia tudomására hozták Románia hadba lépését. A támadás azonban még a hadüzenet átadása előtt 10-15 perccel, a teljes fronton megindult.⁹ A 440 ezer fős román hadsereg mérsékelt harcértéke és a román hadvezetés felkészületlensége miatt azonban az előre nyomulás lassan haladt, pedig az erdélyi szász Arz tábornagy parancsnokságával felálló magyar 1. hadsereg, alig 70 ezer főből állt.¹⁰ A románok hátában ráadásul a Mackensen német tábornagy vezette német-bolgár csapatok szeptember 2-án támadásba lendültek és kétfrontos háborúra kényszerítették Romániát. A központi hatalmak Károly trónörökös főparancsnok és Hans von Seeckt vezérkari főnök vezetésével előbb Nagyváradon, majd Kolozsváron külön erdélyi parancsnokságot állítottak fel. Az Erich von

⁷ Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1984. 14-15.

⁸ Eördögh István: Erdély román megszállása (1916-1920). LAZI Bt. Szeged, 2000. 14-15.

⁹ Lásd: Szádeczky-Kardoss Lajos: Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916-17. Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Bp. é. n. 64.

¹⁰ Erdély története. III. kötet. 1830-tól napjainkig. Akadémiai Kiadó, Bp. 1988. 1696.

Falkenhayn vezette 9. német hadsereg pedig Petrozsénynél ellentámadásba lendült és szeptember 26-28-án Nagyszebennél, október 7-9-én pedig Brassónál aratott döntő győzelmet. Hamarosan egész Havasalföldet elfoglalták és december 6-án bevonultak Bukarestbe. A békeszerződést 1918. május 7-én Románia kénytelen volt aláírni, amivel megszegte a bukaresti titkos szerződés különbékére vonatkozó előírását.¹¹ A háborús helyzet alakulása, az Amerikai Egyesült Államok 1917. április 6-i hadba lépése az antant oldalán és december 7-én az Osztrák-Magyar Monarchiának küldött hadüzenet döntő módon befolyásolta az erőviszonyok alakulását. A Ferenc József 1916. november 21-i halálát követően trónra lépő Károly császár (IV. Károly magyar király) békeajánlatot tett a szövetségeseknek, de ezek a különbéke próbálkozások 1918 tavaszán eredmény nélkül zárultak. A franciák keleti hadserege Franchet d'Espèrey főparancsnok vezetésével 1918. szeptember 15-én lendült támadásba és Bulgária szeptember 29-én aláírta a fegyverszünetet.¹² Ezt követően a főparancsnok további célként Bulgária megszállását, Szerbia teljes felszabadítását és a Budapest és Bécs irányába történő előre nyomulást jelölte meg.¹³

A keleti hadszíntéren megjelent azonban Henri Mathias Berthelot francia tábornok is, aki október 7-én a vezérkar új instrukcióit vitte Szalonikibe. Eszerint kiterjesztették a frontszakaszt és a keleti hadseregből elkülönítették a dunai hadsereget, ami Berthelot irányítása alá került. A francia kormányfővé 1917. november 13-án kinevezett Georges Benjamin Clemenceau utasítása szerint Berthelot tábornoknak antantbarát kormányt kellett hatalomra segítenie Romániában, s a romániai szövetséges katonai misszió élén, a román legfelsőbb parancsnokság mellett, mint tanácsadó, újjá kellett szervezze a román hadsereget. Ezzel a lépéssel a franciák tudatosan Románia újbóli hadba lépését készítették elő.¹⁴ Október első felében a francia vezérkar már a fegyverszüneti feltételek kidolgozásán dolgozott, mivel félő volt a Monarchia teljes katonai összeomlása. Égetően fontos volt, hogy a fegyverszünet megszülessen, amíg a Monarchia egyáltalán létezik.¹⁵ Az antant hatalmak október 31-én véglegesítették a fegyverszünet szövegét, ami elfogadta ugyan a wilsoni elveket, de azok érvényesítését nem tekintette feladatának.¹⁶

¹¹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2018. 33-36.

¹² Törökország kapitulációja 1918. október 30-án következett be.

¹³ Ormos Mária, i.m. 18. és 32.

¹⁴ Uo. 33.

¹⁵ Ausztriában 1918. október 21-én az Ideiglenes Nemzetgyűlés kimondta az önálló Német-Ausztria megalakulását. Így Ausztria hamarabb vált ki a Monarchiából, mint bármelyik nemzete. A francia külügyminisztérium azonban nem ismerte el az osztrák nemzetgyűlést, mert a fegyverszünetet az Osztrák-Magyar Monarchiával akarta megkötni, nem a független Ausztriával és Magyarországgal. Lásd: Ormos Mária, i.m. 38-39.

¹⁶ Ormos Mária megállapítása szerint: „Nagyon is kérdéses maradt, hogy ezek az elvek vajon mikor és mennyiben érvényesülhetnek. Elvileg tehát elfogadták – többek között – a kereskedelmi szabadságot, de egyúttal lehe-

A Monarchiával folytatott fegyverszüneti tárgyalások a Padova melletti Villa Giustiban zajlottak le. Az antant feltételeit a Monarchia nevében tárgyaló Weber tábornok november 1-jén délelőtt 10 órakor kapta kézhez és 53 órával később, november 3-án, délután 3 órakor írta alá az antant nevében eljáró Diaz tábornok előtt.¹⁷ A dokumentum nem tartalmazott konkrét előírásokat Magyarország számára, de a rendelkezései hazánkra is vonatkoztak. Diaz tábornok közölte is Weber tábornokkal, hogy a balkáni frontszakaszon nem lesz külön fegyverszünet, hanem a padovai fegyverszünet alkalmazandó az Osztrák-Magyar Monarchia valamennyi frontjára. November 2-án Weber ezt az üzenetet továbbította Budapestre, ahol az október 30-i öszirózsás forradalom következtében Károlyi Mihály alakított kormányt.¹⁸ Károlyi a meglévő és érvényes fegyverszünet ellenére két küldöttet, Kozmovszky és Dormándy alezredest küldte Belgrádba, akik november 3-án délelőtt 11 órakor jelentkeztek a francia előőrsnél. Franchet d'Espèrey főparancsnok pedig közölte velük, hogy egyedül ő az illetékes a balkáni fronton a fegyverszünet megkötésére és ismertette a feltételeit.¹⁹ Tekintettel arra, hogy ekkor már egy érvényes és mindenki által elfogadott fegyverszünet volt érvényben, ami a Monarchia minden államára vonatkozott, semmi sem indokolta újabb fegyverszünet aláírását. E tekintetben azonban nemcsak a saját legitimitását előtérbe helyező és a nemzetközi diplomáciában is elismerésre törekvő Károlyi-kormány volt a felelős, hanem Franchet d'Espèrey is, aki az antant felhatalmazása nélkül szabott újabb feltételeket.²⁰

A magyar kormány két, egymással eltérő értesülést kapott. Egyet Weber tábornoktól, Padovából, hogy a megkötött fegyverszünet érvényes, valamint egyet Franchet d'Espèrey főparancsnoktól, miszerint a balkáni frontszakaszon vele kell fegyverszünetet kötni. Végül a Károlyi-kormány elfogadta Franchet d'Espèrey feltételeit és 1918. november 13-án, 10 nappal a padovai fegyverszünet után, Linder Béla, a béketárgyalások előkészítésével megbízott tárca nélküli miniszter, illetve Henrys tábornok, a francia keleti hadsereg parancsnoka és Živojin Mišić vajda, a szerb hadsereg főparancsnoka aláírta a belgrádi katonai konvenciót. Az egyezmény Magyarország határain belül húzódó demarkációs vonalat jelölt ki, amely mögé vissza

tövé tették a zárlat fenntartását. Elfogadták a nemzeti önrendelkezés gondolatát, de egyúttal biztosították, hogy ennek érvényesülési módját a háborús jog keretében előkészítsék. A 14 pont ilyenén elismerése Wilson vereségét jelentette, még mielőtt európai kollégáival egyáltalán találkozott volna.” – Ormos Mária i.m. 45.

¹⁷ Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918-1919. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999. 11.

¹⁸ Ormos Mária i.m. 59-60.

¹⁹ Uo. 60.

²⁰ „Franchet d'Espèrey, illetve rajta keresztül a francia hadvezetés teljesen önkényesen és önhatalmúlag járt el akkor, amikor a magyar kormány küldöttjével, Linder Béla miniszterrel, a Diaz által megkötött fegyverszüneti feltételeknek Magyarországra való alkalmazása tárgyában egy új, Magyarország határaitól jóval északabbra, illetve nyugatabbra húzódó demarkációs vonalat állapított meg. [...] a belgrádi egyezmény számos olyan, Magyarországra vonatkozó rendelkezést állapít meg, amelyről a Diaz-féle egyezmény még csak említést sem tesz, sőt amelyek annak keretébe sem illeszthetők.” Fráter Olivér, i.m. 12. és 14.

kellett vonni a magyar csapatokat. A magyar kormány ezzel akarta biztosítani az ország területét, miközben feltétel nélkül bízott az antant garanciáiban és látványos fegyvertelenséget demonstrált.²¹

Tehát amíg a padovai fegyverszünet értelmében nem került meghatározásra demarkációs vonal, a belgrádi konvenció értelmében a Nagy-Szamos felső folyásától Marosvásárhelyig, onnan a Maros mentén Szegedig, majd a Baja-Pécs vonaltól északra a Drávaig húzódó demarkációs vonalat jelöltek ki, amelyet ki kellett üríteni, de a polgári közigazgatás a helyi szervek irányítása alatt maradt, természetesen a megszálló szövetséges csapatok ellenőrzésével.²² A belgrádi katonai konvenció volt tehát az első nemzetközi szerződés, amely megerősítette a történelmi Magyarország területi integritását és az egész Székelyföld, Erdély déli része, valamint a Bánát kívül került a demarkációs vonalon. Ezzel jogilag is lehetővé vált a szövetséges haderő számára, hogy megszállja a stratégiai fontos pontokat. A Károlyi-kormány komoly eredménynek tekintette, hogy maga állíthatta össze azoknak a stratégiai fontos pontoknak és városoknak a listáját, amelyek francia megszállását javasolta.²³ Károlyiék egy francia hadsereg által megszállt katonai övezettel akarták biztosítani a status quót, és a francia fegyverek védelmében, valamint a belgrádi katonai konvencióban testet öltött jogi védelemben bíztak.²⁴

A francia katonai megszállás sokáig valós alternatívaként jelentkezett, mivel egybeesett a francia érdekekkel. Magyarország katonai megszállása része volt annak a törekvésnek, hogy egész Közép-Kelet-Európa francia katonai ellenőrzés alá kerüljön, s Clemenceau 1918. november 18-án parancsot is adott Franchet d'Espèrey főparancsnoknak Bécs és Budapest elfoglalására.²⁵ A konvenciót aláíró Henrys tábornok meg is kezdte a csapatösszevonásokat Újvidék körzetében és feltett szándéka volt, hogy napokon belül bevonul Budapestre. Két zászlóaljat azonban Fiuméba és Raguzába kellett irányítani, hogy megakadályozzák az olasz és a szerb erők összecsapását, így a katonai bevonulást elhalasztották. November 26-án indították útnak Vix vezérkari ezredes vezetésével azt a missziót Budapestre, amelynek a francia megszállás előkészítése volt a feladata.²⁶ Ekkor azonban már Clemenceau tisztában volt vele, hogy a francia terv egészét nem lehet végrehajtani, mert a francia vezérkar október 30-i fel-

²¹ Lásd bővebben: Ormos Mária i.m. 60-63.

²² Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 57. valamint: Ormos Mária i.m. 67.

²³ Ormos Mária i.m. 73.

²⁴ A Károlyi-kormány abban bízott, hogy „a francia megszállás révén némi védettséget biztosít az ország számára. »Igazunk és fizikai gyengeségünk tudatában – mondta Károlyi – csakis a jogra támaszkodhatunk.«Reményei szerint a belgrádi konvenció aláírásával e jogot a francia hadsereg garantálta.» Ormos Mária i.m. 74.

²⁵ Eördögh István i.m. 19-20.

²⁶ Ormos Mária i.m. 76-77.

mérése a rendelkezésre álló erőkről nem volt reális.²⁷ Nem támogatta a francia terveket Anglia és Olaszország sem.²⁸ Végül 1918. november 30-án mind Foch marsall, mind Clemenceau elrendelte a katonai akció leállítását, s ez a döntés végérvényesen romba döntötte a Károlyi-kormány francia megszállási övezetről szőtt reményeit.²⁹ Szembe kellett nézni azzal a lehetőséggel, hogy a demarkációs vonalon túli stratégiai pontok megszállását más szövetséges haderő fogja végrehajtani.³⁰

2. A román megszálláshoz vezető út és a székely menekültek

Erdély területén a román népcsoportok megjelenése a 13. század elejére tehető és főként a magashegyi legelőkön folytatott pásztorkodás miatt fogadta be őket a Magyar Királyság. Később, az Erdélyi Fejedelemség időszakában már szerves részei voltak a helyi társadalomnak. A magyar, a székely és a szász nép mellett békében éltek a román jobbágyok is, de különállásuk mindvégig megőrizték, amit leginkább a görögkeleti valláshoz való ragaszkodásuk fejezett ki. Mivel az egyház nem rendelkezett helyi szervezettel, az erdélyi pópák élénk kapcsolatot ápoltak Havasalfölddel és a szerb görögkeleti egyházzal. Végül az 1574-es tordai országgyűlés értelmében Gyulafehérváron román ortodox püspökség jöhetett létre, s hamarosan az erdélyi-nagyváradai román püspökség mellett az Erdély északi részén és a Partiumban illetékes révi püspökség is megalakult. Azonban a román püspököket továbbra is Szerbiában és Havasalföldön szentelték fel.³¹

A következő lépés I. Lipót uralkodásához (1657-1705) köthető, aki azt akarta, hogy az erdélyi görögkeleti egyház tagozódjon be a birodalom katolikus hierarchiájába. Annak a fejében, hogy a román papok gazdasági és társadalmi kiváltságokban, s a katolikus egyház tagjaival egyenlő jogokban részesüljenek, az erdélyi ortodox püspök, Teofil csatlakozott a katolikus egyházhoz és így 1697-ben létrejött a Román Görögkatolikus Egyház.³² Ennek a lépésnek a hosszú távú következményeihez tartozott, hogy a román főpapok egyre gyakrabban tanultak Rómában, ahol felismerték a román nyelv latin rokonságát. Ebből a felismerésből indultak ki a románságot az ókori rómaiakkal rokonságba állító elméletek, amelyek azt terjesztették, hogy

²⁷ Uo. 85-86.

²⁸ Eördögh István i.m. 20.

²⁹ Ormos Mária i.m. 89.

³⁰ „Miótán a »baráti« megszállás politikai és katonai okokból elmaradt, nem volt többé lehetőség sem a magyar »köztársasági politika« alátámasztására, sem az antantbarát magyar kormány támogatására, sem a területi változások francia felügyelet alatt való végrehajtására. Nem maradt más hátra, mint a magyar kormány ellenséges kezelése és azoknak a seregeknek a felhatalmazása a foglalásra, amelyek ezt igényelték.” Ormos Mária i.m. 92.

³¹ Erdély története I. kötet. A kezdetektől 1606-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 498.

³² Erdély története II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 887-888.

a románok Erdély legrégebbi lakói. Az új áramlatok elindítója Inocentiu Micu-Klein volt, akinek a római iskolájában tanult a dákoromán elméletet megalapozó ún. „erdélyi triász”: Samuil Micu-Klein, Gheorghe Sincai és Petru Maior.³³ Ők alapították azt az erdélyi iskolát, amely a felvilágosodás korának legnagyobb román kulturális mozgalma lett.³⁴

A románok öntudatra ébredésének egyik legfontosabb dokumentuma az 1791. március 11-én kelt felségfolyamodvány (Supplex Libellus Valachorum) volt, amely felsorolta a románok sérelmeit és azt kérte, hogy a román nemzetet vegyék be negyedik nemzetként az erdélyi rendiség keretei közé, biztosítsák a román névhasználatot a román többségű törvényhatóságoknál és az egyes nemzetek papságait ugyanazok a jogok illessék meg. II. Lipót (1790-1792) a kérvényt az erdélyi országgyűlés hatáskörébe utalta, ahol azt elutasították.³⁵ Az indoklás szerint a nemesek és a szabadok jogai etnikai hovatartozástól függetlenül azonosak, a papság eltartásáról pedig a híveknek kell gondoskodni, ahogy az a protestáns egyházak esetében is történik. A dokumentum jelentősége abban a tekintetben is kiemelkedő, hogy ekkor nyilvánították ki a románok először, hogy „a románság a legszámosabb nép Erdélyben”.³⁶

A román jobbágyok indulatai és magyarelles érzései először az 1784-es Horea-féle parasztfelkelésben öltöttek testet, amikor a Romániában ma is nemzeti hősnek tekintett Horea, Closca és Crisan által felhergelt Zaránd megyei parasztok, többségében a kegyetlenségükről híres mócok, 1784 novemberében fellázadtak. A közel harmincezres horda válogatás nélkül pusztította a falvakat, városokat és tömegesen gyilkolta meg a magyar nemesi családok tagjait. A felkelést végül levertek, Crisan a börtönben lett öngyilkos, Horeát és Closcát pedig 1785. február 18-án végezték ki Gyulafehérvárott kerékbetöréssel. Ez volt azonban az első eset, amikor Erdélyben nemzeti alapon végeztek ki magyarokat román felkelők.³⁷

A reformkorban a magyar politika továbbra sem gondolkodott kollektív nemzetiségi jogok biztosításában, hanem abból indult ki, hogy az egyéni szabadságjogokra törekvő liberalizmus az állam minden polgára számára megteremti az egyenlőséget, s ez majd véget vet az elégedetlenségnek. Mindez hiú reménynek bizonyult, amit az 1848/49-es forradalom és szabadságharc eseményei is bizonyítottak. A románok a magyar nemzet élet-halál harcában nyíl-

³³ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 13-14.

³⁴ Az erdélyi iskolának köszönhető a latin betűs román ábécé megteremtése, ami felváltotta a 10. század óta használt cirill betűs írást. Megújították a román nyelvet a francia és olasz neologizmusok beépítésével és 1825-ben ők adták ki Budán az első négy nyelvű román szótárt. Legfontosabb kulturális központjai Balázsfalva, Nagyvárad, Lugos és Belényes voltak. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 14.

³⁵ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 16.

³⁶ Erdély története II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Budapest, 1988. 1117-1118.

³⁷ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 17. , valamint: Erdély története II. kötet. 1606-tól 1830-ig. Budapest, 1988. 1091-1096.

tan az uralkodó oldalára álltak és az azóta román nemzeti hősnek számító Avram Iancu által vezetett szabadcsapatok 1848 októberében városokat dúltak fel és magyarokat mészároltak.³⁸

A 19. század derekától kezdve aztán a román értelmiségi körökben egyre egyértelműbbé vált Nagy-Románia létrehozásának a szándéka. A román államiság szempontjából nagy jelentőségű lépés volt, hogy 1859-ben, kihasználva a kedvező nemzetközi helyzetet, Havasalföld és Moldova Alexandru Ioan Cuza vezetésével perszonálunióra lépett és a két államapparátus egyesülését követően felvette a Románia nevet.³⁹ Már csak Erdély megszerzése volt hátra. A magyar politika sem ismerte fel elég korán a román törekvésekben rejlő veszélyeket. Az 1868-as nemzetiségi törvény (XLIV. tc.) minden egyén, így a nemzetiségek tagjai számára is teljes jogegyenlőséget biztosított, de a kisebbségeket megillető közösségi jogok (önálló igazgatás, kulturális autonómia, szabad nyelvhasználat hivatalos ügyekben stb.) nem kerültek be a jogszabályba. 1891. január 24-én pedig kulturális egyesületként létrejött a Liga Culturala, ami az egyik legfontosabb román irredenta szervezet lett és jelentős szerepet játszott abban, hogy Nyugat-Európában kialakult a románságot fogságban és elnyomásban tartó magyarok képe.⁴⁰ A románok és a magyarok közötti feszültség tovább nőtt a millenniumi ünnepségek kapcsán, amikor az egyik monumentális emlékmű, egy három és fél méter magas honfoglaló harcost ábrázoló szobor a brassói Cenk-hegy tetején került felállításra. A talapzattal együtt húsz méter magas emlékművet 1896. október 15-én avatták fel Perczel Dezső belügyminiszter jelenlétében. A magyarság jelenlétét messziről hirdető alkotás sértette a románok öntudatát, így 1906-ban román zászlót tűztek mellé, majd 1913. szeptember 13-án két besszarábiai szabotőr dinamittal robbantotta fel. Az emlékmű akkor még állva maradt, de az első havazást követően összedőlt.⁴¹

Gróf Tisza István miniszterelnök aggodalommal figyelte a román törekvéseket és még az első világháború kirobbanása előtt, 1910-ben felvette a kapcsolatot a románság vezetőivel. 1913 őszén intenzív tárgyalássorozatba kezdett és komoly engedményeket tett a megegyezés érdekében. Annak ellenére, hogy a sérelmi politika feladásáért és a magyar állami kereteknek az elfogadásáért cserébe régi követelések teljesítését ígérte (anyanyelv használata a közigaz-

³⁸ Az első mészárlásra 1848. október 19-én, Kisenyeden került sor, majd következett Székelykocsárd, Gerendkeresztúr, Zalatna, Boroskrakkó, Borosbenedek, Magyarigen, Borosbocsárd, Marosújvár és Felvinc. Általában békés szándékot színelve érték el a bebocsátást a településekre, ahol aztán válogatás nélkül gyilkolták le a magyar lakosságot. Az egyik legnagyobb pusztítást Nagyenyeden hajtották végre, ahol közel 600 embert öltek meg. Mivel az életerős férfiak honvédek voltak, így többségében öregek, nők és gyerekek estek áldozatul a kegyetlenségeknek. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 21-23. A nagyenyedi népirtásról bővebben: Egyed Ákos: Erdély, 1848-1849. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998. 221-228.

³⁹ Erdély története III. kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1988. 1465-1466.

⁴⁰ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 26.

⁴¹ A brassói szobor robbantásáról bővebben: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 28-29.

gátásban, román nyelvtanítás bevezetése, román gimnázium létesítése, harminc román választókerület létrehozása), az egyre növekvő román igények miatt nem született megállapodás. Ez volt az utolsó olyan kísérlet, amely a dualista állam kereteibe igyekezett integrálni a románokat, és megegyezés útján igyekezett rendezni a két nép viszonyát.⁴²

Ilyen előzmények után következett be az első világháború, majd a már említett 1916. augusztus 17-i bukaresti titkos szerződés, és az 1916. augusztus 27-i román hadüzenet. Noha a román támadást sikerült visszaverni és a központi hatalmak Bukarestet is elfoglalták, a románok hadba lépése, „árulása” megdöbbentette a magyar közvéleményt, de váratlanul érte a székelyeket is.⁴³ A magyar hatóságok végül hozzákezdtek a veszélyeztetett terület kiürítéséhez és felszólították a lakosságot a Maroson túli terület elhagyására. Számos magyar és szász város lakossága, valamint egész Székelyföld menekülni kényszerült. Az országutak megteltek menekülőkkel. A nagyobb erdélyi városok, Kolozsvár, Temesvár stb. mellett a Tiszántúl, Szeged és Budapest is nagy számban fogadott be székely menekülteket.⁴⁴ Betegh Miklós számításai szerint 206 ezer fő kelt át a Király-hágón, mivel a szászok csak Kolozsvárig menekültek.⁴⁵

A belügyminisztérium Csík- és Maros-Torda vármegye menekültjeinek Hajdú és Szabolcs megyét, a Háromszék és Udvarhely vármegyeieknek Békés és Jász-Nagykun-Szolnok vármegyéet, Szeben és Alsó-Fehér vármegye lakóinak Bács-Bodrog vármegyéet, a Brassó és Nagy-Küküllő vármegyéből érkezőknek Torontál vármegyéet, a Fogaras vármegyéből menekülőknél Csanád vármegyéet, Kis-Küküllő vármegye népességének Csongrád vármegyéet, míg a Hunyad és Krassó-Szörény vármegyéet elhagyóknak Arad vármegyéet jelölte ki ideiglenes lakóhelyéül.⁴⁶ A Hajdúságba több mint 20 ezer menekült érkezett, akik közül 6 ezer Debrecenben, 14 ezer pedig a megye többi településén talált otthonra.⁴⁷ Hajdúnánás 1916. október közepére 3200, főként Csík vármegyéből menekült székelynek adott otthont.⁴⁸ Az 1916. szeptember 26-28-i nagyszombati ütközetben aratott győzelem után a menekült lakosság meg-

⁴² Lásd bővebben: Erdély története III. kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1988. 1678-1687.

⁴³ Háromszék vármegye 1918 júniusában, másfél évvel a románok kiűzése után, beadvánnyal fordult Wekerle Sándor miniszterelnökhöz, amelyben a károk megtérítésének az elhúzását nehezményezte. Ebben sérelmezte, hogy 1916-ban senki sem figyelmeztette a vármegye közönségét a közeledő veszélyre, sőt ha valaki felvetette a kérdést, azt rémhírterjesztés miatt elítélték. Sőt még a támadás előtt közvetlenül is arról beszélt gróf Tisza István miniszterelnök a Parlamentben, hogy baráti a viszony Romániával. Ezek miatt pedig a támadás teljesen készületlenül érte a vármegyéet és órák alatt kellett végrehajtani a menekülést. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 46-47.

⁴⁴ Erdély története III. kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1988. 1695.

⁴⁵ Betegh Miklós: Erdély a világháborúban. Erzsébet Könyvnyomda R.-T., Dicsőszentmárton, 1924. 82.

⁴⁶ Kocsis Lajos: Erdélyi menekültek Debrecenben 1916. In. Erdélyi Múzeum 65. kötet, 3-4. füzet. Kolozsvár, 2003. 88.

⁴⁷ Debrecen néhány hónapra Csíkszeredává változott, mivel ide vonult vissza Csík vármegye közigazgatási központja. Lásd bővebben: Buczkó József: „Szállást adtunk hűséges magyar véreinknek.” Székely menekültek Hajdúnánáson 1916-1918. Nánási füzetek 19. Hajdúnánás Város Önkormányzatának kiadványa, Hajdúnánás, 2011. 45-46.

⁴⁸ Buczkó József i.m. 57.

kezdhetette a visszatérést szülőföldjére, kivételt csak a határszéli Csík, Háromszék és Brassó vármegyék jelentettek. Ide csak 1917. április derekán lehetett megkezdeni a hazatérést.⁴⁹ A román támadás és a menekülés keserű tapasztalata azonban belevésődött mind a menekültek, mint a befogadó városok lakóinak emlékezetébe. A székelyek fogadtatása és az önzetlen gondoskodás, amiben itt tartózkodásuk alatt részük volt, erősítette a távoli országrészek közötti kapcsolatokat és máig tartó hatása van a nemzeti összetartozás tekintetében.

A románok legyőzését követően az 1918. május 7-én aláírt bukaresti béke ugyan a bukaresti titkos szerződés különbékére vonatkozó kitételét megsértette, Románia ismételt bevonása háborúba azonban továbbra is az antant elemi érdekei közé tartozott. Miután az 1918. augusztus 8-án, az Amiens városánál indított antant támadásban a német hadsereg összeomlott, és 1918. november 11-én a compiegne-i erdőben aláírásra került a fegyverszünet Anglia és Franciaország, valamint a Német Birodalom képviselői között, Mackensen tábornok 170 ezres hadserege élén megkezdte a kivonulást Ukrajnából, Romániából és a Bánátból. A hivatalban lévő román kormányt 1918. november 8-án lemondatták és Constantin Coandă tábornok került hatalomra, november 10-én pedig Ferdinánd király mozgósítási parancsot adott ki és felszólította Mackensent Románia elhagyására.⁵⁰ Ezt a lépést részben a katonai helyzet, részben a nemzetközi diplomáciai sikerek tették lehetővé a román politika számára.⁵¹ Számítani lehetett rá, hogy ha lehetőség nyílik rá, Románia újból támadni fog.

Magyarország katonai helyzete ekkor már drámai volt. Linder Béla hadügyminiszter 1918. november 2-án elmondott beszédében kijelentette, hogy „Nem kell hadsereg többé! Nem akarok többet katonát látni!”, majd november 8-án lemondott.⁵² A kormányzati szándék azonban egyértelmű volt. Linder utódja, Bartha Albert hadügyminiszter aláírásával jelent meg 1918. november 10-én a személyi és anyagi leszerelés végrehajtásáról szóló rendeletet, amely fegyverletételre és leszerelésre szólította fel a katonákat.⁵³ Ennek köszönhetően november közepéig 1 millió 200 ezer katona szerelt le, s december végére a személyi leszerelés befejeződött.⁵⁴ A válságot tovább mélyítette, hogy az október 25-én Pogány József vezetésével létrejött katonatanácsok raboltak, fosztogattak és a lakosságot terrorizálták Budapesten. Bartha

⁴⁹ Kocsis Lajos i.m. 93-94., valamint Buczkó József i.m. 124-125.

⁵⁰ Eördögh István i.m. 21-22.

⁵¹ Az Amerikai Egyesült Államok 1918. november 5-i nyilatkozatát, amelyben Romániát szövetségesének ismer- te el és támogatásáról biztosította a román nemzeti egység ügyét, november 7-én hozták nyilvánosságra. Lásd: Eördögh István i.m. 22.

⁵² Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 61.

⁵³ A magyar hadügyminiszter 1918. évi 29671. számú rendelete a személyi és anyagi leszerelés végrehajtásáról. Magyarországi Rendeletek Tára. Ötvenkettedik évfolyam. 1918. Budapest, 1918. 2521-2523.

⁵⁴ A leszereléssel párhuzamosan az 1896-1900-ban született öt legfiatalabb korosztály fegyverben tartásával kellett volna megteremteni az új haderő alapjait, de ez végül elmaradt. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 61.

Albert hadügyminiszter a rend helyreállítása érdekében válogatott legénységből álló karhatalmi alakulatok szervezésébe, tiszti zászlóaljok felállításába kezdett, de törekvései Pogány és a katonatanácsok ellenállásába ütközött ezért december 12-én lemondott.⁵⁵

Erdélyben 1918 áprilisában hozták létre a nagyszebeni hadtestparancsnokság részeként azt a katonai közigazgatási egységet, amely Brassó központtal működött és szeptember elején alakult át Erdélyi Csoportparancsnoksággá. A 30 zászlóaljból, 12 tüzérütegből és 2 repülőszázadból álló erő parancsnoka Anton Goldbach Edler von Sulittaborn altábornagy volt és Gyergyóban, valamint a Csíki-medencében állomásozott.⁵⁶ Az ún. „Goldbach-csoport” parancsnokságát november elején Szabó Zoltán vezérőrnagy vette át, miután az idős tábornok egészségügyi okok miatt elhagyta Erdélyt.⁵⁷ A sereg azonban morálisan teljesen szétesett miután híre ment a fegyverletételre és leszerelésre vonatkozó rendeletnek. Megszűnt az engedelmeség és az alakulatok katonái rendezetlenül, szétszéledve hagyták el szolgálati helyüket. Erdély így katonailag teljesen védtelenné vált. Tovább súlyosbította a helyzetet, hogy Románia irányában a természetes védvonalnak számító Kárpátokon kívül katonai védelmi pontok nem épültek ki. József főherceg keserűen mutatott rá erre visszaemlékezésében: „Minden magyar ember, aki tisztában volt az oláh irredenta céljaival és e nép jellemével, úgy érezte, hogy Magyarországot a legkomolyabb veszély Oláhország felől fenyegeti. Mégis szomorúan kellett látni, hogy amíg a kettős monarchia összes határait várak, vagy vasutak és utak építésével erősíti, addig Erdélyben, ebben az irányban hosszú évtizedeken át semmi sem történt. Erdély szorosait egyetlen erőd, de még csak blokkház sem védte.”⁵⁸

Ilyen körülmények között indult meg a második román támadás 1918. november 7. és 10. között Gyergyótölgyes, Gyergyóholló, Borszék térségében. November 13-án 30-60 fős román csapatok foglalták el Gyimesbükköt és Csíkszentmártont.⁵⁹ A gyergyótölgyesi és a gyergyóhollói betörésről november 12-én tett jelentést Inczedy-Joksman Nándor, Csík vármegye alispánja, majd november 13-án a Kolozsvári Nemzeti Tanács jelentette, hogy délelőtt 9 óra 30 perckor újabb román csapat jött át a tölgyesi szoroson és Gyimesbükkbe, valamint Csíkszentmártonba vonult. November 15-én pedig Sepsiszentgyörgy polgármestere jelentette,

⁵⁵ Gottfried Barna: A Székely Hadosztály, 1918-1919. Székelyföld 2007/2. szám. 85-86.; valamint: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 62-65.

⁵⁶ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs, 65-66.

⁵⁷ Kisjolsvai Szabó Zoltán később, 1919. május 5. és május 30. között, a gróf Károlyi Gyula vezette aradi ellenforradalmi kormány hadügyminisztere volt.

⁵⁸ József főherceg: A világháború amilyenek én láttam. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1926-1934. 148.

⁵⁹ Lásd: Eördögh István i.m. 23.

hogy Ojtozban és Bereckben román katonák jelentek meg. Gyergyótölgyesre november 21-én már egy teljes román zászlóalj vonult és teljesen birtokba vette.⁶⁰

A román támadás tehát megindult, miközben a belgrádi katonai konvenció aláírására csak november 13-án került sor. Tehát a román csapatok betörésére semmilyen jogi felhatalmazás nem volt, mivel a demarkációs vonal kijelölésére és a stratégiai pontok megszállásának engedélyezésére is csak ezt követően került sor. A franciák azonban hamarosan legitimálták a román katonai akciót, amikor kijelentették, hogy a román hadsereg az antant szövetségeseként járt el és Magyarországnak semmilyen lehetősége sincs a román előre nyomulással szembeni ellenállásra.⁶¹

A jogalap nélküli támadás már megkezdődött, amikor november 13-án Jászi Oszkár, a Károlyi-kormány nemzetiségi ügyekkel megbízott tárca nélküli minisztere Aradra érkezett és megkezdte a tárgyalásokat. A megegyezésre semmi esély nem volt, noha a magyar delegáció nagy reményeket fűzött hozzá. A vármegye rendszer felszámolását és egynyelvű tömbökből álló kerületi rendszer kialakítását javasolták a román tárgyaló delegációnak, ami csak időhúzás céljából ült tárgyalóasztalhoz és minden javaslatot elutasított.⁶²

A román hadsereg így ellenállás nélkül haladt előre és 1918. november végére birtokba vette az első tervezett megszállási övezetet, és elérte az Óradna-Maroshévíz-Szécsény-Barót-Csíkszereda vonalat. Ráadásul a belgrádi katonai konvenciónak a magyar közigazgatást fenntartó rendelkezésével nehezen összeegyeztethető módon, a Gyergyótölgyesen állomásozó román parancsnok, Dragomir Ilija főhadnagy a tölgyesi kerület főszolgabírójának a következő üzenetet küldte: „Tisztelettel van szerencsém tudomására adni, hogy a jövőben ne tessék az itteni előljárásnak Magyarországról érkezett rendeleteket küldeni, mivel már Gyergyótölgyes nem létezik Magyarország részének lenni. Az összes általunk elfogadható rendeletnek a Román Nemzeti Tanács által küldöttnek kell lennie.”⁶³

A román hadsereg tehát minden területet, amelyen áthaladt, igyekezett román közigazgatás alá vonni, s megszakított minden összeköttetést a magyar hatóságokkal. Eközben a magyar kormány továbbra is a belgrádi katonai konvenció talaján állt, vagyis semmilyen ellenállást nem tanúsított, miközben erőfeszítései diplomáciai levelezésben merültek ki. A Maros-

⁶⁰ Fráter Olivér i.m. 26-27. és 31.

⁶¹ Mindez összhangban volt a megváltozott francia állásponttal, miszerint a stratégiailag fontos pontok megszállását nem francia, hanem más szövetséges haderő fogja végrehajtani. 1918. december 12-én, a Budapesten tartózkodó Vix ezredes vezette katonai küldöttség hivatalosan is közölte a magyar kormánnyal, hogy „Románia az antant hivatalosan elismert szövetségese és a Belgrádi Egyezményben meghatározott magyarországi stratégiai pontok megszállásában a román hadsereg bármelyik antant hatalommal egyenlő módon vett részt.” Eördögh István i.m. 27.

⁶² Fráter Olivér i.m. 15-17.

⁶³ Idézi: Fráter Olivér i.m. 37.

vonaltól előre nyomuló román hadsereg létszáma mindössze 4-5 ezer főt tett ki, vagyis a megszállt településeken minimális helyőrséget tudott hagyni, így egy nem túl nagy létszámú magyar hadsereg is jó eséllyel verhetné vissza a megszállókat. A magyar politikai vezetés azonban, továbbra is vakon bízva az antant ígéreteiben, ezt a lehetőséget elszalasztotta.⁶⁴

A sikeres előre nyomulás tudatában, 1918. december 1-jén, Gyulafehérváron a románok nagy nemzetgyűlést tartottak. A magyar kormány ígéretet tett arra, hogy a gyűlést nem fogja akadályozni, sőt a MÁV Garami Ernő kereskedelemügyi miniszter utasítására különvonatokat biztosított a Gyulafehérvárra érkezőknek.⁶⁵ A románok itt nyilvánították ki az összes románok lakta terület, 26 magyarországi vármegye, vagyis Erdély, a Bánság, a Partium és Máramaros egyesülését Romániával. A megválasztott Román Nemzeti Nagytanács képviselőit Bukarestben fogadó I. Ferdinánd király már a Tiszától a Dnyeszterig terjedő Nagy-Romániáról beszélt.⁶⁶

A gyulafehérvári román nagygyűlésre válaszul 1918. december 22. és 24. között Kolozsváron 40 ezer magyar, székely és szász gyűlt össze és kinyilvánította: „Kelet-Magyarországnak Kolozsvárt 1918. december 22-én összesereglett különböző vallású és fajú népei kijelentik a Wilson-féle elvek értelmében gyakorolt önrendelkezési jog alapján, hogy Magyarországgal egyazon népköztársasági államközösségben kívánnak élni, és az egységes és csonkítatlan Magyarország keretén belül követelik minden itt lakó nemzet számára a teljes egyenlőséget és önkormányzatot.”⁶⁷ Végül a kolozsvári nagygyűlést a román katonai parancsnokság feloszlatta és a román kormány 1918. december 26-án hivatalosan is bejelentette Erdély és a Bánát egyesülését Romániával.⁶⁸

Időközben a román katonai előretörés tovább folytatódott és 1918. december 14-én a román hadsereg átlépte a Maros-vonalat, ami a belgrádi katonai konvenció által rögzített demarkációs vonal átlépését jelentette. (IV. melléklet) Amikor a magyar hadügy hírért vette a román előre nyomulásnak, december 15-én behívatta Stielly Valter századost, a Fegyverszüneti Bizottság képviselőjét a Hadügyminisztériumba, ahol az azt a jelentést tette, hogy Vix

⁶⁴ Fráter Olivér szerint ez sorsdöntő, egész Erdély későbbi sorsát meghatározó mulasztásnak bizonyult: „Tehát a jelentésekből tükröződően, létszámukat tekintve félelmetesnek mondott román haderőt egy jól felszerelt, közepes nagyságrendű hadsereg, az elkeseredett székelyföldi magyarság erejét igénybe véve még az igen jól védhető Maros-vonaltól is viasszasoríthatta volna a Kárpátok gerincéig. Annak ellenére meg kellett volna cselekedje ezt a lépést a magyar kormány, hogy bár a terület átengedését számára szerződés írta elő, de ugyanakkor ezen szerződés valamennyi egyéb pontját a megszálló román hadsereg addigra már mind megszegté [...] A felelős magyar kormány nem élt ezzel a lehetőséggel, hanem helyette a meddő diplomáciai megoldást választotta, amely végül Erdély teljes elvesztéséhez vezetett.” Fráter Olivér i.m. 47.

⁶⁵ Erdély története III. kötet. 1830-tól napjainkig. Budapest, 1988. 1715. ,valamint: Fráter Olivér i.m. 49.

⁶⁶ Idézi: Fráter Olivér i.m. 51.

⁶⁷ Fráter Olivér i.m. 68.

⁶⁸ Eördögh István i.m. 29.

alezredes álláspontja szerint a román csapatok nem léphetik át a demarkációs vonalat, vagy ha mégis, akkor kizárólag Berthelot tábornok engedélyével és a megszállás csak a stratégiailag fontos pontok megszállására vonatkozhat.⁶⁹ Mint később kiderült, Berthelot tábornok december 12-én, Prezan román tábornok kérésére, valóban engedélyt adott a Maros-vonal átlépésére és a stratégiailag fontos Máramarossziget, Nagybánya, Szatmárnémeti, Nagykároly, Dés, Kolozsvár és Nagyvárad elfoglalására. Erről azonban a versailles-i haditanácsot is csak három nappal később, december 15-én tájékoztatta.⁷⁰

A román csapatok tehát megindultak és olyan stratégiailag fontosnak nem tekinthető településeket is megszálltak, mint Bethlen község, vagy a száz lakosú Mezőzáh.⁷¹ Idáig fegyveres összetűzésre nem került sor, mivel a magyar fél betartotta a belgrádi katonai konvenció előírásait, a Maros-vonal átlépése azonban a magyar helyőrségeket váratlanul érte, és megtörténtek az első incidensek.⁷² December 16-án a románok megszállták Segesvárt és Megygyest,⁷³ majd december 17-én Berthelot tábornok táviratban közölte, hogy Kolozsvárnak „az én parancsomra, mint stratégiailag fontos pontnak a román csapatok által kell megszállva lenni, addig is, míg francia csapatokat tudok oda küldeni.”⁷⁴ December 23-án a román csapatok már Kolozsvár határában tartózkodtak és december 24-én bevonultak a városba. A várost megszálló Neculcea tábornokot Dr. Haller Gusztáv polgármester vezetésével négytagú küldöttség fogadta.⁷⁵ Az udvarias párbeszéd és a román ígéretek ellenére a posta- és távírda kisa-játítása, a kincstári anyagok lefoglalása, a csendőrség, katonaság és nemzetőrség lefegyverzé-

⁶⁹ Fráter Olivér i.m. 55.

⁷⁰ Eördögh István i.m. 27-28.; valamint: Fráter Olivér i.m. 58-59.

⁷¹ Lásd: Fráter Olivér: i.m. 61.

⁷² December 15-én, a Tövis irányába tartó öt román katonavonatot Mihálcfalvánál, a Maros-hídon magyar katonák megállították. A fehér zászlóval tárgyalni induló Várady főhadnagyot azonban a románok meggyilkolták. A demarkációs vonalon fekvő Déva esetében a román előre nyomulást a híd magyar őrsége feltartóztatta, mire a románok kijelentették, hogy ha ismételtén rájuk lönek, minden öt éven felüli magyart lemészárolnak Erdélyben. A Maros északi partján fekvő Marosillyén a románokkal tárgyalni akaró állomásfőnököt letartóztatták, és Piskire hurcolták, ahol agyonlőtték. Lásd: Fráter Olivér i.m. 61-62.

⁷³ Fráter Olivér i.m. 63.

⁷⁴ Idézi Raffay Ernő: Erdély 1918-1919-ben. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 177.

⁷⁵ Dr. Haller Gusztáv a következő szavakkal fogadta a megszálló erőket: „Tábornok Úr! Kelet-Magyarország főkormánybiztossága megbízásából, mint Kolozsvár szabad város törvényhatóságának első tisztviselője, megjelentem, hogy a szövetséges hadsereg főparancsnoksága és a népkormány által aláírt fegyverszüneti szerződés értelmében a stratégiai célból megszálló sereget fogadom. Biztosítjuk róla, hogy a közrendet fenn tudjuk tartani, mint hogyan az eddig is megvolt. A város rendjének fenntartása céljából mindössze 30 főnyi csendőrséget tartotunk meg. Ezeket a fegyverszüneti szerződés értelmében fegyverben tartjuk. Kérem a tábornok urat, hogy e régi, sok százados kultúrájú város lakossága iránt jóindulattal viseltessék. A lakosság rendet fog tartani.” Ezt követően Neculcea tábornok a következőt válaszolta: „Meggyőződhet róla Kolozsvár városa, hogy nem mint ellenség jövünk, hanem mint a lakosság jó barátja. Hangsúlyozom, hogy én és a királyi csapatok csak békét teremteni és a rend fenntartására jöttünk.” Lásd: Mikes Imre: Erdély útja. Brassói Lapok Nyomda, Brassó, 1924. 190.; valamint: Fráter Olivér i.m. 77-78.

se, valamint a magyar nemzeti jelképek eltávolítása előre vetítette, hogy a román megszállás nemcsak ideiglenes lesz.⁷⁶

Ilyen előzmények után, december 30-án megérkezett Berthelot tábornok Kolozsvárra, ahol megkezdődtek a tárgyalások közte és Dr. Apáthy István főkormánybiztos között.⁷⁷ Ennek eredményeként 1919. január 3-án megszületett a megállapodás, mely szerint új demarkációs vonal került kijelölésre, a Déva-Kolozsvár-Nagybánya vonal, amelytől nyugatra 15 km széles semleges övezetet kellett létrehozni, hogy ne kerüljön sor összetűzésre a román és a magyar csapatok között. A Berthelot-Apáthy egyezmény értelmében Hunyad vármegye, Torda-Aranyos vármegye, Kolozs vármegye és Szolnok-Doboka vármegye is román megszállás alá került, viszont az új vonaltól nyugatra már csak magyar csapatok lehettek és a stratégiaiailag fontos pontok megszállására sem került volna sor.⁷⁸

A megállapodás, annak ellenére, hogy igen hátrányos volt magyar szempontból és jelentős területek megszállását hagyta jóvá, a Déva-Kolozsvár-Nagybánya vonaltól nyugatra fekvő területek biztosítását szolgálta volna. A magyar kormány csak január 10-én értesült az egyezmény tartalmáról és mereven elutasította azt, mivel Apáthy István a magyar kormányt teljes jogkörrel képviselte ugyan, de nem kapott felhatalmazást a belgrádi katonai konvenciótól eltérő demarkációs vonal elfogadására. A magyar kormány tehát továbbra is a Belgrádban meghatározott demarkációs vonalhoz ragaszkodott, de az egyezményt Henrys tábornok, a francia keleti hadsereg főparancsnoka sem fogadta el. Ennél is nagyobb problémát jelentett, hogy a Berthelot-Apáthy egyezményt a román csapatok sem érezték magukra nézve kötelezőnek, s a megállapított demarkációs vonalat már annak aláírása pillanatában átlépték, s tovább folytatták előre nyomulásukat nyugati irányban.⁷⁹ A magyar kormányhivatalok működését mindenütt felfüggesztették és január 14-én Apáthy István kormánybiztost letartóztatták.⁸⁰ Kiszabadítását csak a január 24-én kezdődött általános sztrájk eredményeként sikerült elérni.⁸¹ A román

⁷⁶ Dr. Apáthy István, kelet-magyarországi főkormánybiztos, európai hírű kolozsvári orvosprofesszor, szeretne volna elérni, hogy a román megszállás a karácsonyi ünnepek után következzen be, azonban nem járt sikerrel, december 30-án pedig távirati jelentésben arról számolt be, hogy Neculcea román tábornok Vierne francia ezredes jelenlétében azt a kijelentést tette számára, hogy Kolozsvárt nem, mint stratégiaiailag fontos pontot szállták meg. Lásd: Fráter Olivér i.m. 79.

⁷⁷ Dr. Apáthy Istvánt Ugron Gábor javaslatára nevezték ki az 1918. december 6-i minisztertanácson Kelet-Magyarország főkormánybiztosává. Ez a románok gyulafehérvári gyűlésére is választ volt, mivel Apáthy annak a 26 vármegyének a polgári közigazgatását vette át, amiket a románok maguknak követeltek. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 85.

⁷⁸ Lásd bővebben: Fráter Olivér i.m. 80-81.

⁷⁹ Fráter Olivér i.m. 81-82.

⁸⁰ Eördögh István i.m. 29.

⁸¹ Az Erdélyi Szociáldemokrata Párt kezdeményezésére 1919. január 24-én Erdély-szerte 80 ezer ember szüntette be a munkát, köztük 32 ezer bányamunkás, a teljes vasúti személyzet, az állami hivatalnokok és egyéb magánüzemek alkalmazottai. A sztrájk következtében az egész országrész megbénult és a román hatalom Nagyszebenben tárgyalni kényszerült. Ennek eredményeként szabadon bocsátották Apáthy Istvánt és ígéretet tettek a magyar

megszállást maga a békekonferencia legalizálta, amikor 1919. február 26-án új demarkációs vonalat állapított meg, amit Ferdinand Vix március 20-án nyújtott át Károlyi Mihály köztársasági elnöknek.⁸² Ez az ún. Vix-jegyzék az addigi magyar külpolitika katasztrofális vereségét jelentette, és ez vezetett a magyar kormány lemondásához és a Tanácsköztársaság kikiáltásához is.

3. A Székely Hadosztály megszerveződése és céljai

A magyar kormány, mint az eddigiekben is láttuk, minden reményét az antant ígéreteibe és belgrádi katonai konvenció előírásaiba fektette. A román megszállás megindulása és a megállapított demarkációs vonalak ismételt átlépése, a nemzetközi szerződések semmibe vétele sem ébresztette fel a kormányt, hogy megszervezze az ellenállást. A haderő átszervezése is a belgrádi katonai konvenció előírásai szerint kezdődött el, amikor 1918. november 12-én, Friedrich István államtitkár lefektette (29867/1918. sz. rendelet) a Belgrádban is engedélyezett nyolc hadosztály megszervezésével kapcsolatos irányelveket. Ennek értelmében az Erdélyi Katonai Kerületi Parancsnokság területén kellett felállítani a 38. hadosztályt, amelyhez a 75. kolozsvári gyalogdandár (21. kolozsvári és 24. zilahi gyalogezred) és a 40. szatmárnémeti gyalogdandár (12. szatmárnémeti és 32. dési gyalogezred) tartozott. A szervezőmunkát Kratochvil Károly ezredesre bízta, aki november 26-án érkezett meg Nagyváradról Kolozsvárra.⁸³

Szentkereszthegyi Kratochvil Károly 1869. december 13-án született szintén katonai pályát befutó édesapja, Kratochvil József akkori szálláshelyén, Brünmben, de Kőszegen nevelkedett.⁸⁴ A brassói reáliskola elvégzését (1884) követően, 1884 és 1887 között Morva-Fehértemplomban a cs. és kir. Katonai Főreáliskolába, 1887 és 1890 között pedig a Bécsújhegyi cs. és kir. Katonai Akadémiába járt. A katonai elitképzőnek számító Bécsi Hadiiskolát 1894 és 1896 között végezte el.⁸⁵ 1894. november 1-jén főhadnagyi rangot kapott, 1898. nov-

tisztviselők hivatalban hagyására, a fizikai erőszak és a bebörtönzések beszüntetésére. Lásd: Fráter Olivér i.m. 87-88.

⁸² A dokumentum alapján a magyar csapatokat vissza kellett volna vonni a Szatmár-Arad vonaltól 100 km-re nyugatra, majdnem a Tiszáig. Ezzel román fennhatóság alá került volna Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és Arad, míg a kialakítandó semleges övezetbe tartozott volna Vásárosnamény, Debrecen, Gyoma, Hódmezővásárhely és Szeged is. Vö. Eördögh István i.m. 31.

⁸³ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 70.

⁸⁴ A nemesi címet is édesapja érdemelte ki, amikor 1866-ban a custozzai csatában századával bevette az olaszok Monte Santa Crocén lévő állásait. Tettéért nemességet és a szentkereszthegyi nemesi előnevet kapta. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 224.

⁸⁵ Dr. Balla Tibor: Szentkereszthegyi Kratochvil Károly katonai pályafutása In: *Invictus. Az ember, akit nem győztek le. Kratochvil Károly (1869-1946) Kárpát-Haza Füzetek. 3.* Budapest, 2016. 4.

ember 1-jén százados lett, 1900. november 1-jén pedig kinevezést nyert a vezérkarba. 1900. szeptemberétől a Pécsi Honvéd Hadapródiskola tanára, majd 1903. novemberében a Ludovika Akadémia tanára lett és harcászatot, valamint hadtörténelmet tanított. 1905. szeptemberétől Kolozsváron szolgált, a kolozsvári VI. honvéd kerületparancsnokságon, s így a későbbiekben fontos helyismeretre tett szert.⁸⁶ 1909-ben kérte fel Habsburg-Lotaringiai József Ágost (József nádor unokája) két fiúgyermekét, József Ferenc és László Luitpold nevelésére. Kratochvil Károly ettől kezdve az első világháború kitöréséig irányította a főhercegek szellemi és testi fejlődését.⁸⁷

A háború hírére önként jelentkezett frontszolgálatra és 1914. augusztus 22-én az orosz frontra került, ahol a nagyváradi 4. honvéd gyalogezred I. zászlóaljának a parancsnoka lett. Szeptember 10-én a gyalogezred parancsokává lépett elő. 1915. június végén került az olasz frontra, ahol a Doberdó-fennsíkon harcolta végig a 2-6. isonzói csatát.⁸⁸ A 7-8. isonzói csatában, 1916 őszén a comeni-fennsíkon küzdött, majd 1917. januárjában az orosz frontra vezényelték, ahol ezredével a 215. porosz hadosztályhoz beosztva a volhíniai Gorochow mellett állásharcot folytatott. 1917. őszén ismét az olasz fronton volt, ahol előbb a 81. budapesti honvéd gyalogdandár, majd a nagyváradi 39. honvéd gyalogdandár parancsnoka lett. Részt vett az 1917. október 24-i caporettói áttörésben és a háború végén, 1918. novemberében fegyelmezetten hozta haza dandárját Nagyváradra.⁸⁹

Katonai helytállásával számos kitüntetést érdemelt ki: 1914-ben 3. osztályú katonai érdemkeresztet, 1915-ben 3. osztályú Vaskoronarendet, 1916-ban a Lipót-rend hadidíszítményes lovagkeresztjét, 1917-ben a Károly Csapatkeresztet, 1930-ban pedig a Monarchia legmagasabb kitüntetését, a Katonai Mária Terézia Rend lovagkeresztjét kapta meg.⁹⁰

Az olasz frontról a magyar királyi 4. (nagyváradi) honvéd gyalogezred élén hazatérő Kratochvil ezredes 1918. november végén új feladatok várták. A hadügyi kormányzat megbízta az Erdélyi Katonai Kerület vezetésével, illetve az annak területén felállítani tervezett 38. gyaloghadosztály megszervezésével. Az őt ért kihívások újszerűsége abban állt egyrészt, hogy bár voltak katonai közigazgatási tapasztalatai, amelyeket a háború előtt épp Kolozsváron szerzett, de nem volt a terület igazán gyakorlott szakembere. Másrészt a nagy háború alatt ezredparancsnokként harcolt, csak a háború végén nevezték ki dandárparancsnokká, harc- és

⁸⁶ Lásd bővebben: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 226-227.

⁸⁷ Különösen a Habsburgok kistapolcsányi kastélyában töltöttek sok időt, ahol a fiúkat lovagolni, lőni, vívni és vadászni tanította. - Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 232-233.

⁸⁸ A 6. isonzói csatában ezredével két napon keresztül védte a Schönbürg-alagutat nagy túlerővel szemben, amivel katonái kivívták társaik elismerését és ettől kezdve „agyagemberek”-nek nevezték őket. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 236.

⁸⁹ Az első világháborús szerepvállalásáról bővebben: Dr. Balla Tibor i.m. 4-5.

⁹⁰ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 236-237.

pességének önálló fenntartására képes, önálló tevékenységre alkalmas hadműveleti egységet, hadosztályt pedig soha sem vezetett. A kérdés tehát az volt, hogy a képlékeny politikai, kaotikus társadalmi és a szétfelaprózott katonai - szakmai feltételek mellett sikerül-e Kratochvil Károlynak a katonai közigazgatást működésbe hozva felállítani a 38. gyaloghadosztályt. Kolozsvárra érkezése után hozzájárult az ott tartózkodó, szolgáló székely tartalékos tisztek kezdeményezéséhez, miszerint a Székelyföldön toboroznak legénységet, az elképzelés kivitelezését minden rendelkezésére álló eszközzel támogatta. Beemelve ezzel a hadsereg szervezésébe az önkéntesség eszméjét és gyakorlatát, megteremtve az egyetlen járható utat egy élet- és harcképes hadosztály létrehozásához, amely 1919. január 20-tól viselte a Székely Hadosztály elnevezést a 38. hadrendi szám helyett, majd márciusban, átszervezése után lett Székely Különítmény.⁹¹

Kratochvil Károly 1918. november 26-án érkezett meg Kolozsvárra és kezdetben minden erejét lekötötte a katonai helyzet stabilizálása és az Erdélyi Katonai Kerület élén végzett munka, így a csapatok szervezése és kiképzése Nagy Pál ezredesre maradt.⁹² Nem volt könnyű 1918 késő őszen hadsereget toborozni, mivel az első világháború keserű tapasztalata morális válságot okozott. A 12. szatmári gyalogezred feltöltése sikerült a leghamarabb, de fegyelmet nem lehetett tartani, s a 21. kolozsvári ezred viselkedése még rajtuk is túltett. Kratochvil ezért úgy döntött, hogy a megszabadítja tőlük a várost, s abban bízott, hogy a harcvezetésen könnyebben meg tudja fegyelmelni őket. Hamarosan sikerült is a csapatokat vonaton Tordára, Nagyenyedre és Székelykocsárdra szállítani.⁹³

A 38. gyaloghadosztály felállításának a nehézségeit látva, néhány székely tisztben megfogalmazódott a gondolat, hogy a román megszállás által leginkább fenyegetett Székelyföldre kellene menniük katonákat toborozni. Ezt erősítette az a tapasztalat is, hogy sok székely azért csatlakozott a felállítandó hadsereghez, mert a belgrádi demarkációs vonal miatt nem tudott hazajutni, mivel szülőföldjük már megszállás alá került.⁹⁴ Bíró Tibor hadnagy 1918. november 25-én kereste meg a székelyföldi toborzás ötletével Hadnagy Gábor főhadnagyot, a kolozsvári tiszt zászlóalj készenléti századának parancsnokát. Miután a parancsnokság jóváhagyása is megérkezett, a székely tisztek parancsot, menetlevelet, pénzt és téli ruházatot kaptak, majd november 28-án Barótról indultak el Erdővidékre, Háromszék és Csík vármegyékbe.⁹⁵

⁹¹Gottfried Barna: Kratochvil és a Székely Hadosztály. In: *Invictus. Az ember, akit nem győztek le.* Kratochvil Károly (1869-1946). Kárpát-Haza Füzetek. 3. Budapest, 2016. 10.

⁹² Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 239.

⁹³ A 21. szatmári gyalogezred katonái nemcsak engedetlenek voltak, még az ezredparancsokat is leváltották és maguk választottak újat. A 21. kolozsvári gyalogezredbe besorozott katonák pedig nem voltak munkára foghatók, lövöldöztek és az ablakokon dobálták ki a legénységi szobák berendezését. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 70-71.

⁹⁴ Vö. Dr. Lakatos István: A székely hadosztály. *Hitel* 1989/3. szám, 2.

⁹⁵ Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 72-73.

Koréh Endre leírása szerint: „Kolozsváron és Erdély minden magyar városában, a Székelyföldtől Déváig mindenhol akadtak fiatal hadnagyok, főhadnagyok, névtelen honmentők, akik bejárták Erdélyt és főképpen Székelyföldet, hogy toborozzák az ifjúságot egy megalakítandó székely hadosztályba. [...] Néhány nap, pár hét alatt a semmiből előállt a Székely Hadosztály. Ez a tény a székelység csodás hazaszeretetének, lelki nagyságának, el nem homályosult nemzeti öntudatának örökké fényes példája lesz. A tulajdonképpeni Magyarország pedig eddig még fel sem fogta, mit tett az ő védelmére az a néhány ezer székely, aki fegyvert fogott. Meghálálni ezt az önfeláldozó szolgálatot sohasem tudja, de legalább ismerje meg és ismerje el, hogy a maroknyi székelység maroknyi serege a forradalom szerencsétlen hónapjaiban egyedül tette meg hazafias kötelességét!”⁹⁶

Az első székely önkénteseket szállító vonatok még 1918 decemberében megérkeztek Kolozsvárra. (V. melléklet) Az önkéntesek zárt alakzatban vonultak az állomásról a Honvéd utcai laktanyába, amit kitakarítottak és lakhatóvá tettek.⁹⁷ De jöttek székelyek személyvonaton, tehervonaton, fogaton, gyalog, ahogy csak tudtak, hogy csatlakozzanak és megvédjék szülőföldjüket a románoktól.⁹⁸ Mivel a város tele volt szélhámosokkal és román provokátorokkal, a székelyek megkülönböztető jelzésként „Székely Zászlóalj” feliratú jelvényt viseltek.⁹⁹ A szerveződő hadsereg létszáma hamarosan elérte az 1700 főt, de komoly gondot okozott a hadi felszerelés biztosítása, mivel közülük csak alig 600 főnek jutott puska.¹⁰⁰ Kratochvil Károly visszaemlékezése szerint: „1918. december 15-ig 1703 székely gyűlt össze Kolozsvárott, de csak 604 volt puskával is ellátva. Ez a 604 puskás volt jóformán egyedül Erdély védőrségének katonailag megbízható és fegyelmezett magva.”¹⁰¹

Amikor a székely önkénteseket átköltöztették a város külső részén fekvő Fellegvár barakkjaiba, már Székely Zászlóaljként emlegették őket. Ideiglenes parancsnokuk Zágoni István lett, aztán Berde Gábor őrnagy vette át a parancsnokságot, majd az ezredé szervezett alakulat parancsnoka Nagy Pál ezredes lett.¹⁰² A székely önkéntesek ezredét I. Székely Ezrednek nevezték és egyik, a 38. hadosztály keretében felállított ezredbe sem sorozták be. Ezt követően,

⁹⁶ Koréh Endre i.m. 31. és 39.

⁹⁷ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 75..

⁹⁸ Nagyon fontos szervezőmunkát fejtett ki Budapesten a Székely Nemzeti Tanács által felállított Székely Irányító Különítmény, ami a fogságból hazatérő, vagy a leszerelés után a fővárosban maradt székelyeket küldte a 38. hadosztályhoz Kolozsvárra. Lásd: Koréh Endre i.m. 49-51.; valamint: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 78.

⁹⁹ A fehér anyagot Sárga Kristóf rófs Deák Ferenc utcai üzletében vásárolták, amelyből szalagokat vágtak és rájuk nyomtatták, hogy „Székely Zászlóalj”. Majd feketéből és pirosból vörösbarnát keverték és ilyen színűre festették a jelvényeket. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 75-76.

¹⁰⁰ Laczkó Mihály: A székely hadosztály „árulásáról”. Honvédségi Szemle, 1992/8. szám, 26.

¹⁰¹ Kratochvil Károly: Emlékezés a székely hadosztályról (1918-1919). Hadtörténelmi Közlemények 1929. XXX. köt. 359.

¹⁰² Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 76.

1919. január 9-én rendelte el Friedrich István államtitkár, hogy mivel a 38. hadosztály széke-lyekből alakult meg és kötelékében szervezett székely zászlóaljok vannak, hivatalosan is a Székely Hadosztály elnevezést illeti meg. Ezzel a 38. hadosztály elnevezés megszűnt. A Székely Hadosztály szervezetileg két székely és egy magyar dandárból állt volna, de végül egy székely és egy magyar dandár állt fel. Minden dandár négy zászlóaljból, a zászlóaljok egyen-ként négy századból álltak, és minden zászlóaljat egy-egy géppuskás század egészített ki. A tüzérség tekintetében egy tüzérdandárt kellett felállítani, míg a lovasság tekintetében egy hu-szárezred létrehozását tervezték. A hadosztályt a műszaki, távírószázadok és a vonatparancs-nokság tette teljessé.¹⁰³

1919. márciusában Böhm Vilmos hadügyminiszter a Magyar Népköztársaság önkéntes hadseregének a szervezetét szabályozó rendeletben (2669/eln. 61919. sz.) megszüntette a Székely Hadosztály elnevezést és helyette a Székely Különítmény név bevezetését rendelte el.¹⁰⁴ Ezt a lépést gyakorlati hadászati szempontok is indokolták.¹⁰⁵ A rendelet értelmében a debreceni erdélyi katonai parancsnokság hadtáp-parancsnoksággá alakult, így a korábbi kerü-leti parancsnokot, Kratochvil Károlyt felmentették és a Székely Hadosztály parancsnokságá-nak átvételére vezényelték. Amikor Kratochvil megérkezett és átvette a parancsnokságot, a korábbi parancsnokot, Nagy Pál ezredest saját kérésére nyugdíjazták.¹⁰⁶

A Székely Különítményben a korábbi ezredkereteket megszüntették, és csoportokat állí-tottak fel. A Székely Dandár öt zászlóalja alkotta az 1. Székely Csoportot. A 21. Székely Cso-port a 21. és 32. ezredből, a 24. Székely Csoport pedig a 24. és a 12. gyalogezredből alakult meg. Minden csoporthoz tartozott egy-egy tüzérosztály. A tüzérdandár szintén csoportként működött, amit a székely tábori és a székely tábori nehéz-tüzér ezredek, valamint a székely hegyi tüzérosztály alkottak. A huszárezredet nem tudták feltölteni, így az huszárosztályként működött.¹⁰⁷ Önálló csoportot alkotott a 13. századból álló kolozsvári nemzetőr zászlóalj, az ún. Verbőczy-csoport, amely tisztí különítményesekből, erdélyi nemzetőrökből, hadapródis-kolásokból és csendőrökből alakult. Nevét parancsnokáról, Verbőczy Kálmán századosról

¹⁰³ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 78-79.

¹⁰⁴ Lásd: Gottfried Barna: Kratochvil Károly és a Székely Hadosztály. In: *Invictus. Az ember, akit nem győztek le.* Kratochvil Károly (1869-1946) Kárpát-Haza Füzetek. 3. Budapest, 2016. 10.; valamint: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 80.

¹⁰⁵ A hadügyi vezetés ezzel az átnevezéssel kivonta a Székely Különítményt a hadosztályok köréből. Abban bíztak, hogy hamar felállítják a belgrádi katonai konvencióban engedélyezett hat gyaloghadosztályt, a Székely Különítmény pedig ezen felül, mintegy hetedik gyaloghadosztályként működhet. - Gottfried Barna – Nagy Sza-bolcs i.m. 80.

¹⁰⁶ Erről bővebben lásd: Nagy Szabolcs: Kérdések a Székely Hadosztály történetéből. *Székelyföld* 209/10. szám, 82-86.; valamint: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 239-240.

¹⁰⁷ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 80.

(VI. melléklet) kapta és 1919 januárjától kék színű selyemszalaggal különböztette meg magát a hadosztály többi alakulatától.¹⁰⁸

Fontos megemlékezni még a Fox Aurél százados parancsnoksága alatt álló IV. a. páncélvonatról is, amely mindvégig a Székely Hadosztály egyik legütőképesebb egysége volt. (VII. melléklet) A százados a kolozsvári vasútállomáson látott meg egy elhagyott páncélvonatot, majd néhány tiszt segítségével egy héten belül harcképes állapotba hozta a mozdonyból, gépfegyver kocsiból és ágyús kocsiból álló szerelvényt.¹⁰⁹

A Székely Különítmény 1. Székely Csoportjának a parancsnoka Nagy Pál ezredes, a 21. Székely Csoporté Kubay Lajos alezredes, a 24. Székely Csoporté Mjazovszky Géza alezredes, a tüzércsoporté Böhm Béla alezredes, a huszárosztályé pedig Percs Aladár alezredes volt. Az árkászászlóaljzat Röder Adolf százados, míg a löszerrakodó századot Bikfalvy Pál hadnagy vezette.¹¹⁰ A Székely Zászlóalj, a Székely Ezred, a Székely Hadosztály, vagy a Székely Különítmény, bárhog is nevezeték éppen, mindig egy célt tartott szem előtt, a haza védelmét, ami egyet jelentett Erdély védelmével. A végső cél azonban túlmutatott a meglévő területek megóvásán, a székelyek nemcsak megállítani akarták a román megszállókat, hanem vissza akarták szorítani őket a Kárpátokon túlra, hogy felszabadítsák szülőföldjüket. Erre egy sorsfordító történelmi pillanatban fel is csillant a remény, azonban a hadosztály nem kapta meg azt a politikai és anyagi támogatást, amire szüksége lett volna. Az alakulat története azonban így is a magyar történelem fényes lapjai közé tartozik.

¹⁰⁸ A Verbőczy-csoport végsőig küzdött a románokkal szemben, s végül a Dunántúlon olvadt be Horthy Miklós Nemzeti Hadseregébe. A kolozsvári nemzetőri zászlóalj hősiességét Koréh Endre is kiemelte munkájában: „Kolozsváron, az 1918 októberében alakulófélben lévő »honvéd tartalék zászlóalj« a forradalom kitörésekor nem széledt el, hanem Verbőczy Kálmán százados lelkesítő beszédére együtt maradt. Ez a csoport volt Kolozsvár első karhatalma és a Kolozsvár-környéki szorongatott magyarok megmentője. [...] Az »Erdélyért« című felírást, jelvényt ebben a fájdalomosan dicsőséges szóban Verbőczy százados, a zászlóalj megteremtője, mindvégig hősi vezére adta meg. Mikor 1919. januárjában Salgótarjánban tartott rendet, és viaskodott Kun Bélával, és leplezetlenül már kommunizmust hirdető bandájával, akkor készültek a híres kék-selyem-szalagok, és Salgótarjánból egyenesen Csucsára már ezzel ékesítve sietett a zászlóalj. Ezt a drága ereklyét hűséggel, büszkén hordták a kommün alatt is, végig. [...] Az eredeti zászlóalj háromnegyed része székelyekből állt. Legjobban volt benne képviselve Kolozsvár magyarsága, sok volt az egyetemi hallgató, és az enyedi diák is. [...] Verbőczy és ez a zászlóalj vonzotta magához és egyesítette 1919 július végén a székely dandár csapatait, s vezette át két ellenség tűzvonala között a Dunántúlra, ahol a nemzeti hadseregbe olvadt.” Koréh Endre, i.m. 32-33. és 457-458.

¹⁰⁹ A páncélvonat parancsnoka Fox Aurél százados volt. Tisztikara a következőképpen állt fel: parancsnokhelyettes: Boócz Miklós százados, segédtszt: Jancsó József főhadnagy, beosztott tiszt: Ávéd András, Geőczy László, hadnagyok: Dániel Elemér, Fiedler Mihály, Zatlér Ernő, alhadnagyok: Gróf Bethlen András, Szilágyi Dezső, Zatlér Zoltán. A páncélvonaton teljesített szolgálatot az egyetlen nő, aki a Székely Hadosztályban harcoló csapatok kötelékében szolgált. Ő volt Nagy Margit székely leány, géppuskás tizedes. Lásd: Koréh Endre i.m. 56-57. és 470.

¹¹⁰ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 80-81.

4. A honvédő harcok és a csucsai ellenállás

Amikor 1918. december 14-én a román hadsereg átlépte a Maros-vonalát, ami a belgrádi katonai konvenció által rögzített demarkációs vonal átlépését jelentette, s néhány nap múlva kiderült, hogy a stratégiailag fontos pontok (Máramarossziget, Dés, Kolozsvár, Nagyenyed, Gyulafehérvár stb.) megszállását Berthelot tábornok engedélyezte, a kolozsvári magyarság helyzete bizonytalanná vált. Kratochvil Károly ezredes és a vezető tisztek úgy értékelték a katonai helyzetet, hogy a hadosztály pillanatnyi állapota még nem teszi lehetővé az eredményes ellenállást, így vissza kell vonni a csapatokat a megszállásra kijelölt városok mögé. A 21. kolozsvári ezred nyugatra vonult, hogy a nagyváradi vasútvonalat biztosítsa, a 32. dési ezredet Zsibóra, a székely huszárszázadot pedig Tasnádra vonták vissza. A székely zászlóaljak, Nagy Pál ezredes vezetésével további feltöltés és felszerelés céljából előbb Nagyváradra, majd Szatmárnémetibe vonultak. 1918. december 22-én a székely csapatok elhagyták Kolozsvárt, a román csapatok pedig december 24-én vonultak be.¹¹¹ Az 1919. január 3-án kötött Berthelot-Apáthy egyezmény értelmében Kratochvil az erdélyi katonai parancsnoksággal együtt elhagyta Kolozsvárt, Apáthy viszont a magyar közigazgatás fenntartása érdekében a helyén maradt. Kratochvil így 1919. január 7-én Bánffyhunyadra, majd január 10-én onnan tovább, Nagyváradra tette át a székhelyét. Végül a hadosztályparancsnokság január 15-én Debrecenbe költözött, ahonnan a megindítandó honvédelmi akciót igyekezett megszervezni.¹¹²

Hamarosan egyértelművé vált, hogy a románok a Berthelot-Apáthy egyezményt sem tartják magukra nézve kötelezőnek, és január elején átlépték a megállapított semleges zónát. Január 15-én elfoglalták Zsibót, majd tovább nyomultak Zilah felé, ahol a cigányi állomásnál ellenállásba ütköztek. Január 14-én, a cigányi eset miatt tartóztatták le a felelősnek kikiáltott Apáthy István kormánybiztost.¹¹³ Amikor Kratochvil Károly hírére vette az eseményeknek, az egyezmény megsértésének és Apáthy letartóztatásának, kezébe vette az irányítást és kiadta az utasítást az ellenállásra. Ezt a döntést annak ellenére hozta meg, hogy a Hadügyminisztériumból azt a parancsot kapta távirón, hogy térjen ki a nagyobb erők elől és kerüljön minden vér-

¹¹¹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 91-92.

¹¹² Koréh Endre i.m. 118-119. és 185-186.

¹¹³ A Zilahon állomásozó 24. ezred parancsnoka, Barabás őrnagy január 13-án, a cigányi vasúti kísérophöz 50 főből és 2 géppuskából álló őrséget állított fel és távirati úton közölte a 20 kocsiból álló román katonavonattal, hogy amennyiben folytatja előre nyomulását, Cigányi állomásnál fel lesz tartóztatva. Az őrséget látva a román katonavonat géppuska tüzet indított, mire a magyar őrség a síneket aláaknázza és felrobbantotta. A vonatról 2-3 ezer román katona ugrott le és fegyvereit elhagyva futni kezdett. Lásd: Fráter Olivér i.m. 90-91.

ontást.¹¹⁴ Ekkor azonban már elhatározta a fegyveres ellenállást: „Bánffyhungyadra történt beérkezésem után csakhamar megdöbbenő meglepetésben részesültem, ugyanis azt az értesítést kaptam, hogy a románok [...] a semleges zónát semmisnek tekintve, az előnyomulást újból megkezdették és 1919. január 13-án Apáthy kormánybiztost Kolozsvárt letartóztatták. [...] Mivel az erdélyi magyar katonai parancsnokság zöme már Debrecenbe lett elküldve, én szűkebb törzsemmel előbb Nagyváradra mentem tájékozódni és mivel láttam, hogy Arad felől nincs eddig semmiféle román előnyomulás, saját felelősségemre elhatároztam és elrendeltem a Csucsá-Királyhágó, és attól északra lévő hegyvonulat vonalában a románok további előnyomulásának fegyverrel való megakadályozását és erre vonatkozó rendelkezésemet még a nagyváradi állomáson távbeszélőn kiadtam, meghagyva, hogy a Bánffyhungyad felől jövő 21. ezred szállja meg Csucsát.”¹¹⁵

Kratochvil közölte csapataival, hogy a Szeghalom—Sebes-Körös—Nagyvárad—Fekete- és Sebes-Körös vízválasztójától északra a fegyveres ellenállást ő vezeti. A Király-hágótól délre eső részek a Szegedi Katonai Kerületi Parancsnokságtól, a legészakabbi területek (Máramaros, Szatmár, Ugocsa) pedig a Kassai Katonai Kerületi Parancsnokságtól kerültek át a Debrecenben székelő parancsnokság hatáskörébe. Így jött létre az a Csucsá-Avas vonal, amelyet a Székely Hadosztály elsősorban a folyóvölgyek közlekedési útvonalainak a lezárásával hónapokig hősiesen tartott. A Csucsán állomásozó, Kubay Lajos ezredes parancsnoksága alatt álló 21. ezred pedig Kratochvil parancsának engedelmeskedve őrizte Erdély kapuját, a Székelyföldre való visszajutás kulcsát, a Király-hágót.¹¹⁶

A Szinérváraljától a Király-hágóig, majd a Belényesi-medencéig húzódó védelmi vonalat a következő arcvonaltartotta:

1. Szinérváraljai csoport: a 12. szatmári honvéd gyalogezred csapatai és egy székely zászlóalj
2. Szilágysomlyói csoport: a székely zászlóaljak zöme, köztük a Gyurotsik-féle zászlóalj
3. Csucsai csoport: a kolozsvári 21. sz. honvéd gyalogezred
4. Belényesi csoport: a Verbőczy-zászlóalj és a 4. nagyváradi honvéd gyalogezred¹¹⁷

¹¹⁴ Lásd: Gulyás László: A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. In: Lokális Trianon 1: Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918-1920. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2021. 32.

¹¹⁵ Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Székely Hadosztály 1918-19. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő, 2017. 35.

¹¹⁶ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 93.

¹¹⁷ Koréh Endre i.m. 150.

A csucsai harcok január közepén kezdődtek meg, amikor a román hadsereg már Csucsra előtt állt. Kubay Lajos ezredes január 23-án önhatalmúlag Kolozsvár-felé történő támadást rendelt el, amit a Verbőczy-zászlóalj, egy páncélvonat és egy üteg tüzérség támogatott. Január 26-ig sikerült elérniük Malomszeg települést, de akkor az időközben erősítést kapott román erők részéről a bekerítés fenyegette őket. Az elrendelt visszavonulás után, január 27-én a Csucsra keleti részén fekvő magaslatokat a 21. ezred csapatai szállták meg.¹¹⁸ Miután a románok szembesültek vele, hogy nem tudják elfoglalni a Király-hágót és Csucsát, a franciáktól kértek diplomáciai segítséget. 1919. január 28-án, déli 12 órakor a Fegyverszüneti Bizottság nevében, Pathé tábornok minden harci cselekmény beszüntetését rendelte el.¹¹⁹ A januári csucsai harcok következtében Kolozsvár szinte teljesen védtelenné vált, az összehangolt magyar támadás azonban elmaradt, a Székely Hadosztály a védelmi vonal tartására rendezkedett be.¹²⁰

A csucsai harcokkal egy időben egy székely önkéntes zászlóalj Nógrádban is bevetésre került a csehek ellen. 1919 januárjában székely csapatokat kellett átvezényelni Salgótarjánba, a rend fenntartására, a szénbányák működésének biztosítására, majd az Ipoly mellé, a cseh demarkációs vonalra, hogy a cseh megszállást megakadályozzák. A székely csapatok a 29. ezred és a helyi lakosság támogatásával Litkénél és Szécsénynél is megtámadták a cseheket és sikeresen verték vissza őket az Ipolyon túlra. A Nógrádba vezényelt székely zászlóalj végül 1919. február 14-én érkezett vissza a Székely Hadosztály állomáshelyére, Szatmárnémetibe.¹²¹

1919 februárjában a legjelentősebb összecsapás a Zilah körüli harcokban következett be, s bár a várost rövid időre sikerült elfoglalni, megtartása már nem sikerült.¹²² Ettől eltekintve január végétől április közepéig nyugalom uralkodott a keleti fronton.

¹¹⁸ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 94.

¹¹⁹ Fráter Olivér i.m. 93-94; valamint: Koréh Endre i.m. 162.

¹²⁰ Koréh Endre munkájából tudjuk, hogy „a január utolsó hetében lefolyt harcok alatt az oláh parancsnokság részben már el is vonult Kolozsvárról”. Ugyancsak ő idézi a csucsai-bánffyhungyadi harcok egyik hőséne a véleményét: „Egy kis lökés, és benn lettünk volna Kolozsváron. Szinte éreztük a kolozsvári magyarok szívdobogását, és mi is kipirult arccal mentünk előre! – Hej, azon a fegyverszüneti okmányon a szegény, meggyötört és elárvult Kolozsvár, sőt az egész Erdély sorsa fordult meg!” Lásd: Koréh Endre i.m., 163-164.

¹²¹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 94-95.

¹²² A várost a magyar csapatok ellenállás nélkül engedték át a románoknak, s ennek a megegyezésnek az értelmében január 14-én a Gyurotsik Mihály parancsnoksága alatt álló, körülbelül 50 fős Szilágy Vármegyei Nemzetőrség is kivonult. Szilágysomlyón 50 tasnádi és somlyói nemzetőr csatlakozott hozzájuk. Előbb Debrecenbe, majd Szilágynagyfaluba tették át a székhelyüket, ahol zászlóaljja bővültek. A most már 350 fős, 3 gyalogos és 1 géppuskás századból álló zászlóalj Zilahtól nyugatra állomásozott és elterjedtek körükben olyan hírek, amik a románok fosztogatásairól, erőszakoskodásairól, rekvirálásairól szóltak. Mivel sokuknak családjuk, rokonuk élt Zilahon, a város visszafoglalását követelték a parancsnoktól. Gyurotsik őrnagy a hadosztály tudta nélkül, február 22-én támadást indított és 23-án el is foglalta a várost. A katonák azonban nem folytatták az előre nyomulást a Meszes-gerincig, hanem a polgári lakossággal ünnepelni kezdtek. Másnap a román hadsereg a hegygerincről löni kezdte a várost, így vissza kellett vonulni és a magyar lakosság is menekülni kényszerült. Többségük néhány nap

Az 1919 januárjában a Szinérváralja-Szatmár-Szilágyosomlyó-Csucsá-Belényes vonalat a Székely Hadosztály alig 8800 fővel tartotta. Ezt csak úgy lehetett megoldani, hogy megszállták a folyó völgyeket, a közlekedési útvonalakat, a természetes magaslatokat, de összefüggő védelmi vonalhoz sokkal nagyobb létszámú hadseregre lett volna szükség.¹²³ A Székely Hadosztály létszámának az emelését látta szükségesnek Kratochvil Károly ezredes is, aki a toborzást elrendelő utasításait 1919. január 21-én adta ki.¹²⁴

A világháború után, a román megszállást távolinak érző alföldi lakosság körében nehezen indult a toborzás, de ennek ellenére a Hajdúságban sikerült felállítani és legénységgel feltölteni a 3. (hajdúsági) és a 39. (debreceni) ezredből álló 39. dandárt. A sikeres akciót nagyban segítette a Debrecenben működő Székely Nemzeti Tanács és az a tény, hogy ezek a helyi ezredek túléltek a háborút és megmaradtak a szervezeti keretek. A frissen felállított ezredek is a demarkációs vonal védelmét szolgálták, s január 29-én a 3. ezred egyik zászlóalja Molnár József őrnagy vezetésével Csucsára indult. A hajdúsági legények is szalagot viseltek a sapkájukon, amin az „Erdélyért” felirat állt. A debreceni 39. gyalogezred zászlóavatási ünnepségét február 7-én tartották Debrecenben. A városi nőegyletek nemzeti színű zászlót, míg a munkások egy vörös lobogót adtak át az alakulatnak, s felszólalt Vályi-Nagy Frigyes ezredparancsnok, valamint Handler Gyula főispán is.¹²⁵ A 3. és a 39. gyalogezred csak hadászati értelemben került a Székely Hadosztály irányítása alá, szervezetileg a hadosztálytól független dandárcsoportot alkotott, amely azonban egészen a fegyverletételig Kratochvil parancsnoksága alatt állt.¹²⁶ Február elején újabb zászlóalj csatlakozott Debrecenből a Király-hágó védelméhez, a 3. ezred II. zászlóalja. Ezt követően a kormány megtiltotta a toborzást, így legközelebb csak március 29-én indult Debrecenből újabb erősítés a demarkációs vonalhoz, de akkor már a Vörös Hadsereg egyik zászlóalja.¹²⁷

A Székely Hadosztály eskütételére és zászlószentelésére 1919. február 1-jén került sor Szatmárnémetiben, a Deák téren, ahol a kormányt Kossaczky László kormánybiztos képvisel-

múlva már Debrecenben volt. Gyurotsík Mihály ellen haditörvényszéki eljárás indult és csak április 1-jén került vissza az alakulatához. Lásd bővebben: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 98.; valamint: Koréh Endre i.m. 171-172.

¹²³ Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 106.

¹²⁴ 42 éves korig mindenkit felvettek, aki kötelezte magát, hogy az esetleges békekötést követően még egy hónapig hűségesen szolgál és követi az előljárói parancsait. Vö. Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 99.

¹²⁵ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 100-101.

¹²⁶ Az erősítésnek szánt 39. dandár az ezredtörzsből és két zászlóaljból, összesen 42 tisztből és 619 főnyi legénységből állt, amit egy telefonos szakasz, egy műszaki és egy géppuskás század egészített ki. Az I/39. zászlóalj a Körösfeketető-Király-hágó vonaltól délre fekvő magaslatokon és Jádremete községben, míg a II/39. zászlóalj Csucsán és az attól délre fekvő magaslatokon váltotta fel a 21. ezred alakulatait. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 102.

¹²⁷ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 102-103.

te.¹²⁸ Március 2-án a köztársasági elnök és felesége is meglátogatta a Székely Hadosztályt Szatmárnémetiben.¹²⁹ Károlyi Mihály itt még arról beszélt, hogy a béketárgyalásokon Wilson amerikai elnök nem fogja majd engedni, hogy a népek önrendelkezése ne érvényesüljön és Európa demokratikus közvéleménye sem tud majd azonosulni az ország túlzott megcsönkítésével. Végző lehetőségként pedig az ország fegyveres felszabadításáról sem zárkózott el.¹³⁰

A Vix-jegyzék 1919. március 20-i átadását és kormány lemondását követően a Tanácsköztársaság vette át az ország irányítását. Egy hónappal Károlyi látogatása után Garbai Sándor, a Forradalmi Kormányzótanács elnöke tett látogatást Szatmárnémetiben a Székely Különítménynél. Itt arról beszélt, hogy a szervezés alatt álló vörös gárda segíteni fogja a székelyeket szülőföldjük visszaszerzésében.¹³¹

Ezzel nehezen összeegyeztethető módon viszont Kun Béla március 30-án, a bécsi Neue Freie Pressében azt nyilatkozta, hogy „mi nem állunk a területi integritás talaján” és a kormány a béke álláspontján áll, nincs hadiállapot az antanttal.¹³² A területi integritás elvetése szöges ellentétben állt a székely katonák törekvéseivel, és ezzel minden bizalmuk megrendült a tanácskormányban. A proletárdiktatúra nemzetközi megítélése, a vele szemben megmutató ellenszenv és bizalmatlanság szintén azt erősítette a székelyekben, hogy ezzel a kormánnyal nem jók az ország kilátásai a kedvezőbb békefeltételekre. Emellett a Tanácsköztársaság kikiáltása a románok számára is kedvező helyzetet teremtett egy esetleges támadásra.¹³³ A Székely Különítmény súlyos döntés meghozatalára kényszerült.

¹²⁸ Az eskü szövege a következő volt: „Mi székely katonák ünnepélyesen esküszünk, hogy a Magyar Köztársasághoz és alkotmányához és székely szülőhazánkhoz hűek leszünk, teljes függetlenségét megvédjük, a köztársasági kormánynak és az általa kinevezett minden előjáróknak és feljebbvalóknak engedelmeskedünk, azokat tiszteletben tartjuk és védelmezzük, rendeleteiket és parancsait minden szolgálatban és minden körülmények között teljesítjük, alárendeltjeink minden ügyét szívünkön hordjuk, róluk gondoskodunk és minden erőnkkel a Magyar Köztársaság és abban a székely szülőhaza javát, szabadságát és haladását fogjuk szolgálni.” Idézi: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 113.

¹²⁹ A látogatás célja a hadosztály és a kormány közötti feszültség oldása volt, ami attól erősödött fel, hogy Pogány József február elején ellenforradalmi alakulatnak minősítette a Székely Hadosztályt és lefegyverzésüket követelte. Lásd: Gottfried Barna: A Székely Hadosztály, 1918-1919. Székelyföld 2007/2. szám. 94.; valamint: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 115.

¹³⁰ „Hallja meg innen az egész világ, hogy nem lehet egy nemzetet legázolni, nem lehet egy népből kiirtani az önfenntartási ösztönt, mely azt mondatja vele, hogy élni akar [...] De hallja meg és értse meg a világ azt is [...] mi végső szükségünkben fegyverrel is fel fogjuk szabadítani ezt az országrészt.” Idézi: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 118.

¹³¹ „Az új hadsereg tömörül, hogy otthonunk ismét otthon legyen. A székely is otthonát akarja és székelyek, e kívánságokat, vágyakat keresztülvitelében nem lesztek egyedül. A dolgozó székely megtalálta a dolgozó magyart. Szaporítani fogjuk soraitokat a mi proletárjainkkal, hogy az új, a boldog hazát Ti is megeléjétek!” Idézi: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 125.

¹³² Lásd: Gottfried Barna: A Székely Hadosztály, 1918-1919. Székelyföld 2007/2. szám. 99.; A Nap. XVI. évf. 75. szám, 1919. április 1. , valamint: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 47.

¹³³ A Tanácsköztársaság kikiáltásából fakadó román lehetőségre Koréh Endre is felhívta a figyelmet munkájában: „Amint a kommunista mozgalom megkezdődött, az oláh nyomban megmozdult. Felismerte, hogy ennél a fordultnál kedvezőbbet céljai elérésére nem is kívánhat: a kommunizmus elleni támadás címén az antanttól fegyvert és felszerelést kap, támadásával érdemeket szerez, felcsigázott rablóvágyát kielégítheti, s Magyarorszá-

5. A katonai összeomlás és a fegyverletétel dilemmái

Kratochvil Károly ezredes, miközben csapataival farkasszemet nézett a demarkációs vonalon, hátában érezte a vele szemben ellenséges Tanácsköztársaság növekvő erejét. Ekkor született meg az elképzelés, hogy a Székely Hadosztály kössön fegyverszünetet a románokkal és vonuljon be Budapestre a Tanácsköztársaság megdöntése céljából.¹³⁴ Kratochvil hosszas gondolkodás után magáévá tette az elképzelést és a románokkal, valamint a franciákkal történő kapcsolatfelvétel céljából április elején hadiköveteket küldött. Kiss Károly államrendőrségi fogalmazó, Rugonfalvi Kiss István debreceni egyetemi professzor, a debreceni Székely Nemzeti Tanács elnökének az öccse el sem jutott Kolozsváron Maniuhoz, míg Böhm Rezső százados Aradon tárgyalni tudott ugyan Gondrecourt francia tábornokkal, és pozitív választ kapott, de már nem tudott visszajutni Kratochvil ezredeshez.¹³⁵

A terv megvalósulására sikeres kapcsolatfelvétel esetén sem lett volna reális esély, mivel 1919. április 16-án Berthelot tábornok levélben értesítette a román főerők parancsnokát, Presan tábornokot, hogy egy esetleges román támadást a Magyar Tanácsköztársaság ellen az antant nem ellenez.¹³⁶ A románok tehát mindenképpen támadtak volna.¹³⁷

Végül 1919. április 16-án, francia jóváhagyással, a román hadsereg támadást indított a teljes frontszakaszon.¹³⁸ Sikeres és tartós magyar ellenállásra fegyelmezett haderővel sem lett

got megszállhatja, kirabolhatja legalább a Tiszáig. [...] Semmi kétség, az oláh vezetőségnek jól jött ez a bolsevizmus, hiszen céljai elérésére ennél jobb szövetségest keresve sem találhatott volna.” Koréh Endre i.m. 241.

¹³⁴ A gondolat Nagy Vincétől, a Berinkey-kormány volt belügyminiszterétől származott, aki Szatmárnémetiben tartózkodott. Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 158.

¹³⁵ Miután Böhm visszajutni már nem tudott, Hreditzky Jenő századost bízta meg a jelentés eljuttatásával, aki visszaért ugyan Debrecenbe, de akkor már Kratochvil Szatmárnémetibe tette át a székhelyét. Később Hreditzkyt a románok letartóztatták és internálták, így csak a brassói fogolytáborban tudta a jelentést Kratochvil ezredes tudtára adni. Lásd bővebben: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 158-163., valamint a teljes jelentés: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 122-124.

¹³⁶ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 163.

¹³⁷ Laczkó Mihály kutatásaiból tudjuk, hogy a franciák a cseheket és a románokat is támadásra bíztatták: „A francia katonai és politikai vezetés [...] a Magyarországgal szomszédos szövetségeseiket titokban támadás előkészítésére és a hadműveletek megkezdésére bíztatták. Így került sor április 7-én a csehszlovák hadügyminiszteri parancs kiadására, melyben a támadásra való felkészülést és a Magyarország területén újonnan megállapított határok elfoglalását határozták meg. Április 8-án Franchet d’Espèrey Bukarestbe utazott és a román katonai vezetőknek azt tanácsolta, hogy azonnal kezdjék meg az előkészületeket Budapest elfoglalására. Lásd: Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? Honismeret, 1992/2. szám, 75.

¹³⁸ A Magyar Tanácsköztársaság elleni támadást a Vatikán is teljes mellszélességgel támogatta és a román támadást is üdvözölte. Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius már április 15-én a katonai beavatkozás szükségességét hangsúlyozta: „[...] a bolsevik rezsim uralmától való megszabadulás egyetlen reménye az országnak az antant által történő katonai megszállása.” Majd a román előretörést is üdvözölte és a valóságtól elrugaszkodott módon, a felszabadító román hadsereget ünneplő magyar népről írt: „Azzal a reménnyel élhetünk, hogy a magyarországi bolsevizmus uralma a végét járja. A románok ugyanis minden különösebb nehézség nélkül nyomulnak előre és az őket ünneplő magyar nép bennük látja a korábbi zsarnokától való megszabadítóját.” Lásd: Eördögh István i.m. 36-37.

volna reális esély, mivel a támadó erők hat gyalogos hadosztályból, egy lovas hadosztályból és egy erős, Olteanu tábornok vezette különítményből álltak, ami összesen 64 gyalogos zászlóaljat, 28 lovasszázadot és 42 üteget tett ki.¹³⁹ A hadrend felbomlása viszont teljesen kilátástalanná tette a helyzetet. Csucsánál, ahol a 21. ezred székely katonáit két nemzetközi vörös zászlóalj váltotta fel, áttörtek a románok, s ezzel Erdély kapuja, a Király-hágó végleg elveszett. (VIII. IX. mellékletek) A vörös zászlóaljak a demarkációs vonalra érve rablással és céltalan lövöldözéssel töltötték a napjaikat, majd amikor a románok megindultak, futásnak eredtek.¹⁴⁰ A helyzetet tovább rontotta, hogy egy román lovas oszlop Erdőd és Királydaróc környékén átjutott az 1. és a 24. Székely Csoport között, így a magyar csapatok hátába került és megsemmisített egy teljes zászlóaljat.¹⁴¹ A hadosztály folyamatos harc közben hátrált és visszavonult Mátészalka környékére.¹⁴²

Itt zajlott le a Székely Hadosztály utolsó ütközete is, a mátészalkai ütközet, amelyben déli irányból lepték meg a román erők a székelyeket.¹⁴³ A hadosztály ismét visszavonulásra kényszerült, el kellett hagynia Mátészalkát, és Kratochvil a csapatokat Demecser környékre vonta össze. Ezek után a Székely Hadosztály kilátástalan helyzetbe került és két választása maradt, vagy a Tisza irányába vonul és egyesül a Vörös Hadsereggel, vagy a románok előtt leteszi a fegyvert. Az első lehetőség a Tanácsköztársasággal szemben érzett ellenszenv miatt hamar elvetésre került.¹⁴⁴ A románokkal így április 18. és április 25. között fegyverszüneti tárgyalásokra került sor és április 25-én, Kratochvil Károly ezredes levélben tájékoztatta a csapatokat a románok ajánlatáról:

¹³⁹ Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i. m. 75.

¹⁴⁰ Kratochvil Károly később így emlékezett vissza a történetekre: „Ennek dacára az egész harcvonal mentén, ahol a románok a székely csapatokat megtámadták, vissza lettek verve. Csak Csucsánál, ahol Kun Béla nemzetközi bolsevista csapatai váltották fel az ott eredetileg volt székely csapatokat, ezek a csucsai nemzetközi vörös csapatok, az első román ágyúlövésre fejvesztve, felszerelésüket, puskájukat eldobva megfutamodtak. [...] Így a Székely hadosztály déli szárnya átkarolás veszedelmében forgott és ezért ezt a szárnyat és emiatt később az egész hadosztály frontját vissza kellett vonni. Az egész hadosztály összpontosítását Mátészalka környékére rendeltem el, amit a csapatok nagy része végre is hajtott.” Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 53.

¹⁴¹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 107.

¹⁴² Itt újabb kísérletet tett Kratochvil a románokkal történő kapcsolatfelvételre, hogy állítsák meg a támadást, mert a Székely Hadosztály a Tanácsköztársaság ellen akar vonulni. Az ekkor már Nagykarolyban állomásozó Dimitrescu tábornok azonban az ajánlatot elutasította. Lásd: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 53.

¹⁴³ A Székely Hadosztály ebből az irányból nem várt támadást, de Nyírbátornál a parancsnokáról elnevezett Schuppler-csoport késlekedett és a románok a helyükön támadták meg a hadosztályt. A késlekedés oka az volt, hogy Rugonfalvi Kiss István professzor, a debreceni Székely Nemzeti Tanács elnöke, javasolta az alakulat tisztikarának, hogy tegyék le a fegyvert. Amíg a parancsnokok megvitatták a helyzetet, a románok megindították a támadást. Lásd bővebben: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 107-108.

¹⁴⁴ Kratochvil Károly meglátása szerint: „Nyilvánvaló volt, hogy hűtlenné válik a Székely hadosztály ellenforradalmi, tehát nemzeti érzéséhez, ha csakugyan átkel a Tiszán és csatlakozik a vörösökhöz, mert ezzel Kun Béla véres uralmát csak erősíti és meghosszabbítja. [...] Egy percig sem lehetett tehát kétséges, hogy mihelyt a Székely hadosztály szervezetileg is csatlakozik a Tiszánál álló toborzott vörös hadsereghez, a kommunisták mindent elkövetnek, hogy felbomlasszák ezt az utolsó harcképes és utolsó igazán magyar sereget. [...] E kényszerítő körülményeknek hatása alatt nem maradt más hátra, mint szomorú szívvel, de tiszta becsülettel a románokkal fegyverszünetet kötni.” Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 61.

„A román kir. csapatok parancsnoksága a Székely hadosztálynak a következő ajánlatot tette: A román kir. hadsereg nem tekinti a Székely hadosztály csapatait se bolsevik, sem vörös, sem kommunista csapatoknak. Tudja azt, hogy a vörös csapatok ellenséges érzülettel vannak a Székely hadosztály csapatai iránt. – Ennélfogva a román kir. hadsereg megszünteti az ellenségeskedést akkor, ha készek vagyunk mi is a fegyverletételre. Jelzi egyúttal, hogy az entente csapatok, tehát a román kir. csapatok is azért támadnak, mert a kommunizmus letörésére egész Magyarországot meg akarják szállni és erre a célra minden oldalon nagy erőket összpontosítottak. Debrecen már két nap óta román és francia csapatok által van megszállva és az entente csapatok már Nyíregyháza közelében állnak.”¹⁴⁵

Kratochvil levelében a román ajánlat ismertetése mellett a végső döntést magukra a csapatokra bízta, azzal az ígérettel, hogy bárhogya is döntenek, végsőkéig mellettük lesz:

„Most 10 nap óta egyedül Ti védtétek Magyarországot az entente csapatokkal szemben. Nagyhangú ígéretekkel biztatott benneteket a jelenlegi kormány a jelenlegi harcra, segítséget erős vörös csapatokban is ígérve Erdély felszabadítására. A kormány azonban semmiféle ígéretekbe nem tartott. Ti sem ruhát, sem felszerelést nem kaptatok. [...] Az ellenség túlereje ajánlatot tesz nektek, hogy életetek biztonságban lesz, pénzetek, magánvagyonotok épségben marad, és aki nem kommunista, békésen visszatérhet lakóhelyére Erdélyországba vagy az Entente csapatai által megszállott területekre, de követelik, hogy a fegyvert tegyétek le. Mérlegelve a reménytelen általános helyzetet, nem vállalhatok felelősséget azért, hogy tovább vért ontsak ilyen körülmények között. Válasszatok Ti, melyik utat akarjátok, és eszerint járjanak el a parancsnokok, kik közvetlen ellenséggel állnak szemben. Én, aki annak idején Kolozsvárt szerveztelek benneteket, cserbenhagyni nem foglak; ha a harcot választjátok, a végső küzdelmet veletek harcolom, ha pedig az entente ajánlatát elfogadjátok, veletek maradok, hogy ígéretüket betartsák.”¹⁴⁶

Miután a Székely Hadosztály csapatai a helyzetet mérlegelve a fegyverletétel mellett döntöttek, április 25-én Nyírbaktán¹⁴⁷ aláírták a fegyverszüneti jegyzőkönyvet.¹⁴⁸ Ebben azonnali fegyverszünet, a tiszték és a legénység internálása, a Tisza vonalának elérését követően szabadon bocsátás, valamint az élet- és vagyonbiztonság garantálása szerepelt. A fegyverzetet saját szállítóeszközökön kellett eljuttatni Mátészalkára, ahol pontos nyilvántartás szerint át

¹⁴⁵ Idézi Koréh Endre i.m. 308-309.; Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i.m. 77-78.; valamint: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 62.

¹⁴⁶ Idézi Koréh Endre i.m. 309-310.; Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i.m. 78.; valamint: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 62-63.

¹⁴⁷ Ma Baktalórántháza.

¹⁴⁸ A fegyverszüneti jegyzőkönyv teljes szövegét közli: Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i.m. 79., valamint: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 64.

kellett adni a románoknak. A legénységről is lakóhely szerinti névsor készült, a későbbi hazaszállításuk megkönnyítése céljából.¹⁴⁹ A Székely Hadosztály iratait a románok ekkor foglalták le, és azóta sem kerültek elő.¹⁵⁰

Végül a fegyverszünet következtében román fogságba került 5235 katona, köztük 483 tiszt, valamint 42 db tüzérségi ágyú. Ezzel az ereje csúcsán 8-10 ezer fős Székely Hadosztály története véget ért, de még maradtak harcoló székely alakulatok.¹⁵¹ A további harcot választó székely csapatok nyugatra vonultak és a Vörös Hadsereg kötelékében, mint önálló Székely Dandár küzdöttek.¹⁵² A román támadás május 1-jéig, a Tisza vonalának az eléréséig folytatódott, majd május 2-án Kun Béla fegyverszünetet kért és kapott a románoktól.¹⁵³

Az áprilisi román támadáshoz a csehek is csatlakoztak, sikeresen elfoglalták Miskolcot és ostrom alá vették Salgótarját, tehát már nemcsak románok, hanem északon a csehek ellen is fel kellett venni a harcot. A Forradalmi Kormányzótanács már március 25-én elrendelte a Vörös Hadsereg felállítását, de az csak májusban vált egy nyolc hadosztályból és három önálló dandárból száztízezer fős haderővé.¹⁵⁴ A Székely Dandár is ennek a része lett.

A székely tüzérek elévülhetetlen érdemeket szereztek Salgótarján felmentésében és 1919. május 21-én Miskolc visszafoglalásában, június 1-jén pedig a Verbőczy-csoport Hernádnémetinél törte át a román vonalat és tovább nyomult Szerencs és Tokaj irányába. Június 18-ától a Székely Dandár az északi fronton harcolt és aktívan közreműködött a Kassa-Abos-Eperjes vonal áttörésében, s a székelyek hamarosan a Branyiszközi-hágó előtt álltak.¹⁵⁵ (X. XI. melléletek) Aztán a tanácskormány, abban a reményben, hogy a románok kiűrik a Tiszántúlt, engedett a békekonferencia követelésének és június 30-án megkezdte a Felvidék kiűrítését. Miután a július 20-án indított tiszai offenzíva összeomlott és a román előre nyomulás folytatód-

¹⁴⁹ Lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 110-111.

¹⁵⁰ Vö. Nagy Szabolcs: Árulás vagy ellehetetlenülés. A Székely Hadosztály és a forradalmi erők viszonya a Veszprém Megyei Levéltárban őrzött Kratochvil-hagyaték türkében. Levéltári Szemle 2011/3. szám, 30.

¹⁵¹ Eördög István i.m. 44.

¹⁵² Koréh Endre információi alapján: „A Szolnok, Debrecen, Tiszafüred felé visszavonult csapatok, a Verbőczy-féle kolozsvári nemzetőri zászlóalj (a fekete ördögök), az I. zászlóaljból 1150 ember (ebbe a számba beleértendő a Varga-féle különítmény, és többi más zászlóalj még be nem osztott katonái), a II. zászlóaljból 500 ember, a lovasság és a tüzérség legnagyobb része nem tette le a fegyvert, s elkerülte az oláh fogságot. Ezekből alakult a Székely Dandár.” Lásd: Koréh Endre i.m. 312.

¹⁵³ Ennek hátteréről bővebben: Gulyás László i.m. 38-39.

¹⁵⁴ Fogarassy László: A Monarchia felbomlása: Az utódállamok háborúja egymás ellen. Világtörténet, 15. évf. 1993 ősz/tél. 63.

¹⁵⁵ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 176.

dott,¹⁵⁶ augusztus 1-jén a tanácskormány lemondott, tagjai Bécsbe menekültek, a románok pedig augusztus 4-én bevonultak Budapestre.¹⁵⁷

A Miskolcra visszavonuló Székely Dandár vezetését ekkor Verbőczy Kálmán százados vette át és Miskolcra Eger, Pásztó és Szirák irányában megkezdte a Nyugat-Dunántúlra vonulást. Augusztus 6-án az ekkor körülbelül 4 ezer fős Székely Dandár megérkezett Vácra. Augusztus 8-án már Esztergomban voltak, ahonnan Kisbéren át Győrbe vonultak. Itt a dandár két részre oszlott és Sopronba, illetve Mosonmagyaróvárra ment.¹⁵⁸ Eközben Horthy Miklós, akit augusztus 11-én nevezett ki József főherceg a Nemzeti Hadsereg fővezérévé, augusztus 13-án megérkezett Siófokra és augusztus 19-én a Székely Dandár csapatai felett is átvette az irányítást.¹⁵⁹ Végül, miután az antantmisszió szeptember 23-án értesítette a siófoki fővezérséget, hogy mindössze két gyaloghadosztályt és egy lovasdandárt tarthat fenn, a Székely Dandárt szeptember 25-én feloszlatták, tagjait pedig a Nemzeti Hadsereg alakulatai között osztották el.¹⁶⁰

Az egykori Székely Hadosztály nagyobbik része, akik 1919. április 26-án, Demecserben aláírták a fegyverszüneti egyezményt a románokkal, internálás helyett hadifogságba kerültek. A tiszteket (körülbelül 600 főt) és a legénység nagy részét Brassóba vitték, de a kevésbé szerencsés székely katonák a Regátba kerültek.¹⁶¹ A hadifogolyként kezelt székelyektől már a Brassóba tartó úton elvették a lovaikat, felszerelésüket, voltak, akiket ruháiktól is megfosztottak.¹⁶² A székelyek május 10-én érkeztek meg a városba, ahol újabb megaláztatások vártak rájuk.¹⁶³ Végül a katonák a Fehér laktanyában kaptak elhelyezést borzasztó körülmények között, míg a tisztek a Fellegvárba kerültek. Kratochvíl igyekezett javítani katonái helyzetén és naponta kérvényeket fogalmazott, amelyben a fegyverszüneti egyezmény betartását, a katonák szabadon bocsátását, vagy legalább a lakóhelyen történő internálást igyekezett elérni, minden

¹⁵⁶ A román hadsereg július 24-én lendült ellentámadásba és július 26-ára az egész Tiszántúlt elfoglalta, majd július 29-én átlépte a Tiszát és hamarosan a Duna-Tisza közét is birtokba vette. Lásd bővebben: Gulyás László i.m. 33-34.

¹⁵⁷ Fogarassy László i.m. 63-64.

¹⁵⁸ Lásd bővebben: Koréh Endre i.m. 427-445.

¹⁵⁹ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 179.

¹⁶⁰ Lásd: Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i.m. 82.

¹⁶¹ Koréh Endre beszámolója szerint 1500 székely katona Fogarasra került, míg másokat a hadosztályparancsnokság tiltakozása ellenére Craiovába szállítottak. Lásd: Koréh Endre i.m. 339.

¹⁶² A borzasztó bánásmódról Ruszkay Gyula alezredes jelentése is beszámolt: „Nyíregyháza, Nyírbátoron át Szatmárnémeti felé tartunk, Mátészalkán embereimet ruháiktól részben megfosztották. [...] V. 5-én Aranyosgyéresen egy oláh tisztjelölt, tiltakozásunk dacára, saját lovainkat és felszerelésünket tartalmazó vagonokat lekapcsoltatta.” Idézi: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 184.

¹⁶³ „Mikor a fogságba esett hősöket Brassó állomásán kilökdösték a vagonokból, erős fegyveres csapatokkal vették őket körül, s nagy diadallal vonultatták végig az utcákon.” Lásd: Koréh Endre i.m. 339.

remény nélkül. Egyedül a Brassói Katolikus Nőegylet igyekezett minden erejével, adományok gyűjtésével támogatni a székely foglyokat.¹⁶⁴

A néhány napos internálás helyett tehát a Székely Hadosztály katonái fogságba kerültek, s a románok ezúttal sem tartották be a fegyverszüneti egyezményben foglaltakat. A tisztek végül csak több hónap múlva, június közepétől szabadulhattak, de csak a románok által megszállt területre mehettek. Azokat, akik Erdélyben laktak és oda kértek tartózkodási engedélyt, internáltaknak tekintették és hetente kellett jelentkezniük a román hatóságoknál.¹⁶⁵ A székely katonák gyakran ennél is hosszabb ideig maradtak román fogságban. Akiket a Regátba vittek gyakran több mint egy év múlva szabadultak, s a Székely Hadosztály egykori tisztjei és katonái ezután is ki voltak téve a román állam zaklatásainak.¹⁶⁶

1920. február 6-án Kratochvilt le is tartóztatták három vezérkari tisztjével együtt azzal a gyanúval, hogy egy általános székelyföldi felkelés kirobbantására törekszik. Végül a bíróság a vádlottakat felmentette.¹⁶⁷ Ilyen felkelésre egyetlen kísérlet történt, 1919. március 29. és április 6. között, a sóvidéki lázadás.¹⁶⁸ Kratochvil azonban így is nyolc hónapig volt börtönben, Brassóban, Nagyváradon, Kolozsváron és Szamosújváron.¹⁶⁹ Hazatérését követően, 1921 és 1923 között a debreceni vegyesdandár és a debreceni katonai körlet parancsnoka volt, majd 1923. augusztusában a Hadtörténelmi Múzeum élére került. 1925 elején, alig ötvenhat évesen nyugdíjazták, de a két világháború közötti közélet és kulturális élet aktív szereplője maradt.¹⁷⁰ A második világháborút és az újabb katonai összeomlást még megérte, majd 1946. szeptember 19-én, 76 éves korában Budapesten hunyt el.

A Székely Hadosztály története egyértelműen a magyar történelem fényes lapjaira tartozik, s hősiességük, hazaszeretetük, áldozatvállalásuk értékét tovább növeli, hogy egy olyan időszakban váltak a magyar nemzet egyedüli védelmezőivé, amikor nemcsak a külső ellenség támadásával, de a nemzet erejét gyengítő belső erőkkel is meg kellett küzdeni. Az események szerencsésebb alakulása esetén, komolyabb politikai, anyagi és katonai támogatás-

¹⁶⁴ A brassói fogságról bővebben lásd: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 185-189.

¹⁶⁵ Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i.m. 80-81.; valamint: Laczkó Mihály: A székely hadosztály „árulásáról”... i.m. 33.

¹⁶⁶ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 200.

¹⁶⁷ Kratochvil letartóztatásáról és peréről részletesebben: Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 190-193.

¹⁶⁸ 1919. március 29-én, a deményházi vasútállomásra távirat érkezett, amely szerint a MÁV alkalmazottjainak a román hatóságok az eskü letételét elengedték. Ezt a vasúti munkások úgy értelmezték, hogy megszűnt a román megszállás. A távirat hírére az egész Felső-Nyárád mente lakossága megbolydult. Csendőrség, vasútállomás és posta elfoglalására is sor került. Végül a felkelést a Nyárád mentére és Sóvidékre küldött 200 román katona és csendőr verte le. A megtorlás sem maradt el, letartóztatásokra és kivégzésekre is sor került. Lásd bővebben: Szekeres Lukács Sándor: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.) Székelyföld, 2009/10. szám, 87-109.

¹⁶⁹ Laczkó Mihály: A székely hadosztály „árulásáról”... i.m. 33.

¹⁷⁰ Lásd bővebben: Nagy Szabolcs: A „Tiszteletbeli Székely” – Kratochvil Károly közéleti tevékenysége Trianon után. Székelyföld, 2009/1. szám, 115-129.

sal ez a hadosztály képes lett volna a már megszállt területek felszabadítására, s talán fő célját, Erdély visszaszerzését is elérhette volna. A történelem azonban másképp alakult, s a kettős szorításba került hadosztály végül letette a fegyvert, ezzel pedig a Magyar Tanácsköztársaság sorsa is végérvényesen megpecsételődött.

III. Proletárdiktatúra Debrecenben és a Hajdúságban

A Tanácsköztársasághoz vezető út és regionális hatásai

1. A Tanácsköztársaság kikiáltásához vezető út

A magyarországi Tanácsköztársaság létrejötte egyértelműen az első világháborúra és az azt követő zavaros időkre, a magyar állam végzetes meggyengülésére vezethető vissza. Egy olyan forradalmi kísérlet volt, ami csak egy olyan időszakban juthatott hatalomra, amelyben a kormányzati mozgástér végzetesen beszűkült. Az őszirózsás forradalom kudarca volt a Tanácsköztársaság kikiáltása, ennél ékebben semmi sem bizonyítja azt az elhibázott politikát, amit Károlyi Mihály és társai 1918 őszétől folytattak.

Az első világháború (a kortársak szóhasználatában: a Nagy Háború) kirobbanásához hosszú, több évtizedes folyamat vezetett el. A szövetségi rendszerek kialakulása már előre vetítette a globális méretű katonai összecsapás lehetőségét, a szarajevói merénylet csak a *casus belli*-t jelentette. A háború soha nem látott méreteket öltött és súlyos áldozatokkal járt minden résztvevő ország számára. A magyar állam meggyengülése és a tradicionális szervezeti keretek felbomlása is a háború következménye volt. A harcok elhúzódásával és az idő előre haladtával egyre jobban megerősödtek azok a politikai erők, amik a béke mellett nyugati típusú polgári demokratikus átalakulást követeltek. Károlyi Mihály 1915. december 7-i parlamenti felszólalásában kifejezte békevágását, 1917-től pedig a Függetlenségi és 48-as Párt élén, már követelte a háború befejezését.¹⁷¹ Szintén a béke sürgetése állt a városi munkásság egyre gyakoribb sztrájkjainak a háttérében. 1918. június 20-án többnapos, minden nagyobb vidéki városra kiterjedő, 500 ezer embert megmozgató általános sztrájk kezdődött azt követően, hogy az egyik budapesti gyár katonai parancsnoka belelővetett a tüntető tömegbe. Ekkor alakultak meg az első munkástanácsok is.¹⁷²

A hátszágban egyre nagyobb lett a kétségbeesés és zűrzavar, s ez a katonai helyzet romlásával párhuzamosan csak növekedett.¹⁷³ 1918. március 3-án a szovjetek megkötötték a

¹⁷¹ Erről részletesebben: Merényi László: Az őszirózsás forradalom. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983. 14-15.

¹⁷² Vö: Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 2002. 109.

¹⁷³ Romsics Ignác megállapítása szerint különösen vidéken volt súlyos a helyzet: „Az életviszonyok változása maga után vonta a világgal, politikával és különösen a háborúval kapcsolatos hangulatok, érzelmek és vélemények módosulását. [...] A harc elhúzódása és ennek következményei azonban a katonaság és az itthon maradt lakosság hangulatát egyaránt megváltoztatták. [...] A vidéki tömegek elégedetlensége 1917-től számos tömegdemonstrációhoz, éhségtüntetéshez, illetve az élelmiszer raktárak spontán kifosztásához vezetett.” Romsics Ig-

breszt-litovszki békét, május 7-én pedig Románia különbékét kötött. A Központi Hatalmak nagy reményeket fűztek a Ludendorff tervei alapján 1918. március 21-én megindított nagy nyugati offenzívához, azonban a július közepéig elhúzódó, és többször újraindított hadművelet végül kifulladt. Az Antant ellentámadásba lendült, és kihasználva az ekkorra már egyre nyilvánvalóbbá váló gazdasági és katonai erőfölényét, gyorsan haladt előre, a háborús vereség ekkor már borítékolható volt. 1918. szeptember 29-én Bulgária Szalonikiben megkötötte a fegyverszünetet és október 30-án Törökország is kapitulált. Október 17-én pedig Tisza István bejelentette a parlamentben, amit mindenki sejtett, hogy ezt a háborút elveszítettük.

Az Osztrák-Magyar Monarchia katonai összeomlása elkerülhetetlenné vált, s a fegyverszünet mielőbbi megkötése ekkor már az antant hatalmak érdekévé vált, mivel addig kellett aláírni, amíg a Monarchia egyáltalán létezik. Végül 1918. november 3-án Weber tábornok az olasz fronton, Diaz tábornok előtt aláírta a padovai fegyverszünet, amivel a háború az Osztrák-Magyar Monarchia és a monarchia katonái számára véget ért. A padovai fegyverszünet Magyarországra nézve is kötelező érvényű volt, amit Weber tábornok közölt is a magyar vezetéssel, s mivel ez az egyezmény nem jelölt ki külön demarkációs vonalat Magyarország számára, a történelmi határok érintetlenül maradtak.

A háborús vereség azonban magával sodorta a régi rendet és a dualista elitet is. Október 24-én a Károlyi Mihály vezette Függetlenségi és 48-as Párt, a Jászi Oszkár által vezetett Polgári Radikális Párt és a Garami Ernő és Kunfi Zsigmond irányítása alatt álló Magyarországi Szociáldemokrata Párt megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot, amit kezdettől fogva ellenkormányként tekintettek.¹⁷⁴ Október 28-án a tömeg már Károlyi Mihály miniszterelnöki kinevezését követelte a fővárosban.¹⁷⁵ Ennek ellenére október 30-án József főherceg még gróf Hadik Jánost nevezte ki miniszterelnökké, azonban kormányalakításra már nem került sor, mert a forradalmi Katonatanács egységei elfoglalták Budapest stratégiai fontos pontjait, az elszállításra váró katonák pedig fellázadtak és sapkarózsájuk helyére őszirózsákat tűztek. Hadik lemondott és október 31-én reggel József főherceg Károlyi Mihályt kérte fel kormányalakításra, ami nagyon gyorsan meg is történt.¹⁷⁶ Miután Károlyi november 1-jén felmentést ka-

nác: A Nagy Háború és az 1918-1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok. Helikon Kiadó, Budapest, 2018. 287-288.

¹⁷⁴ A Magyar Nemzeti Tanács programját, amit 12 pontos kiáltványban rögzítettek Jászi Oszkár fogalmazta és azonnali békekötést, függetlenséget, demokratikus reformokat, a nemzetiségekkel való megbékélést és az ország területi integritásának megőrzését tartalmazta. Lásd bővebben: Romsics Ignác, 2018. i. m. 291.

¹⁷⁵ Ekkor történt a lánchídi csata, amely során a rendőrség a Lánchíd pesti hídfőjénél a tüntető tömegbe lövetett. Az incidens során öten meghaltak és sokan megsebesültek. Vö. Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918-1920. Korona Kiadó, Budapest, 2001. 88.

¹⁷⁶ Károlyi többnyire saját párttársait nevezte ki minisztereknek, a kormányban a polgári radikálisokat Jászi Oszkár és Szende Pál, míg a szociáldemokratákat Garami Ernő és Kunfi Zsigmond képviselte.

pott az uralkodótól a neki tett esküje alól, kormányát népkormánynak tekintette és a Hock János plébános elnöklete alatt működő Magyar Nemzeti Tanácsra esküdött fel.¹⁷⁷ Az őszi-
rszás forradalom tömeges vérontással nem járt ugyan, de vértelen forradalomnak sem tekinthe-
tő, mivel október 31-én egy forradalmi különítmény gyilkolta meg otthona előtt gróf Tisza
István volt miniszterelnököt, Károlyi legtekintélyesebb politikai ellenfelét.

A polgári demokratikus forradalom megnyitotta az utat a Károlyi Mihály körül csoporto-
suló erőknek, hogy új alapokra helyezték az országot, azonban az elhibázott politikájuk vég-
zetes következményekkel járt. Mind a Károlyi-kormány, mind a Károlyi Mihály 1919. január
11-i ideiglenes köztársasági elnöki kinevezését követően hatalomba lépő Berinkey-kormány a
nyugati típusú demokratikus átalakulást és a győztes hatalmakkal történő megegyezést, vala-
mint a Wilson elnök pontjaival összhangban álló békét helyezte törekvései középpontjába. A
belpolitikai zűrzavar és a közrend felbomlása, valamint a végzetesen téves alapokon álló kül-
politika azonban eleve kudarcra ítélte a polgári demokratikus kísérletet. A diplomáciai moz-
gásterét szélesíteni akaró és nemzetközi elfogadtatásra törekvő Károlyi-kormány maga kereste
a kapcsolatot Franchet d'Espèrey tábornokkal, a balkáni antant haderő parancsnokával és az
érvényben lévő padovai fegyverszünet ellenére külön fegyverszünetet kötött.¹⁷⁸

Tekintettel arra, hogy ekkor már egy érvényes és mindenki által elfogadott fegyverszünet
volt érvényben, ami a Monarchia minden államára vonatkozott, semmi sem indokolta újabb
fegyverszünet aláírását. Ennek ellenére Károlyi Belgrádba küldött két küldöttet, Kozmovszky
és Dormándy alezredest, akik november 3-án délelőtt 11 órakor jelentkeztek a francia előőrs-
nél. Franchet d'Espèrey főparancsnok itt közölte velük, hogy a balkáni fronton vele kell fegy-
verszünetet kötni, és ismertette a feltételeit.¹⁷⁹ A főparancsnok tulajdonképpen az antant felha-
talmazása nélkül szabott újabb feltételeket.¹⁸⁰

A magyar kormány Weber tábornoktól azt az értesülést kapta, hogy a Padovában megkö-
tött fegyverszünet érvényes, Franchet d'Espèrey főparancsnoktól pedig azt, hogy a balkáni
frontszakaszon vele kell fegyverszünetet kötni. Végül a Károlyi-kormány elfogadta Franchet

¹⁷⁷ Lásd: Romsics Ignác 2002. 115.

¹⁷⁸ Az 1918. november 13-án aláírt belgrádi katonai konvenció már súlyos feltételeket szabott és kötelezte a magyar kormányt a Szamos felső folyásától keletre és a Marostól, valamint a Szeged-Pécs-Baja-Varasd vonaltól délre található területek kiürítésére és 6 gyalogos és 2 lovashadosztály fegyverben tartását engedélyezte. Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1984. 60-63.

¹⁷⁹ Ormos Mária i.m. 60.

¹⁸⁰ „Franchet d'Espèrey, illetve rajta keresztül a francia hadvezetés teljesen önkényesen és önhatalmúlag járt el akkor, amikor a magyar kormány küldöttjével, Linder Béla miniszterrel, a Diaz által megkötött fegyverszüneti feltételeknek Magyarországra való alkalmazása tárgyában egy új, Magyarország határaitól jóval északabbra, illetve nyugatabbra húzódó demarkációs vonalat állapított meg. [...] a belgrádi egyezmény számos olyan, Magyarországra vonatkozó rendelkezést állapít meg, amelyről a Diaz-féle egyezmény még csak említést sem tesz, sőt amelyek annak keretébe sem illeszthetők.” Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918-1919. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999. 12. és 14.

d’Espèrey feltételeit és 1918. november 13-án, 10 nappal a padovai fegyverszünet után kötötte a belgrádi katonai konvenciót.

A szövetséges haderő számára ezzel lehetővé vált, hogy megszállja a demarkációs vonalon kívül eső stratégiaiilag fontos pontokat. A Károlyi-kormány már azt is komoly sikernek tekintette, hogy összeállíthatta azoknak a stratégiaiilag fontos pontoknak és városoknak a listáját, amelyeknek a francia megszállását javasolta.¹⁸¹ Károlyi és környezete egy francia hadsereg által megszállt katonai övezetet képzelt el, ami biztosítja az ország területét és bízott a francia fegyverek védelmében, valamint a belgrádi katonai konvenció jogi védelmében.¹⁸² A magyar kormány végzetes tévedésben volt, amikor az egész ország sorsát az antant garanciáinak és a diplomáciai lépéseknek rendelte alá, miközben látványos fegyvertelenséget demonstrált.¹⁸³ A következmény az újabb és újabb területi követelések, a román hadsereg akadálytalan előre törése, és végső soron egész Erdély elvesztése lett. Miután Jászi Oszkár 1918. november 13-14-ei aradi tárgyalásai kudarcba fulladtak, 1918. december 1-jén Gyulafehérváron a román nagygyűlés kimondta Erdély csatlakozását Romániához.¹⁸⁴ Károlyi Mihály és a polgári demokratikus forradalom bukását is végső soron a diplomácia kudarca okozta, s így a sürgető belpolitikai törekvések (földosztás, választójog) megvalósítására sem maradt idő.

Az 1919. február 15-én kiadott XVIII. néptörvény, a földreformtörvény az 500 holdon felüli világi és a 200 holdon felüli egyházi birtokok kártalanítás ellenében történő kisajátítását írta elő, s 5-20 holdas parasztbirtokok, illetve 0, 5-3 holdas szőlőbirtokok létrehozására törekedett. A földigénylők összeírása és a területkijelölés meg is kezdődött ugyan, de a parcellázásra már nem került sor.¹⁸⁵ Hasonló sorsra jutott az 1919. március 5-én elfogadott, a választójogot szabályozó XXV. és XXVI. néptörvény is, amely minden 6 éves magyar állampolgársággal rendelkező 21 éven felüli férfit, és 24 éven felüli nőt választójoggal ruházott volna fel.¹⁸⁶ Demokratikus választásokra azonban már nem kerülhetett sor, mivel a választások kitűzött időpontját (1919. április 13.) a rendszer nem érte meg.

Demokratikus szempontból előre mutató volt az egyesülés és a gyülekezés szabadságáról szóló, 1919. január 2-án kiadott 1919. évi III. néptörvény, amely egyértelműen kimondta, hogy „az egyesülés és gyülekezés joga mindenkit megillet”. Emellett bevezették a munkanél-

¹⁸¹ Ormos Mária i.m. 73.

¹⁸² A Károlyi-kormány azt remélte, hogy „a francia megszállás révén némi védettséget biztosít az ország számára. »Gazunk és fizikai gyengeségünk tudatában – mondta Károlyi – csakis a jogra támaszkodhatunk.« Reményei szerint a belgrádi katonai konvenció aláírásával e jogot a francia hadsereg garantálta.” Ormos Mária i.m. 74.

¹⁸³ Lásd bővebben: Ormos Mária i.m. 60-63.

¹⁸⁴ Fráter Olivér i.m. 49-53.

¹⁸⁵ A parcellázás csak Károlyi Mihály káli birtokán indult meg 1919. február 23-án. Erről és a földreformtörvényről bővebben: Romsics Ignác 2018. 296.

¹⁸⁶ Ezzel a választójogot kiterjesztette volna az összlakosság 50%-ára, 9 millió főre. Romsics 2002. 119.

küli segélyt, megtiltották a 14 év alatti gyermekek foglalkoztatását, elengedték a kisiparosok és kiskereskedők adóhátralékainak egy részét, de a 8 órás munkaidő bevezetésére és a társadalombiztosítás kiterjesztésére is sor került.¹⁸⁷ Viszont a súlyosbodó helyzet következtében hatalmas vagyonadó bevezetését tervezték, elhatározták a kulcsiparágak államosítását és végül a bankbetétek zárlatára is sor került, ami egyfajta rendeleti szocializmust jelentett és nem polgári demokráciát.¹⁸⁸ Mindeközben súlyos ellátási gondok jellemezték az egész országot, ami részben a termelés visszaesésének, részben a győztes hatalmak által még a háború alatt életbe léptetett gazdasági blokádnak a következménye volt.¹⁸⁹ A Károlyi-kormány szűk öt hónapja alatt a korona svájci frankhoz viszonyított árfolyama a felére csökkent és olyan mértékű áruhiány lépett fel, hogy a városi piacokon nem lehetett zsírhoz, szalonnához és tejhez jutni.¹⁹⁰

A háborúból hazatérő katonák kellő számú munkaalkalom hiányában a munkanélküliséget növelték, miközben megjelentek a megszállt területekről érkező első menekültek is. 1918-1919 fordulóján az egész országot jellemző nyomort csak fokozta a súlyos infláció, aminek a gyorsulásához a fedezetlen pénzkibocsátással a Károlyi-kormány is hozzájárult.¹⁹¹ A rendszer meggyengülésének a jele volt az is, hogy a függetlenségi párti miniszterek egy része decemberben lemondott, majd januárban kilépett a Károlyi-pártból és újjáalakította a Függetlenségi és 48-as Pártot.¹⁹²

A kormányt azonban baloldaltól is komoly bírálatok érték. 1918. november 24-én alakult meg a Kommunisták Magyarországi Pártja, amelynek vezetője egy háborút megjárt, a bolsevizmussal oroszországi hadifogolyként megismerkedő 32 éves újságíró, Kun Béla lett. A párt 1918. december 7-től megjelenő lapja, a Vörös Újság a magántulajdon felszámolását, a kapitalizmus megdöntését, és a szovjet típusú tanácsrendszer felállítását hirdette.¹⁹³ A súlyos meg-

¹⁸⁷ Lásd: Romsics 2002. 119.; valamint: Dr. Varga Zoltán (szerk.): A debreceni munkásmozgalom története. A munkásmozgalmi szervezkedés kezdetétől a Tanácsköztársaság leveréséig. Alföldi Magvető Kiadó, Debrecen, 1956. 295.

¹⁸⁸ Maga Károlyi Mihály is bevallotta 1919. március közepén apósának, Andrássy Gyulának írt levelében: „Elismerem, és nevetséges is volna tagadni, hogy egész egyszerűen diktatúrát gyakorolunk. Erőszakos eszközökhöz nyúlunk, törvényes alap nélkül törvényeket hozunk”. Idézi: Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2021. 32.

¹⁸⁹ Bizonyos áruk szinte beszerezhetlenné váltak, különösen a petróleum, a só, a dohány és a gyufa számított hiánycikkeknek, de a nagyobb városokban a tűzifa- és a szénhiány is súlyos gondokat okozott.

¹⁹⁰ Hatos Pál, i.m. 43.

¹⁹¹ Az ún. fehér pénzek az osztrák-magyar közös bank által átengedett 25 és 200 koronás papírpénz kliséinek a felhasználásával készültek oly módon, hogy az egyik oldaluk üresen maradt. A lakosság azonban továbbra is a régi bankjegyeket, az ún. kék pénzt tekintette érvényes fizetőeszköznek. Romsics Ignác, 2002. 119-120.

¹⁹² Lovász Márton, Batthyány Tivadar és P. Ábrahám Dezső lépésének a hátterében az állt, hogy a belpolitika tekintetében jóval mérsékeltbbek voltak Károlynál, a külpolitika tekintetében pedig nacionalistább, határozottabb álláspontot képviseltek és nagyon rossz szemmel nézték Károlyi közeledését a polgári radikálisokhoz, különösen a Jászi Oszkárral kialakult szoros kapcsolatát. Romsics Ignác, 2002. 122.

¹⁹³ Salamon Konrád i. m. 88.

élhetési gondokkal küzdő országban felelőtlen és demagóg szociális ígéretekkel igyekeztek megszólítani a szélesebb néptömegeket.

Végül 1919 februárjában a Berinkey-kormány határozott lépésekre szánta el magát és a Gömbös Gyula vezette Magyar Országos Véderő Egyletet (MOVE) feloszlatta, miközben a rendőrség megfigyelés alá helyezte a jobboldali vezetőket és szervezeteik helyiségeiben házkutatásokat tartott. A szélsőséges baloldali ellenzékkel sem bánt finomabban, miután az 1919. február 20-án tartott nagy budapesti munkanélküli tüntetés fegyveres lövöldözésbe torkollott, 77 kommunista vezetőt letartóztattak, és 32-t, köztük Kun Bélát a Gyűjtőfogházban vizsgálati fogságba helyezték. A párt helyiségeit bezáratták és a Vörös Újságot betiltották.¹⁹⁴

Miközben a kormány hatalma megszilárdításával és az ország működőképességének a fenntartásával volt elfoglalva, a kelet felől előre nyomuló, és az antant hatalmak támogatását élvező román csapatok egyre nagyobb részét foglalták el Erdélynek, s az egykori belgrádi katonai konvenció által meghúzott demarkációs vonal, amelyhez a magyar kormány görcsösen ragaszkodott, de még az 1919. január 3-án megkötött Berthelot-Apáthy egyezményben rögzített vonal is régen feledésbe merült.¹⁹⁵ A nyugatbarát, pacifista és az antant hatalmak jóindulatában, valamint a wilsoni elvek érvényesítésében bízó külpolitika teljes kudarcot vallott, ami a Vix-jegyzékben foglaltak megismerésével mindenki számára egyértelművé vált.

A párizsi békekonferencia 1919. február 26-án új demarkációs vonalat jelölt ki, amit Ferdinand Vix, a budapesti antantmisszió vezetője, március 20-án délelőtt nyújtott át Károlyi Mihály köztársasági elnöknek. A dokumentum alapján a magyar csapatokat vissza kellett volna vonni a Szatmár-Arad vonaltól 100 km-re nyugatra, majdnem a Tiszáig. Ezzel román fennhatóság alá került volna Szatmárnémeti, Nagykároly, Nagyvárad és Arad, míg a kialakítandó semleges övezetbe tartozott volna Vásárosnamény, Debrecen, Gyoma, Hódmezővásárhely és Szeged is.¹⁹⁶ A Vix-jegyzék az addig folytatott magyar külpolitika totális kudarca volt, és végül ez vezetett a magyar kormány lemondásához és a Tanácsköztársaság kikiáltásához is.

¹⁹⁴ Hatos Pál i.m. 46.; valamint: Salamon Konrád i.m. 115.

¹⁹⁵ Az 1919. január 3-án megkötött Berthelot-Apáthy egyezmény új demarkációs vonalat jelölt ki, a Déva-Kolozsvár-Nagybánya vonalat, amelytől nyugatra 15 km széles semleges övezetet kellett létrehozni, hogy ne kerüljön sor összetűzésre a román és a magyar csapatok között. A Berthelot-Apáthy egyezmény értelmében Hunyad vármegye, Torda-Aranyos vármegye, Kolozs vármegye és Szolnok-Doboka vármegye is román megszállás alá került, viszont az új vonaltól nyugatra már csak magyar csapatok lehettek és a stratégiailag fontos pontok megszállására sem került volna sor. Lásd bővebben: Fráter Olivér i.m. 80-81.

¹⁹⁶ Vö. Eördögh István: Erdély román megszállása (1916-1920). LAZI Bt. Szeged, 2000. 31.

2. Proletárdiktatúra Magyarországon, a rendszer jellemzői és bukásának okai

Károlyi Mihály 1919. március 21-én a Vix-jegyzéket elutasította és gyökeres politikai fordulatra készült. Azt tervezte, hogy államfő marad, szociáldemokrata kormányt nevez ki és bízva Szovjet-Oroszország támogatásában, nemzeti ellenállást hirdet. A szociáldemokraták azonban nem kívánták egyedül vállalni a kormányzati felelősséget, így titokban, Károlyi tudta nélkül megegyeztek a Gyűjtőfogházban lévő kommunista vezetőkkel arról, hogy közösen fognak kormányt alakítani.¹⁹⁷ Károlyi március 21-én este, vacsora közben tudta meg, hogy a két párt egyesült és a köztársaság helyébe proletárdiktatúra lép. Lemondatása már csak formalitás volt.¹⁹⁸

A Tanácsköztársaság kikiáltását március 22-én már vörös zászlók és plakátok adták hírül a mit sem sejtő főváros lakóinak és az ország közvéleményének. Nagyon éles fordulat következett be ezzel a magyar a belpolitikában, hiszen a polgári demokratikus forradalom minden tekintetben nyugati típusú fejlődést, a magántulajdont tiszteletben tartó kapitalista gazdaságot, az állampolgári jogokat kiszélesítő jogrendet, politikai pluralizmust és szabad, a társadalom minél nagyobb részét a politikai döntéshozatalba bevonó választási rendszert képzelt el. Az 1919. március 21-én hatalomhoz jutó kommunisták azonban szembe mentek mindennel, ami a nyugati típusú demokráciák sajátja volt és szakítottak azzal is, ami a hagyományos magyar történeti fejlődésből következett. Kizárólag a szovjet bolsevik minta, az orosz forradalom példája lebegett a szemük előtt, és a világforradalom győzelmének a reményében a szovjet gazdasági, társadalmi és politikai berendezkedés szolgai másolására törekedtek.

Először is a kommunisták és a szociáldemokraták egységét megtestesítő kormánypártot kellett létrehozni, így alakult meg 1919. március 26-án az MSZDP-t és a KMP-t egyesítő Magyarországi Szocialista Párt (MSZP).¹⁹⁹ A Tanácsköztársaság legfőbb irányító szerve azonban a tejhatalmú kormányként működő Forradalmi Kormányzótanács lett, amelynek az élére Garbai Sándor kiskunhalasi kőművest választották. A proletárdiktatúra valódi vezetője viszont a külügyi népbiztosként működő Kun Béla lett, a miniszteri feladatokat pedig miniszterek helyett népbiztosok látták el. A külügyi népbiztos kivételével minden népbiztos szociáldemokrata volt, míg a népbiztos-helyettesi pozíciókat a kommunisták töltötték be.²⁰⁰

¹⁹⁷ A kommunista program elfogadását és az egyesülést csak néhány szociáldemokrata politikus, például Garami Ernő, Peidl Gyula és Buchinger Manó ellenezte. Romsics Ignác 2002. 123.; Romsics 2018. 302.

¹⁹⁸ Erről bővebben: Salamon Konrád i.m. 131-135.; és: Hatos Pál i.m. 73-74.

¹⁹⁹ A két párt egyesüléséről bővebben: Hatos Pál i.m. 57-69.

²⁰⁰ Lásd: Romsics Ignác 2018. 303-304.

Hihetetlen gyorsasággal kezdődött meg a szovjetizálás, a szovjet modell megvalósítása, aminek az érdekében két hét alatt rendeletek százait adták ki. Az önkormányzatokat feloszlatták, s helyükbe vidéken és a városokban munkás-, katona-, és paraszt- vagy földművestanácsok léptek, a helyi közigazgatási szervek szerepét pedig 3-5 fős direktóriumok vagy intézőbizottságok vették át. A Tanácsköztársaság 133 napja alatt a közigazgatás irányításában kiemelkedő, már-már parlamenthez hasonló szerepet töltött be a Budapesti Munkástanács, mint a vidéki tanácsok irányítója.²⁰¹

A polgári demokratikus forradalom idején elfogadott választójogi törvény alapján 1919 áprilisában parlamenti választásokat kellett volna tartani, erre a proletárdiktatúrában nem kerülhetett sor, viszont 1919. április 6. és 8. között országos tanácsválasztásokat tartottak, amelyen minden 18 éven felüli férfi és nő választójoggal rendelkezett, kivéve a régi rendszer „kizsákmányolóit” és a papságot. A tanácsválasztásokon egyedül a Magyarországi Szocialista Párt állíthatott listát, s az új rendszer mérsékelt támogatottságát jelezte, hogy a választójoggal rendelkező mintegy 4-4, 5 millió embernek mintegy a fele vett részt a szavazáson.²⁰²

A bírói hatalmat az igazságszolgáltatás új szervei, a laikusokból, főként munkásokból és parasztokból álló, 3-3 fős forradalmi törvényszékek jelentették. Nem kellett jogi ismeret a forradalmi törvényszék munkájához, mivel ítéleteik nem jogszabályokon, hanem a bírák önhatalmú döntésein alapultak és pénzbüntetéstől egészen a halálbüntetésig terjedtek. A forradalmi törvényszékek döntése ellen fellebbezni sem lehetett.²⁰³

A rend fenntartásáért a rendszerhez hű, leszerelt katonákból, felfegyverzett munkásokból, és a régi karhatalom tagjaiból szervezett Vörös Őrség volt a felelős. A testület az 1919. március 26-i 1. számú rendelet alapján jött létre és vezetője először Landler Ernő, majd később, július végén, rövid időre, Rákosi Mátyás lett.²⁰⁴ Emellett, főként Budapesten, több felfegyverzett különítmény is működött. Ilyen volt például a főként tengerészekből álló, 200 fős, Cserny József vezette szabadcsapat, a bőrkabátot és tányérsapkát viselő ún. „Lenin-fiúk”, akik páncélvonaton, az ún. halálvonaton járták az országot és erőszakos cselekedeteikről, gyilkosságaikról híresültek el.²⁰⁵ (XII. XIII. XIV. XV. XVI. XVII. mellékletek)

A Tanácsköztársaság már 1919. március 22-én teljes alkoholtilalmat rendelt el, majd március 26-án döntött a 20-nál több munkást foglalkoztató ipari-, bánya- és közlekedési üze-

²⁰¹ Romsics Ignác, 2002. 124.

²⁰² A tanácsválasztásokról bővebben: Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 105-114.; valamint: Salamon Konrád i.m. 151.

²⁰³ Hatos Pál, i.m. 126-128.

²⁰⁴ Kovács Nándor: A Vörös Őrség. Vörös Csillag Nyomda, Budapest, 1956.

²⁰⁵ A Lenin-fiúkról részletesebben: Bödök Gergely: A „proletárforradalom hűséges katonái” vagy „közönséges haramiák”? Kik voltak a „Lenin-fiúk”? Múltunk 2016/1. szám, 122-159.; valamint: Hatos Pál i.m. 363-364.

mek államosításáról, de a végrehajtás során előfordult, hogy a kisebb üzemeket is köztulajdonba vették. Még ezen a napon elfogadták a pénzügyi intézetek és a lakóházak államosítását előíró rendeletet is.²⁰⁶ A szocializált üzemek vezetőit termelési biztosoknak nevezték, akiknek a munkáját külön 3-7 fős munkástanács segítette. 1919. április 3-án jelent meg a földről szóló rendelet, ami minden közép- és nagybirtok teljes kisajátítását írta elő. Az államosítás a birtoktesten túl érintette a birtok tartozékait, élő és holt felszerelését, vagyis az állatállományt és az eszközállományt, valamint a birtokon található mezőgazdasági üzemeket is.²⁰⁷

A földek kisajátítása azonban nem jelentette a földosztás folytatását, sőt a parcellázások mindenütt az országban abbamaradtak. A Forradalmi Kormányzótanács megtiltotta a földek szétesztését, helyett kimondta, hogy a köztulajdonba vett földek szövetkezeti kezelésre a földet művelő mezőgazdasági proletárságnak adatnak át. A korábbi nagyüzemek tehát érintetlenül maradtak, a régi tulajdonosokat és irányítókat (nagybirtokos, bérlő, gazdatiszt) viszont ún. bizalmi férfiak ellenőrizték.²⁰⁸

A kereskedelmi egységeket többnyire nem szocializálták, hanem zár alá vették, leltárt készítettek az árukészletekről és maximált áron történő értékesítést írtak elő. A nagymértékű áruhiány és a piaci viszonyok felfüggesztése azonban a kiskereskedelem beszűküléséhez vezetett. Bevezették a 8 órás munkaidőt, csökkentették a lakbéreket és az államosított polgári lakásokba munkáscsaládokat költöztettek. Általános bérrendezésre is sor került, azonban a béreket fehér pénzben fizették ki, miközben a kereskedők eredeti, kék pénzért igyekeztek az áruikat eladni.²⁰⁹ További problémát okozott, hogy a proletárdiktatúra időszaka alatt a bérek 100 százalékkal emelkedtek, miközben a termelés legalább 50 százalékkal csökkent.²¹⁰

Az oktatásügy Kunfi Zsigmond közoktatásügyi népbiztos irányítása alá került, aki minden iskolát és tanintézetet államosított, bevezette a nyolcosztályos kötelező és ingyenes általános iskolai oktatást. A rendszer új, a proletárdiktatúra szellemének megfelelő tankönyvek készítésére adott megbízást, megszüntette a napi kétszeri imádkozást az iskolákban, a feszültek eltávolítása is megtörtént és egyházi személyek csak akkor oktathattak tovább, ha „világiakká váltak.”²¹¹ A budapesti egyetem tekintetében megkezdődött a tanári kar „megtisztítása” és a régi tanárok eltávolításával egyidejűleg új, rendszerhez hű egyetemi tanárokat neveztek

²⁰⁶ Salamon Konrád i.m. 146-147.

²⁰⁷ Romsics Ignác, 2002. 127.

²⁰⁸ Lásd bővebben: Romsics Ignác 2018. 306.

²⁰⁹ Salamon Konrád i.m. 148.; valamint: Hajdú Tibor i.m. 373.

²¹⁰ Hatos Pál i.m. 15.

²¹¹ Lásd bővebben: Ujváry Gábor: A Magyarországi Tanácsköztársaság kulturális politikája. Honismeret 2019/6. szám, 21-27.

ki.²¹² A Magyar Tudományos Akadémia működését is felfüggesztették.²¹³ A tudománypolitikában, az egyetemeken és az egész közoktatásban gyökeres reformra, egy új, marxista szellemiség meghonosítására törekedtek,²¹⁴ s mindez az új politikai rendszer külsőségeiben, például a közterek átalakításában és a május elsejei ünnepségekben is megmutatkozott. (XVIII. XIX. mellékletek)

A magyarországi Tanácsköztársaság megalakulása aggodalommal töltötte el a párizsi békekonferencia résztvevőit és a környező államokat. Brit nyomásra végül 1919. április 4-én Magyarországra érkezett Jan Christian Smuts tábornok, hogy Kun Bélával tárgyaljon a Vix-jegyzék elfogadásáról. Mivel a brit tábornok nem volt hajlandó elhagyni a különvonatát, Kun Béla kénytelen volt a vasútállomáson tárgyalni. Miután a magyar vezetés ragaszkodott a belgrádi katonai konvencióban meghatározott demarkációs vonal helyreállításához, és az állásponatok nem közeledtek egymáshoz, Smuts április 5-én, különvonatán elhagyta Budapestet.²¹⁵

Ezt követően újabb tárgyalási kísérlet nem történt és a francia álláspont kerekedett felül, amely katonailag kívánt leszámolni a magyar proletárdiktatúrával. A Tanácsköztársaság nemzetközi megítélése, az általános bizalmatlanság és ellenszenv is abba az irányba terelte a folyamatokat, hogy katonai beavatkozásra kerüljön sor. A Tanácsköztársaság kikiáltása ráadásul az országból minél nagyobb területet kihasítani akaró románok számára is kedvező helyzetet teremtett egy esetleges újabb katonai támadásra.²¹⁶ 1919. január közepén ugyanis a keleti front a Csucsá-Avas vonal mentén megszilárdult, köszönhetően a Kratochvil Károly vezetése alatt álló Székely Hadosztálynak, amely komoly ellenállást tanúsított és szilárdan tartotta Erdély kapuját, a Király-hágót.²¹⁷

1919. április 16-án azonban Berthelot tábornok levélben értesítette a román főerők parancsnokát, Presan tábornokot, hogy egy esetleges román támadást a Magyar Tanácsköztársaság ellen az antant nem ellenez.²¹⁸ A románok tehát minden felhatalmazást megkaptak az álta-

²¹² A közoktatásügy államosításáról és az egyetemi személycseréről lásd bővebben: Salamon Konrád i.m. 149.

²¹³ 1919. április 14-én Lukács György értesítette a Magyar Tudományos Akadémia elnökét, Berzeviczy Albertet, hogy a közelgő átszervezés miatt a testület mindennemű működését megszakítják. Lásd: Ujváry Gábor i.m. 25.

²¹⁴ A Tanácsköztársaság felsőoktatásra gyakorolt hatásáról részletesen: Ladányi Andor: A Magyar Tanácsköztársaság és a felsőoktatás I. Felsőoktatási Szemle 1969/3. szám, 136-142.; valamint: Uő: A Magyar Tanácsköztársaság és a felsőoktatás II. Felsőoktatási Szemle 1969/4. szám, 207-212.

²¹⁵ Smuts budapesti tárgyalásairól bővebben: Hatos Pál i.m. 138-142.

²¹⁶ A Tanácsköztársaság kikiáltásából fakadó román lehetőségre Koréh Endre is felhívta a figyelmet munkájában: „Amint a kommunista mozgalom megkezdődött, az oláh nyomban megmozdult. Felismerte, hogy ennél a fordulatnál kedvezőbbet céljai elérésére nem is kívánhat: a kommunizmus elleni támadás címén az antanttól fegyvert és felszerelést kap, támadásával érdemeket szerez, felcsigázott rablővágányát kielégítheti, s Magyarországot megszállhatja, kirabolhatja legalább a Tiszáig. [...] Semmi kétség, az oláh vezetőségnek jól jött ez a bolsevizmus, hiszen céljai elérésére ennél jobb szövetséget keresve sem találhatott volna.” Koréh Endre i.m. 241.

²¹⁷ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története. Csíkszereda, 2018. 93.

²¹⁸ Gottfried Barna – Nagy Szabolcs i.m. 163.

lános támadáshoz.²¹⁹Végül 1919. április 16-án, a francia jóváhagyással egyidejűleg a román hadsereg támadást indított a teljes frontszakaszon.²²⁰ A támadó erők hat gyalogos hadosztályból, egy lovas hadosztályból és egy erős, Olteanu tábornok vezette különítményből álltak, ami összesen 64 gyalogos zászlóaljat, 28 lovasszázadot és 42 üteget tett ki.²²¹ A román áttörést ráadásul a hadrend felbomlása is elősegítette, ami Csucsánál következett be, és a 21. ezred székely katonáit felváltó két nemzetközi vörös zászlóalj fegyelmetlenségének volt betudható. Ezzel Erdély kapuja, a Király-hágó végleg elveszett.²²² A Tanácsköztársaság védtelenné vált, miközben a román csapatok május 1-jére az egész Tiszántúlt elfoglalták.²²³ Eközben április 26-án a cseh hadsereg is átlépte a demarkációs vonalat és megszállta Munkácsot, Sátoraljaújhelyet, valamint a miskolci iparvidék nagyrészét. Délről pedig a szerb-francia csapatok hatoltak be az országba, s birtokba vették Makót és Hódmezővásárhelyet.²²⁴ A több irányból fenyegető veszély elhárítása érdekében a Forradalmi Kormányzótanács 1919. április 20-án fegyverbe hívta a budapesti és a vidéki munkásságot, s országszerte intenzív toborzásba kezdett, s így a Böhm Vilmos parancsnoksága alatt álló Vörös Hadsereg létszáma egy-két hét alatt megduplázódott, s május végére elérte a 200 ezer főt.²²⁵

Az újjászervezett Vörös Hadsereg végül 1919. május 20-án indította meg az általános el-lentámadást az északi fronton, amellyel egyrészt a cseh és a román hadsereg szétválasztását

²¹⁹ Laczkó Mihály kutatásaiból tudjuk, hogy a franciák a cseheket és a románokat is támadásra bíztatták: „A francia katonai és politikai vezetés [...] a Magyarországgal szomszédos szövetségeseiket titokban támadás elő-készítésére és a hadműveletek megkezdésére bíztatták. Így került sor április 7-én a csehszlovák hadügyminiszeri parancs kiadására, melyben a támadásra való felkészülést és a Magyarország területén újonnan megállapított határok elfoglalását határozták meg. Április 8-án Franchet d'Espèrey Bukarestbe utazott és a román katonai vezetőknek azt tanácsolta, hogy azonnal kezdjék meg az előkészületeket Budapest elfoglalására. Lásd: Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? Honismeret 1992/2. szám, 75.

²²⁰ A Magyar Tanácsköztársaság elleni támadást a Vatikán is teljes mellszélességgel támogatta és a román táma-dást is üdvözlölte. Teodoro Valfré di Bonzo bécsi nuncius már április 15-én a katonai beavatkozás szükségessé-gét hangsúlyozta: „[...] a bolsevik rezsim uralmától való megszabadulás egyetlen reménye az országnak az an-tant által történő katonai megszállása.” Majd a román előretörést is üdvözlölte és a valóságtól elrugaskodott módon, a felszabadító román hadsereget ünneplő magyar népről írt: „Azzal a reménnyel élhetünk, hogy a ma-gyarországi bolsevizmus uralma a végét járja. A románok ugyanis minden különösebb nehézség nélkül nyomul-nak előre és az őket ünneplő magyar nép bennük látja a korábbi zsarnokától való megszabadítóját.” Lásd: Eördögh István i.m. 36-37.

²²¹ Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? i.m. 75.

²²² A vörös zászlóaljak a demarkációs vonalra érve rablással és céltalan lövöldözéssel töltötték a napjaikat, majd amikor a románok megindultak, futásnak eredtek. Lásd: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Székely Had-osztály 1918-19. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő, 2017. 53.

²²³ A Tanácsköztársaság alig 40 ezer fős hadsereget örökölt a polgári demokráciától és március 30-án kezdett toborzásba, aminek az eredményeképpen április közepére ez a létszám 20 ezer fővel nőtt. Vö. Romsics Ignác 2018. 310.

²²⁴ Romsics Ignác, 2002. 129-130.

²²⁵ A Vörös Hadseregben kiváló katonák teljesítettek szolgálatot, a főparancsnok Böhm Vilmos és a vezérkari ezredes, Stromfeld Aurél is nagy stratégiának számított, de a tisztikarban ott volt Lakatos Géza, Werth Henrik, Sztójay Döme, Sónyi Hugó, Hennyey Gusztáv és Szombathelyi Ferenc is. Lásd: Szakály Sándor: A Magyaror-szági Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. Palócföld 1989/1. 13-21.; Uő: A magyar katonai elit 1938-1945. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987. 144-210.; valamint: Romsics Ignác, 2018. 310-311.

kívánták elérni, másrészt kapcsolatot igyekeztek teremteni a Kárpátok hegyvonulatát 200 km-re megközelítő szovjet Vörös Hadsereggel. Végül a sikeres offenzíva eredményeként nyugaton a Garam völgyéig, északon pedig a Besztercebánya-Rozsnyó-Bártfa vonalig hatoltak előre. A szovjet Vörös Hadsereg elérése irreális volt, de 1919. június 16-án, Eperjesen sor került a Szlovák Tanácsköztársaság kikiáltására.²²⁶

A magyar katonai sikerek hatására két jegyzék is érkezett Georges Benjamin Clemenceau francia miniszterelnöktől. Az első 1919. június 7-én, és azt tartalmazta, hogy ha leállítjuk az északi támadást, akkor meghívást kapunk a békekonferenciára. Erre a magyar kormány június 8-án azt a választ adta, hogy senkit sem támadott meg, ő a megtámadott fél, így kész a harcok befejezésére és a tárgyalások megkezdésére. A második Clemenceau-jegyzék június 13-án érkezett, és a Tiszántúl visszaadását ígerte az északi területek kiürítéséért cserébe.²²⁷ A magyar vezérkar több napon keresztül vitatta meg a javaslatot, s a többség elutasította, viszont Kun Béla a diktátum elfogadása mellett érvelt, és így 1919. június 30-án a Vörös Hadsereg megkezdte a Felvidék kiürítését. Ez a lépés a hadsereg teljes demoralizálását jelentette, de Kun Béla álláspontja szerint nem külpolitikai okokból, hanem az ellenforradalommal való teljes leszámolás érdekében kellett elrendelni.²²⁸ Az elért katonai eredmények feladása teljes katonai összeomláshoz vezetett.²²⁹

A Tanácsköztársaság amúgy sem széles társadalmi bázisa júniusra meggyengült és az egyre nagyobb elégedetlenség több ízben felszínre is tört. Ilyen volt például az 1919. június 2-8-ig tartó dunántúli vasutassztrájk, amit a Bethlen István vezetésével április elején Bécsben megalakult Antibolsevista Comité (ABC) szervezett meg. Szintén komoly jelzés volt a június 18. és 25. között tartó Kalocsa környéki parasztfelkelés, ami a kényszersorozások miatt robbant ki elemi erővel. Végül a Lenin-fiúk mellett több ezredet is be kellett vetni a fellázadt parasztok megfékezésére, s a megtorlást irányító Szamuely Tibor mintegy félszáz parasztot akasztatott fel elrettentésképpen. Június 24-én pedig katonai zendülésre került sor Budapes-

²²⁶ Erről bővebben: V. I. Hudanics: A Szlovák Tanácsköztársaság a Magyar Tanácsköztársaság közvetlen szülötte. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle 1969/2. szám, 43-46.

²²⁷ Erről bővebben: Ormos Mária i.m. 300-305.

²²⁸ Lásd: Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 405.

²²⁹ Fogarassy László véleménye szerint: „A Magyar Tanácsköztársaság katonai összeomlása voltaképpen ott kezdődött meg, amikor a tanácskormány hozzájárult egy olyan fegyverszüneti egyezményhez, amelynek aláírásával feladta az északi hadjárat eredményeit, és amelynek erkölcsi következményei máris felérték egy elvesztett háborúval. [...] Károlyi Mihálynak is az volt a véleménye, hogy a tanácskormánynak vagy folytatnia kell a háborút, vagy pedig le kell mondania [...] mert az antant egy kapitulációval felérő fegyverszüneti egyezmény árán sem fogja megtűrni Magyarországon a szovjethatalmat. Amikor nem fogadták meg a tanácsát, Ausztriába menekült.” Fogarassy László: A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988. 7.

ten, amelyhez a Ludovika Akadémia növendékei is csatlakoztak. Ekkor történt, hogy a dunai flottilla néhány hajója a Dunáról lőtte a népbiztosok lakóhelyét, a Hungária Szálló épületét.²³⁰

A proletárdiktatúrában kezdetben bízó értelmiségi réteg is elvesztette a hitét a forradalomban. A békevágyát többször papírra vető Babits Mihály értetlenül fogadta a vörös terrort, Móricz Zsigmond pedig a földosztás elmaradását nehezményezte. Szekfü Gyula ekkor már a Három nemzedék című nagy hatású művén dolgozott, míg Szabó Dezsőnek Az elsodort falu című regénye 1919 májusában már meg is jelent.²³¹

Kun Béla mindent elkövetett a hátország megerősítése érdekében, ezért eltörölték az alkoholtilalmat, a szegényparasztságot pedig saját veteményeskertekhez juttatták, viszont az államosításokat érvényben hagyták és az élelmezési és ellátási problémákon sem sikerült úrrá lenni. A Felvidék kiürítése után ráadásul Stromfeld Aurél vezérkari ezredes lemondott, számos tisztára pedig a Szegeden, Horthy Miklós vezetésével szerveződő Nemzeti Hadsereghez csatlakozott.²³²

Mivel az ígéretek ellenére, a román hadsereg nem ürítette ki a Tiszántúlt, július 20-án a Vörös Hadsereg sikertelen offenzívát indított a terület visszafoglalása érdekében.²³³ A tiszai offenzíva összeomlása után a román előre nyomulás folytatódott,²³⁴ Egyébként itt, a tiszai fronton kötött életre szóló barátságot Lukács György és a Székely Hadosztály legendás századosa, Verbőczy Kálmán.²³⁵ Lukács fél évszázaddal később, 1965. április 30-án még levelet küldött Verbőczynek, amelyben meleg hangon emlékezett vissza az együtt töltött időszakra: „Ha visszagondolok ezekre az időkre, mindig Önre kell gondolnom, mint egyik legodaadóbb és legbátrabb harcostársamra.”²³⁶

A visszavonulást követően a felbomlás folytatódott, s a román csapatok július 30-án, Szolnok térségében átkeltek a Tiszán és megindultak Budapest irányába. A kilátástalan helyzetet látva, a Forradalmi Kormányzótanács 133 nap után, 1919. augusztus 1-jén lemondott, s

²³⁰ Romsics Ignác 2002. 131-132.

²³¹ Romsics Ignác, 2018. 312.

²³² Romsics Ignác 2002. 132.

²³³ A tiszai offenzíváról bővebben: Hajdú Tibor i.m. 332-344.

²³⁴ A román hadsereg július 24-én lendült ellentámadásba és július 26-ára az egész Tiszántúlt elfoglalta, majd július 29-én átlépte a Tiszát és hamarosan a Duna-Tisza közét is birtokba vette. Lásd bővebben: Gulyás László: A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. Lokális Trianon 1: Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918-1920. Szeged, 2021. 33-34.

²³⁵ 1919. május elején Lukács György volt az, aki a megfutamodó budapesti I. vörösőrezred 3. zászlóaljának a katonáit megtizedeltette. Lásd: Hatos Pál: i.m. 17.

²³⁶ Idézi Hatos Pál, i.m. 17.

átadta a hatalmat a mérsékelt szociáldemokrata politikusokból álló, a Tanácsköztársaság alatt semmilyen tisztséget nem vállaló, Peidl Gyula által vezetett kormánynak.²³⁷

A népbiztosok és a Tanácsköztársaság idején fontos pozíciókat betöltő kommunisták a várható felelősségre vonás elől még azon a napon különvonattal Bécsbe menekültek, ahol az osztrák kormány politikai menedékjogot adott a számukra.²³⁸ A szakszervezeti kormányként működő Peidl-kormány már augusztus 2-án elhatározta magát a proletárdiktatúrától, visszaállította a népköztársaságot, feloszlatta a forradalmi törvényszékeket és szabadon bocsátotta a politikai foglyokat. Augusztus 3-án megszűnt a Vörös Őrség és visszaállításra került a régi bírósági szervezet. A Tanácsköztársaság alatt hozott intézkedések szisztematikus hatálytalánítása később is folytatódott, s augusztus 4-én előbb a bérházak, majd augusztus 6-án az ipari és kereskedelmi vállalatok államosítását hatálytalánították. Ekkor azonban az esti órákban egy néhány fős, Fehér Ház nevű ellenforradalmi csoport, olasz antantmegbízottak tudtával, Habsburg József főherceg támogatásával és a román katonaság jelenléte mellett lemondatta az éppen üléselő kormányt. Augusztus 7-én megalakult Friedrich István kormánya és a Tanácsköztársaság ezzel végleg eltűnt a történelem viharáiban.²³⁹

A proletárdiktatúra 133 napjának az emléke azonban örökre beíródott a magyar történelmi emlékezetbe. Rövidtávon, mintegy a Tanácsköztársaság ellenhatásaként, a magyar társadalom a vallás és a kereszténység felé fordult, ami megalapozta a következő, kereszténynemzeti kurzus időszakát.²⁴⁰ Ezt támasztja alá Hoss József kaposvári plébános visszaemlékezése is: „A vallásos felbuzdulás inkább a kommunizmus gyűlöletéből, s nem őszinte vallásos érzésből fakadt, baj volt, hogy a megtorló mozgalmat a kereszténység köntösébe öltöztették, amihez pedig nem sok köze volt”²⁴¹ A Tanácsköztársaság bukása után tehát gyökeresen új korszak következett, amely több évtizedre meghatározta hazánk fejlődését.

²³⁷ A Peidl-kormány azt tűzte ki célul, hogy szakít a proletárdiktatúrával, de elutasítja a konzervatív restaurációt is és a liberális demokrácia alapján állva konszolidálja az országot. Ezt egyéb körülmények mellett az is lehetlenné tette, hogy a párizsi békekonferencia augusztus 2-án úgy döntött, hogy nem ismeri el az új kormányt. Lásd: Romsics Ignác 2018. 314.

²³⁸ Salamon Konrád i.m. 174.

²³⁹ Romsics Ignác 2002. 132-133.

²⁴⁰ Hatos Pál véleménye szerint „[...] a háború utolsó éveiben kiürült templomok éppen a bolsevik propaganda ellenhatására teltek meg dacos hívekkel – és sokszor antiszemita jelszavakkal is.” - Hatos Pál, i.m. 21.

²⁴¹ Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron. Hadtörténeti Irattár és Levéltár, Tanulmányok és Visszaemlékezések Gyűjteménye, 1774. 15.

3. A Tanácsköztársaság időszaka Debrecenben és a Hajdúságban

A Tiszántúlon, azon belül a Hajdúságban és Debrecenben is hagyományosan agrárjellegű gazdasági és társadalmi berendezkedés volt jellemző. Az ipar helyi ipar jellege csak a 19 század folyamán kezdett megváltozni, s jelentősebb iparfejlődésre főként a dualizmus keretei között, a század második felében került sor. Ez az ipar is azonban főként az agráriumhoz kötődő, a mezőgazdaság igényeit kiszolgáló, vagy a mezőgazdaság által előállított nyersanyagok feldolgozását végző ipar volt. Május 1-jét 1892-ben ünnepelte először a város munkássága, s még ebben a hónapban került sor az első hivatalos sztrájkra is, amikor a szűrszabómunkások indítottak bérmozgalmat jövedelmi helyzetük javítása érdekében.²⁴² Nem sokkal később, 1894. március 28-án pedig megalakult a Magyarországi Szociáldemokrata Párt debreceni pártszervezete, Magyar Antal szabó, a párt helyi titkára vezetésével.²⁴³

A helyi adottságokból fakadóan a mezőgazdasági munkások, Debrecen agrárnépessége és a környező települések szegényparasztjai is csatlakoztak a Szociáldemokrata Párthoz.²⁴⁴ A debreceni szociáldemokrata szervezet már a kezdetektől törekedett arra, hogy összefogja és irányítsa az egész Hajdúságot, és már 1895 és 1897 között megkezdtek a szervezkedést Balmazújvároson, Alsó-Józsán, Nádudvaron, Hajdúsámsonban, Hajdúhadházon, Hajdúnánáson és Tiszacsegén.²⁴⁵ 1899 áprilisában a Magyarországi Szociáldemokrata Párt országos kongresszusán Debrecen 2, Balmazújvárost pedig 1 küldött képviselte.²⁴⁶

A századfordulót követően az ipari fejlődés következtében egyre több 100 munkásnál többet foglalkoztató ipari üzem létesült Debrecenben, de továbbra is magas maradt az önálló iparosok száma. A nagyüzemek közül is kiemelkedett két nagy állami gyár, a Dohánygyár és a MÁV Gépjavító és Vagongyár, de jelentős üzem volt a két kefégyár (Falk Ármin és Társa Első Debreceni Mechanikai Kefégyár, Stern József és tervére Kefégyár Rt.) mellett az István Gözmalom is. 1907-ben a város körülbelül 6000-6500 fős munkásságának a fele, több mint 3000 fő Debrecen 5 nagy gyárában dolgozott.²⁴⁷

²⁴² A munkabeszüntetés 1892. május 23.-tól június 13-ig, három hétig tartott, és eredményesen ért véget. A szűrszabómunkások 15%-os béremelést kaptak, 1-2 forintra emelték a napidíjukat és ígéretet kaptak, hogy az adót nem fogják levonni a mesterek. Lásd: A debreceni munkásmozgalmak története i.m. 35-36.

²⁴³ Tokody Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története. MSZMP, Debrecen, 1970. 33-34.

²⁴⁴ 1894. július 1-jén Debrecenben 4 ezer fős szociáldemokrata népgyűlést tartottak, amelyen a „megjelent földmunkásság kimondja, hogy csatlakozik a szociáldemokrata párthoz és annak magasztos eszméit hirdeti, hogy az nemcsak Debrecenben, hanem az egész Hajdú vármegyében rövid idő alatt elterjedjen.” Népszava, 1894. július 13.

²⁴⁵ Vö. Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 35.

²⁴⁶ A debreceni munkásmozgalmak története i.m. 48.

²⁴⁷ Uo. 73.

A szociáldemokrata párt erősödése a szakszervezetek megjelenését és elterjedését is magával hozta.²⁴⁸ Az 1900-as évek elején az egész Hajdúságban fellendült a szakszervezeti mozgalom. Hajdúböszörményben építőmunkás, ácsmunkás, famunkás és cipész, Hajdúnánáson cipész-csizmadia, famunkás, Hajdúszoboszlón pedig építőmunkás helyi csoport alakult.²⁴⁹ 1904. április 21-én pedig az országos vasutassztrájkkal párhuzamosan, Debrecenben általános sztrájk kezdődött a kefégyári munkások helyzetének javítása érdekében, amelyhez a város minden munkása csatlakozott. A megmozdulás eredményeként a kefégyári munkások pihenőidőt kaptak és bérüket 1, 60 koronára emelték, valamint biztosították mindenki számára a gyülekezési és a sztrájkjogot.²⁵⁰ 1905. március végén Hajdúböszörményben általános kőműves sztrájk tört ki, amit a rendőrség erővel tört le. Szintén eredménytelen sztrájkra került sor 1905 nyarán, Hajdúszoboszlón (40 ács és kőműves), Hajdúnánáson (30 ács és kőműves), valamint Püspökladányban (20 kőműves) is.²⁵¹

A sztrájkmozgalom 1906-ban és 1907-ben is folytatódott. 1906-ban Debrecenben összesen 9 sztrájkra került sor.²⁵² De az egész Hajdúságban, ebben az évben zajlott le a legtöbb sztrájk, melyek közül kiemelkedett a hajdúnánási szalmafonó munkások megmozdulása.²⁵³ 1907-ben pedig a Magyarországi Szociáldemokrata Párt hirdetett nagy országos sztrájkot október 10-ére, amelyen a kormány politikája és az általános választójog érdekében vonultak utcára a munkások. Debrecenben közel 2000 ember csatlakozott a munkabeszüntetéshez.²⁵⁴

1909 és 1911 között több nagyüzem is létesült a városban, melyek közül a Debreceni Mezőgazdasági Gépgyár Rt. volt a legjelentősebb. Munkásai száma 1911-ben már elérte a 300 főt. A Debreceni Vas- és Rézbútorgyár pedig középüzemből vált nagyüzemmé, amely 1911-ben már több mint 100 munkást foglalkoztatott. 1911 után azonban az iparfejlődés üteme lassult a városban és a munkanélküliség is komoly problémákat okozott.²⁵⁵ Debrecenben az első világháború előtt, 1914 elején 6000-8000 munkanélkülit tartottak nyilván és a szociál-

²⁴⁸ 1902-ben az ácsok és a nyomdászok, 1903-ban a festősegédek és famunkások, 1904-ben a kőművesek, a vas- és fém munkások, valamint a sütőmunkások alakítottak szakszervezetet. 1905-1906-ban pedig a kereskedelmi alkalmazottak, a földmunkások Országos Szövetségének helyi csoportjai, a malomipari munkások és a bolti szolgák szakegylete is megalakult Debrecenben. Lásd: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 73.

²⁴⁹ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 49.

²⁵⁰ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 87-90.

²⁵¹ Uo. 98. és 104.

²⁵² 1906. június 25-én általános politikai sztrájk robbant ki Debrecenben a szociáldemokrata párt két funkcionáriusának, Horváth Gusztávnak és Vágó Bélának a szabadon engedése érdekében. A debreceni munkásmozgalom története i.m. 126.

²⁵³ A hajdúnánási szalmafonó asszonyok 1906. február 20.-tól március 6-ig szüntették be a munkát és a munkaidő csökkentését, valamint a bérek emelését akarták elérni. Erőfeszítéseik nem jártak eredménnyel. A hajdúnánási, hajdúböszörményi, hajdúszoboszlói kőművesek, valamint a hajdúszoboszlói ácsok, szabók, asztalosok és csizmadiaák sztrájkja viszont sikeresnek bizonyult. Lásd: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 127.

²⁵⁴ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 59.

²⁵⁵ Lásd: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 146-147.

demokrata párt 1914. január 16-án 1300 fős munkanélküli gyűlést szervezett, amelyen Lefkovits Vilmos már a forradalomhoz vezető útról beszélt.²⁵⁶ Erre azonban csak az első világháború végén, a katonai összeomlást következtében nyílt reális lehetőség.

A háború első évei viszonylagos nyugalomban teltek, azonban a harcok elhúzódása, az egyre növekvő anyagi- és emberáldozatok, valamint a fokozódó ellátási nehézségek, és a létfenntartás megnehezülése fokozta az elégedetlenséget.²⁵⁷ Szintén szította a nyugtalanságot az 1917-es oroszországi forradalom híre, amit egyes belső erők követendő példának tekintettek.²⁵⁸ Az ellátási gondok tovább fokozódtak és 1918-ban már a minimális közéleti biztositása is komoly kihívást jelentett: „A háború utolsó éveiben igen súlyos helyzetet teremtett az, hogy a lakosság széles rétegei még a létfenntartáshoz szükséges legfontosabb árukhoz (melyek legtöbbjét ekkor már hatósági jegyekre adták) is csak részben juthatott hozzá. A polgármesteri és alispáni hivatalokat panaszos és könyörgő emberek levelei s a tömegelégedetlenség kitörésétől tartó hivatalnokok segítséget kérő jelentései árasztották el. Debrecen lakossága a háború utolsó éveiben zsír, burgonya és kenyérhiányban szenvedett. [...] Debrecen mellett 1918-ban már a kisebb helységek lakossága is éhezett. Hajdúdorogról és Hajdúböszörményből az ellátatlanok 1917 februárjában súlyos liszt, szír, burgonya és tejhiányról panaszkodtak, a hajdúsámsoni főjegyző pedig 1918-ban azt jelentette, hogy» az összes közönség nélkülözi a tészta és főzőlisztet.«”²⁵⁹

A közhangulatot az is felkorbácsolta, hogy amikor a IV. Károly király és hitvese 1918. október 23-án Debrecenbe látogatott az elkészült klinikai felvételi épület átadása alkalmából, a katonazenekar nem a magyar himnuszt, hanem a Gotterhalte-t, a császári himnuszt játszotta el. Az eset a Parlament képviselőházában is vihart kavart.²⁶⁰ Két nappal később, október 25-én a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, a Károlyi Mihály-féle Függetlenségi és 48-as

²⁵⁶ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 72.

²⁵⁷ „Hazánk a háború alatt éléstára volt Ausztriának, sőt igen jelentős mértékben Németországnak is. Ezért a háborús kormányzat a legkegyetlenebb beszolgáltatásokkal és rekvirálásokkal zaklatta a parasztságot. [...] A világháború a széles néptömegek életszínvonalának nagymértékű hanyatlását eredményezte. Debrecenben is megfigyelhető a lakosság anyagi helyzetének hatalmas romlása. A fokozódó áremelkedés miatt a dolgozók számára egyre kevésbé hozzáférhetőkké váltak a legfontosabb közszükségleti cikkek.” A debreceni munkásmozgalmak története i.m. 201.

²⁵⁸ Az orosz forradalom hatása különösen az 1917. november 25-i budapesti százezres munkástüntetésen tört fel: „Az első és különösen a második orosz forradalom híre tovább fokozta a forradalmi hangulatot. 1917. november 25-én több mint 100 ezer munkás tüntetett Budapesten. A tüntetők az orosz forradalmat éltették, és hangoztatták: »A magyar proletariátus tanuljon az oroszoktól!« A nagygyűlés határozatba foglalta:» El vagyunk határozva arra, hogy az orosz forradalmárokat a béke megszerzésére irányuló hősi harcukban támogatni fogjuk, és minden erőnkkel küzdeni fogunk azért is, hogy egyik osztálynak a másik által való kizsákmányoltatása és egyik nemzetnek a másik által való elnyomtatása a mi országunkban is megszűnjék!«” Romsics Ignác 2018. i.m. 288.

²⁵⁹ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 75.

²⁶⁰ Lásd: A debreceni munkásmozgalmak története i.m. 230-231; valamint: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 86.

Párt, valamint a Polgári Radikális Párt megalakította a Magyar Nemzeti Tanácsot. Október 26-án pedig a debreceni vagongyári és vasúti munkások mintegy 2000 fős gyűlése a szabad, független, demokratikus Magyarország megteremtése mellett állt ki.²⁶¹ A gyűlésen megjelentek egyöntetűen magukévá tették a szociáldemokrata párt programját, követelték a szabad szervezkedés jogát, az őket megillető parlamenti képviselést és Juhász Nagy Sándor javaslatára kimondták csatlakozásukat a Magyar Nemzeti Tanácshoz.²⁶²

Két nap múlva, október 28-án a debreceni újságírók is kiálltak a sajtószabadság mellett és kinyilvánították csatlakozásukat a Magyar Nemzeti Tanácshoz.²⁶³ Október 29-én pedig a debreceni vagongyár 800 munkása tüntetett a közellátás helyreállítása érdekében és a béke mellett.²⁶⁴ A budapesti őszi forradalom győzelme és Károlyi Mihály október 31-i miniszterelnöki kinevezése azt a reményt keltette az elkeseredett magyar társadalomban, hogy egysapásra jobbra fordul a haza sorsa, sikerül gyorsan békét kötni, gazdaságilag, társadalmilag és politikailag stabilizálni az országot és egy nyugati típusú, független és szabad parlamentáris demokrácia jön létre a régi világ helyén.

A pesti forradalmat ebben a reményben üdvözölte Debrecen és az egész Hajdúság. Már október 31-én 15 ezres tömeg vonult Debrecenben az Arany Bika Szálló elé a Kossuth térre, ahol Jánosi Zoltán függetlenségi párti képviselő, Handler Gyula szociáldemokrata pártvezér, valamint dr. Szabó Ferenc hadnagy méltatták a forradalmat.²⁶⁵ A törvényhatósági bizottság még este határozott a Magyar Nemzeti Tanácshoz történő csatlakozásról és a rendőrség is az új rendszer mellé állt. Veszprémi Zoltán városi főispán pedig lemondott hivataláról.²⁶⁶ Október 31-én este debreceni katonatisztek egy csoportja Katonatanácsot alakított a rend biztosításának céljával és kimondta csatlakozását a Magyar Nemzeti Tanácshoz.²⁶⁷ A debreceni Katonatanács tagjai Pazonyi Sándor főhadnagy, Gödri János százados, Faragó Béla hadnagy, Foith István főhadnagy, Vályi Nagy Géza főhadnagy, Ziha őrnagy és dr. Lukács Béla zászlós voltak.²⁶⁸

Még október 31-én megalakult a Nemzeti Tanács 19 tagú helyi végrehajtó bizottsága, a Függetlenségi és 48-as Párt debreceni elnökének, dr. Bacsó Dezső ügyvédnek a vezetésé-

²⁶¹ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 86.

²⁶² A debreceni munkásmozgalom története i.m. 230-231;

²⁶³ Gunst Péter (szerk.): Debrecen története. 3. kötet 1849-1919. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997. 420.

²⁶⁴ A vagongyári munkások debreceni megmozdulása ugyanazon a napon következett be, amikor Budapesten megalakult a Munkástanács. Vö. Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 86.

²⁶⁵ Debrecen története 3. kötet i.m. 420.

²⁶⁶ Debreceni Független Újság 1918. november 1.; Debreceni Újság 1918. november 1.

²⁶⁷ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 233.

²⁶⁸ Debrecen története 3. kötet i.m. 495.

vel.²⁶⁹ Másnap, november 1-jén délelőtt hatalmas tömeg gyűlt össze az Arany Bika előtti főtéren, ahol ünnepélyesen kihirdették a debreceni Nemzeti Tanács megalakulását.²⁷⁰ A debreceni helyőrség katonái is ekkor esküdtek fel a Nemzeti Tanácsra, az állomásparancsnokot, Okolicsányi Károly tábornokot pedig a Katonatanács tagjává választották.²⁷¹

A Nemzeti Tanácsot és a forradalmat üdvözlő nagygyűlésekre került sor szerte a Hajdúságban, és valóban sokan hittek Károlyi Mihály ígéreteinek és békét, függetlenséget, polgári demokratikus átalakulást, egyben saját sorsuk jobbra fordulását remélték.²⁷²

Hiába intézett azonban kiáltványt a Nemzeti Tanács november 1-jén „Debrecen népéhez”, amelyben a rendzavarások elkerülésére, a belső rend, a köz- és vagyonbiztonság fenntartására szólított fel, a hazatérő katonák még aznap tüzet nyitottak a pályaudvaron tartózkodó polgárőrökre és feltörték a vasúti kocsikat, ráadásul a lefegyverzésükre küldött csapatok is csatlakoztak hozzájuk. Megtámadták a debreceni törvényszék épületét és eltávolították a császári jelvényeket és feliratokat. November 3-án, Hajdúnánáson a hazatért katonák a csendőrpáncsnokságot, valamint a polgármester és a főjegyző lakását támadták meg. Tiszacsegén egy 800 fős tömeg kereskedők üzleteit fosztotta ki és a gőzmalmot törte fel, ahonnan minden élelmiszert és iparcikket elvitt. Téglás község határában pedig november 4-én, 60 cseléd a hazatért katonákkal együtt a Goldstein-féle birtok magtárait törte fel.²⁷³

Végül a hadügyminiszter utasítására a Nemzeti Tanács hozzákezdett a 2000 fős Nemzetőrség 5000 fős erővé duzzasztásához. Erre azért is szükség volt, mert a közbiztonság, különösen vidéken, katasztrofális állapotba került. A Debreceni Nemzeti Tanács jelentése szerint: „Hajdú és Szabolcs vármegye városait és falvait rabolják, gyűjtogatják. Vidék népe félreértve a forradalmat, pogromot rendez urak és zsidók ellen.”²⁷⁴ A megerősített debreceni Nemzetőrség a szociáldemokrata munkásság támogatásával november első heteiben vetett véget a parasztok és a hazatért katonák fegyveres akcióinak a Hajdúságban és Szabolcsban. A közrend

²⁶⁹ A végrehajtó bizottságban dr. Bacsó Dezső, Bakóczy Gábor, dr. Jakobovits József, dr. Juhász Nagy Sándor, dr. Szabó Ferenc és Varjassy Imre képviselte a függetlenségeket, dr. Mártonffy Marcell, dr. Pető Pál, Rauch Árpád, Thoroczkai Oswald, dr. Tyroler Oszkár és Békés Lajos a polgári radikálisokat, Handler Gyula, dr. Horváth Sándor, Kozma A. Lajos, Nagy Lajos, Sterbinszky László és Szepessy Albert pedig a szociáldemokratákat. Az egyetemi hallgatók nevében pedig Thury Levente került a végrehajtó bizottságba. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 420-421.

²⁷⁰ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 233.

²⁷¹ Debrecen története 3. kötet i.m. 421.

²⁷² November 10-én, Hajdúnánáson 6000 fős tömeg gyűlt össze és Török Gábor, valamint Pál János debreceni szocialista vezetők tartottak beszédet a forradalom törekvéseiről. Szintén ezen napon Hajdúdorogon is összegyűltek az emberek, hogy Török Gábort hallgassák. November 12-én pedig Hajdúböszörményben került sor 10000 fős tömeggyűlésre, ahol már a köztársaság kikiáltását követelték. Lásd: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 237.

²⁷³ Hasonló esetek előfordultak Hajdúszoboszlón, Hajdúdorogon, Balmazújvároson, Komádiban, Álmosdon, Irázon, Nagyrábén, Bárádon és Püspökladányban is. Lásd: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 88.

²⁷⁴ Idézi: Fehér András. In. Debrecen története 3. kötet i.m. 421.

helyreállítása azonban csak az előfeltétele volt a polgári demokratikus gazdasági-társadalmi viszonyok létrehozásának.

1918. november 10-én Handler Gyulát, a szociáldemokrata párt debreceni elnökét, a Munkásbiztosító és Betegsegélyező Pénztár helyi igazgatóját kormánybiztosként Debrecen város főispánjává nevezte ki az új kormány.²⁷⁵ A hatásköre azonban jóval túl terjedt Debrecen közigazgatási határain, hiszen közellátási és karhatalmi ügyekben az egész vármegye, sőt egész Észak-Kelet Magyarország hozzá tartozott. A MÁV debreceni üzletvezetősége területén pedig a közlekedés felett is ellenőrzési jogkört gyakorolt. Rásó István, vármegyei főjegyzőt Hajdú vármegye főispánjává nevezték ki, de az ő hatásköre a vármegye közigazgatásának az irányításában merült ki. Handler emellett november közepétől a Nemzeti Tanács elnöke is lett.²⁷⁶ A városi közigazgatás hagyományos keretei megmaradtak, s továbbra is nagyobb teher nehezedett a Közélelmezési Bizottságra és a Népjóléti Hivatalra. A városi munkásság nyomására azonban a város korábbi polgármesterének, Márk Endrének le kellett mondania.²⁷⁷ Utóda a korábbi polgármester helyettes, Csóka Sámuel lett.²⁷⁸

November 26-án a debreceni 39. gyalogezred katonái vonultak utcára és nagy tüntetést rendeztek, amelyben hangot adtak elégedetlenségüknek amiatt, hogy a régi monarchista tisztek a helyükön maradtak és a fegyelmet a közös hadseregére jellemző módszerekkel igyekeztek fenntartani. A katonák még aznap bizalmi férfiakat választottak és újból megalakították a Katonatanácsot.²⁷⁹

A polgári demokratikus forradalom valóban nagyon nehéz helyzetben vette át az ország irányítását és az élelmezési gondok mellett a nagyfokú nyersanyag- és áruhiány következtében az ipari üzemeknek is csak egy része működött. A Debreceni Nemzeti Tanács is súlyos intézkedések bevezetésére kényszerült, november 2-án a villamos áram szolgáltatást a vízművek működéséhez szükséges mennyiségre korlátozta, megszüntette a villamos forgalmat, november 6-án pedig a közvilágítás biztosítása céljából megkezdték a szén rekvirálását is. 1919. január elején teljesen leállt a vasúti személy- és teherforgalom és csak a hónap végén indult újra. A mezőgazdaságban az őszi vetést az igaerő és a vetőmag hiánya mellett a földosztásban

²⁷⁵ Debrecen története 3. kötet i.m. 422.

²⁷⁶ Ezt követően a Nemzeti Tanács ellenőrző és elvi irányító testületként működött a kormánybiztos mellett. A városi törvényhatóság is folytatta működését és a Nemzeti Tanács határozatainak a jóváhagyása miatt Handler Gyula kormánybiztos elnökségével november 29-én ült össze először a forradalom kitörése óta. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 422.

²⁷⁷ Lásd: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 240.

²⁷⁸ Debrecen története 3. kötet i.m. 422.

²⁷⁹ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 92.

bízó tömegek alacsony munkamorálja miatt is nehezen lehetett végrehajtani, de nem lett sokkal jobb a helyzet 1919 márciusában, a tavaszi vetés idején sem.²⁸⁰

A városi közélélmzési osztály és a Nemzeti Tanács Népélélmzési Bizottsága folyamatosan azon dolgozott, hogy biztosítsa a közellátást. Ennek érdekében lefoglalta a hízott sertéseket, elrendelte a nyersbőrkészletek felkutatását és feldolgozását, továbbá a ruházati áruk kötelező bejelentését. Központi felhasználást írt elő a zsír, a gabona, a kukorica, a hüvelyesek és az őrlmények tekintetében. A közélélmzési cikkek, főleg a húsárak esetében pedig bevezette a jegyrendszert. Ennek ellenére a tél végére a közellátás helyzete katasztrofálissá vált.²⁸¹ Az iparosok és a kereskedők számára nagyon súlyos gondokat okozott a hitelhiány és az általános infláció, de nem volt könnyű helyzetben a város törvényhatósági bizottsága sem. Elsősorban az adók felemelésével igyekezett bevételekhez jutni.²⁸² 1918. november végén a belügyminiszter 20 millió korona kölcsönt engedélyezett Debrecen városa számára, majd a városi tanács 1919. március közepén újabb 15 millió koronás kölcsön felvételét határozta el.²⁸³

A forrásokra nagy szükség volt, mivel a hazatért és leszerelt katonák, valamint az Erdélyből érkezett menekültek tovább fokozták a munkanélküliséget a városban és ellátásukról gondoskodni kellett.²⁸⁴ A súlyos lakáshelyzet enyhítése érdekében átmeneti lakásotthonokat létesítettek, majd 1919 januárjában megkezdődtek a lakásrekvirálások is, komolyabb lakásépítés azonban annak ellenére sem kezdődött, hogy a kormány 58 millió koronát bocsátott a város részére erre a célra.²⁸⁵ A helyzetet tovább nehezítette az 1918 őszen elszabaduló spanyolnátha járvány. Október-november folyamán 177 élve születés mellett 361 haláleset volt a városban, többnyire a járvány következtében. Emellett a nemi betegségek és a tüdőbaj is komoly egészségügyi krízist okoztak.²⁸⁶

A városban és az egész Hajdúságban kiemelt figyelmet kapott a földkérdés. A földművelésügyi miniszter által 1918. december 7-én kiadott rendelet alapján megkezdődött a földnél-

²⁸⁰ Vö. Debrecen története 3. kötet i.m. 423.

²⁸¹ Bővebben: Debrecen története 3. kötet i.m. 424.

²⁸² Már 1918. november közepén bevezették a magánfogatok és bérkocsik, valamint a villamos közlekedés megadóztatását, amit a telekérték adó, az örökösödési pótilleték, a vigalmi adó, és a pezsgőbor adó felemelése követett. Ezzel a város több mint 2 millió korona bevételre számított. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 425.; illetve: Debreceni Független Újság 1918. november 17.

²⁸³ Debrecen története 3. kötet i.m. 425.

²⁸⁴ Ennek érdekében már 1918. november végén napi 6-10 koronás ideiglenes segélyt folyósítottak a munkanélküli munkások részére, ingyen és kedvezményes áron biztosítottak tűzifát a város szegényeinek, segélyezték a leszerelt katonákat, és felruházásuk érdekében ruhanemű rekvirálást rendeltek el. Debrecen története 3. kötet i.m. 425.

²⁸⁵ Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 425.

²⁸⁶ Dr. Kenézy Gyula orvosprofesszor, a Stefánia Országos Szövetség debreceni törvényhatósági biztosa folyamatos előterjesztésekkel fordult a város vezetőihez a munkásbiztosítás kiterjesztése, az öregségi betegbiztosítás bevezetése és a csecsemő- és gyermekvédelem ügyének törvényi rendezése ügyében. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 426

küli, vagy 5 kat. holdnál kisebb birtokkal rendelkező hadi szolgálatban állott, vagy még mindig szolgáló szegényparaszság összeírása. Debrecenben 1918. december közepén meg is kezdte a működését a Földosztó Bizottság.²⁸⁷ A földosztás lehetősége az egész Hajdúságot izgalomban tartotta. Hajdú vármegyében Alsó-Józsán, Felső-Józsán, Tégláson, Balmazújváros, Egyeken, Tiszacsegén, Nádudvaron, Püspökladányban és Hajdúsámsonban volt a legnagyobb a mezőgazdaságból élő, földbirtokkal nem rendelkező, nincstelen szegényparasztszám.²⁸⁸

A Magyarországi Szociáldemokrata Párt azonban nem volt egységes a földosztás kérdésében, mivel olyan földreformot képzelt el, ami a nagybirtokokat egyben tartotta volna és közös gazdálkodásra épülő termelőszövetkezeteket hozott volna létre a helyükön.²⁸⁹ A Kommunisták Magyarországi Pártja azonban ekkor még radikális földosztásról beszélt a Vörös Újság hasábjain, és ingyen, megváltás nélkül kívánta a szegényparaszti tömegeket parcellához juttatni.²⁹⁰

A földigénylők összeírása lassan haladt, mivel sokan az MSZDP agrárpolitikája miatt elbizonytalanodtak, míg mások a KMP agitációjának megfelelően, irreális követelésekkel álltak elő. Végül 1919. februárjában Debrecenben befejeződtek az összeírások és a városban 2254 háborúból hazatért földnélküli szegényparaszt, vagy elesett, illetve fogságba esett katona hozzátartozójának igényjogosultságát állapították meg.²⁹¹ Földosztásra azonban még nem került sor. A Nemzeti Tanács sürgetésére, addig is, amíg a földosztás megvalósul, kisbérletek osztásáról kezdődtek tárgyalások a földbirtokosokkal. Ennek eredményeként 1919 februárjában, Debrecenben 3240, Földesen 750, Tetétlenen 185, Kabán 360, Egyeken pedig 2200 hold föld került átadásra kisbérletek formájában a szegényparasztszám.²⁹²

Az 1919. február 15-én kiadott XVIII. néptörvény, a földreformtörvény már nemcsak a háborúból hazatérteknek, hanem minden szegényparasznak földet ígért. A földosztást azonban csak ősszel, a gazdasági év végén akarta ténylegesen is megkezdeni, erre azonban már a polgári demokratikus forradalomnak nem volt ideje, Károlyi Mihály polgári demokratikus kísérletét elsodorta a történelem.

Az őszirózsás forradalom egyik jelszava a polgári demokrácia, a parlamentáris pluralizmus volt. Ennek megfelelően országosan és helyben is fontos szerep hárult a különböző politikai pártokra. Debrecenben is több politikai erő jelent meg. Az egyik legfontosabb Károlyi

²⁸⁷ Lásd: Debreceni Újság 1918. december 13.

²⁸⁸ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 101.

²⁸⁹ Debrecen története 3. kötet i.m. 427.

²⁹⁰ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 270.

²⁹¹ Debrecen története 3. kötet i.m. 427.

²⁹² Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 102.

Mihály Függetlenségi és 48-as Pártja volt, amit Juhász Nagy Sándor és Jánosi Zoltán országgyűlési képviselők képviseltek a legerőteljesebben a városban. A párt helyi elnöke dr. Bacsó Dezső ügyvéd lett.²⁹³ Mártonffy Marcell egyetemi tanár, jogászprofesszor és Thoroczkai Oswald festőművész vezetésével bontott zászlót Debrecenben az Országos Polgári Radikális Párt. 1918. december 1-jén vált ki a függetlenségi pártból dr. Ferenczy Gyula teológus professzor vezetésével a Köztársasági Párt, amely kiállt a köztársasági államforma és a demokratikus berendezkedés mellett, de főként a régi rendszer híveit tömörítette.²⁹⁴ Az egyik legfontosabb politikai erő azonban továbbra is a Magyarországi Szociáldemokrata Párt maradt, amely november-december folyamán tovább erősödött és szakszervezeti bázisa soha nem látott mértékben növekedett.²⁹⁵ A párt hagyományos helyi vezetői (Handler Gyula, Szepessy Albert, Vági Gábor, Sterbinszky László, Kozma A. Lajos) mellett megjelent egy radikálisabb bal szárny is, Simon János, Nagy Lajos, Woith György, Vági István és Török Gábor irányításával.

A helyi politikai élet balra tolódását és a társadalom radikalizálódását jelezte, hogy a debreceni szakszervezetek küldöttei 1918. december 2-án Munkástanácsot alakítottak, a 120 tagú testületben pedig a radikális baloldali gondolkozású elemek kerültek túlsúlyba. Jegyzővé Csathó Béla vasutast, elnökké pedig Simon János börmunkást választották. 1918 és 1919 fordulóján a Nemzeti Tanács már csak látszatra irányította a várost, ekkor már az egész vármegyében a Munkástanács akarata érvényesült.²⁹⁶

Debrecenben is megindult a szélsőbaloldali szervezkedés és a bolsevik eszmék hívei eleinte a Vígkedvű Mihály utcai sörözőben, valamint a Kis Hungária étteremben találkoztak. Végül 1919. január 16-án a Kereskedelmi Ügynökök és Utazók Szakszervezetének Arany János u. 2. szám alatti helyiségében megalakult a Kommunisták Magyarországi Pártjának (KMP) debreceni szervezete. A pártvezetés főként a hadifogságból bolsevikként hazatért katonákból (Hajdú János, Major Imre) és a szociáldemokrata pártból kilépett baloldali radikálisokból (Kéringér Pál, Vadász László, Vadász István, Molnár József, Hacker Kálmán, Nagy József, Szabó János, Kraft Dezső) állt. 1919. március 15-én pedig megjelent hivatalos hetilap-

²⁹³ Juhász Nagy Sándor hamarosan kultuszminisztériumi, Jánosi Zoltán pedig belügyminisztériumi államtitkár lett, így távoztak Debrecenből. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 428.

²⁹⁴ Debrecen története 3. kötet i.m. 428-429.

²⁹⁵ A szociális törekvéseket megfogalmazó párt tömegbázisa ugrásszerűen megnőtt, és olyan sokan léptek be a pártba, hogy a titkárság nem győzte feldolgozni a belépési nyilatkozatokat és az új belépőket a lakóhely szerint illetékes kerületi párszervezetekhez irányították. Debrecen története 3. kötet i.m. 430.

²⁹⁶ A Munkástanács tényleges irányítói pedig az MSZDP balszárnyához tartozó helyi vezetők voltak: Lefkovits Vilmos, Woith György, Nagy Lajos, Nagy Géza, és Nánási Lajos. Lásd: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 93.

juk, a Debreceni Vörös Újság is, amelynek szerkesztője Csiha Győző hajdúnánási gépészmérnök és Zsuga Imre egyetemi hallgató volt.²⁹⁷

A KMP politikai törekvéseiben már szakított a polgári demokrácia eszményével, nyílt osztályharcot hirdetett és a proletariátus diktatúráját akarta megvalósítani, példának pedig Szovet-Oroszországot és a szovjet típusú berendezkedést tekintette. A kommunista mozgalom hívei Debrecenben is a leszerelt katonákból, az orosz hadifogságból hazatért bolsevikokból, illetve a vas- és fémmunkásokból, valamint a Csapókertben és az Árpád tér környékén élő munkásokból került ki. A KMP debreceni szervezete hamarosan az egész régióban meghatározóvá vált és kifejtette agitációját egész Hajdú és Bihar vármegyében.²⁹⁸

A város törvényhatósági bizottsága 1919. január 27-én tartotta utolsó ülését és 1919. február 12-én, a kormány rendeletének megfelelően Debrecenben is Néptanács alakult, amelyben 7 szociáldemokrata, 5 függetlenségi és 2 radikális párti képviselő kapott helyet. A Néptanács megalakulásával egyidejűleg a Nemzeti Tanács is megszűnt és a pártok képviselői vették át a helyi közigazgatás irányítását. 1919. február 25-én új, 10 fős Közigazgatási Bizottságot és 5 fős Felügyelő Bizottságot választottak a Városi Tanács ellenőrzésére.²⁹⁹

Ezek azonban már a polgári demokratikus forradalom végnapjai voltak. Miután Budapesten 1919. február 20-án letartóztatták a KMP központi vezetőségét, Debrecenben két nappal később, február 22-én zárták börtönbe a kommunista párt befolyása alatt álló Leszerelt Katonák Bajtársi Szövetségének a vezetőit. Másnap 300-400 fős tömeg vonult a rendőrség épülete elé követelve a szabadon bocsátásukat. A kommunista szervezkedés azonban tovább folytatódott és március 10-én Szamuely Lászlót, a hírhedt Szamuely Tibor öccsét tartóztatták le és szállították Budapestre.³⁰⁰

A helyzet radikalizálódását jelezte, hogy a vasutasok, a kereskedelmi- és magánalkalmazottak szakszervezetei a Debreceni Munkástanács engedélyével 1919. március 14-én lefoglalták a Polgári Kaszinó, a Kereskedő Társulat és a Katolikus Népszövetség helyiségeit. Megkezdődött a pékségek és húsüzemek, valamint a bútorgyár államosítása, amit szocializálásnak neveztek el és március 18-án a debreceni földmunkások egyik gyűlésén már az erőszakos földosztás is szóba került. A Debreceni Munkástanács további súlyos intézkedések megtételére kényszerült. Az éhező lakosság ellátása érdekében fegyveres erővel foglalták le a városban

²⁹⁷ A KMP debreceni szervezetének a megalakításáról, valamint a Vörös Újságról bővebben Lásd: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 96-98.; valamint: Debrecen története 3. kötet i.m. 430.

²⁹⁸ Különösen a hajdúvárosokban, valamint Földesen, Sápon, Ártándon, Hosszúháton és Mezősason volt erős a befolyása, de a legjelentősebb bázisoknak Hajdúböszörmény és Hajdúnánás számított. Vö. Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 98.

²⁹⁹ Debrecen története 3. kötet i.m. 434.

³⁰⁰ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 279.; valamint: Debrecen története 3. kötet i.m. 436.

magántulajdonban lévő élelmiszerkészleteket, kimondták a vallásoktatás száműzését az iskolából és megtiltották a hadseregben a rangjelzések viselését.³⁰¹

A Vix-jegyzéket elutasító Berinkey-kormány lemondásának, a szociáldemokraták és a börtönből kiszabadított kommunisták összefogásának, valamint a Magyarországi Tanácsköztársaság kikiáltásának a híre 1919. március 21.-ről 22-re virradó éjjel jutott el Debrecenbe. A felfegyverzett munkások még ezen az éjszakán megszállták a város középületeit és a közhivatalokat. A történekről március 21-én a MSZDP titkársága tájékoztatta Handler Gyula kormánybiztost, aki azonnal hozzákezdett a munkáshatalom megszervezéséhez.³⁰² A proletárdiktatúra győzelmét és a hatalomátvételt hivatalosan március 22-én, a Végrehajtó Bizottság, a Debreceni Munkástanács, és a Katonatanács együttes ülésén deklarálták. Ekkorra már ezekben a testületekben a kommunisták és a balszárnyhoz húzó szociáldemokraták voltak többségben.³⁰³ A Debreceni Munkás- és Katonatanács még március 22-én kiáltványban fordult Debrecen népéhez:

„Az imperialista antant hatalmak vak hatalmi mámoruktól átítatva Magyarország feldarabolását véglegesnek jelentették ki. Az így beállt politikai helyzet és a hosszú háború által okozott nehézségek következtében a magyar népkormány polgári tagjai lemondtak, a teljes vezetést átadták a ma már egységes Szociáldemokrata Pártnak, mert az ország létét más módon biztosítani nem lehet. A viszonyok szükségszerű parancsának következményeként a kormányhatalmat teljes szocialista minisztérium vette át. Amidőn ezeket Debrecen népének tudomására hozzuk, egyben felhívjuk a lakosság minden rétegét, hogy munkájukat úgy, mint eddig, ezután is lelkiismeretesen végezzék. Mindenki teljesítse a munka terén a kötelességét. Különösen nyomatékosan figyelmeztetünk mindenkit, hogy a fosztogatásoktól, mindennemű rendzavarástól tartózkodjon, mert azok ellen, akik a közrendet bármi módon megzavarni akarják, fegyveres, teljes szigorral járunk el.

A debreceni Szociáldemokrata Párt Végrehajtó Bizottsága és a debreceni Munkás- és Katonatanács³⁰⁴

A fenti kiáltvány szövege azt tükrözte, mintha a két politikai erő egyesülése szociáldemokrata vezetéssel valósult volna meg, és a kommunisták beolvadnának a szociáldemokrata pártba. A debreceni politikusok azonban nem voltak tisztában a valós helyzettel és erőviszonyokkal, mivel március 21-én délután megszakadt a fővárossal minden telefon és távíró ösz-

³⁰¹ Debrecen története 3. kötet i.m. 437.

³⁰² A debreceni munkásmozgalom története i.m. 282.

³⁰³ Debrecen története 3. kötet i.m. 438.

³⁰⁴ Vörös Lobogó, 1919. március 23. Idézi: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 282-283.; valamint: A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Dokumentumgyűjtemény. Kiadja a Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, Debrecen, 1959. 113.

szeköttetés.³⁰⁵ A debreceni Munkás- és Katonatanács, átvéve a feloszlatott Néptanácsból a vezető szerepet, a legfőbb fegyveres testületnek a munkásságot nyilvánította, és a rend fenntartása érdekében bevezette a szesztilalmat. Március 23-án a város élére háromfős Direktóriumot választott, melynek tagja lett Vági István vasmunkás, a Munkástanács korábbi elnöke, Hajdú János kommunista famunkás, valamint Török Gábor kommunista kőműves, a munkásbiztosító pénztári fogalmazója. Ezzel egyidőben Hajdú vármegye élére is háromfős Direktórium került, Szepessy Albert közalkalmazott, Kozma A. Lajos famunkás és dr. Fülöp Miklós kommunista ügyvéd részvételével.³⁰⁶ A városi Direktórium 1919. március 24-én kiáltványban rögzítette a következőket:

„Debrecen város valamennyi hivatalának, intézetének, üzemének és iskolájának vezetőjéhez és összes alkalmazottaihoz! A forradalmi kormányzótanács rendelkezései szerint a földműves szegények, katona- és munkástanács akaratából átvettük Debrecen város vezetését. E tisztünkben egyetlen törvényt ismerünk csak és ez: Debrecen dolgozó népének érdeke, a proletárság hatalmának és felszabadulásának biztosítása. Semmi más törvény, szabály vagy szerzett jog bennünket nem kötelez. Felszólítjuk Debrecen város összes alkalmazottjait, hogy munkájukat fokozott mértékben végezzék, mert most valóban proletártestvéreiknek dolgoznak. Mindenki köteles utasításainkat ellentmondás nélkül végrehajtani. További intézkedésig mindenki marad a helyén s végzi a dolgát. Aki az üzemekben rendbontó, vagy zavart, vagy fennakadást okoz, az a proletárság érdekeit és hatalmát veszélyezteti, áruló, akit rögtön ítélőbíróság elé állítunk! E felhívásunkat minden hivatal, intézet, üzem és iskola vezetője tartozik az összes alkalmazottak, a bizalmiak bevonásával közölni és megfelelő helyen kifüggeszteni. A kifüggesztendő példányok a népbiztosi hivatalban átveendőek. Debrecen, 1919. március hó 25-én. Városi direktórium: Török Gábor, Hajdú (István) János, Vági István.”³⁰⁷

A városi közigazgatási apparátus a helyén maradt, de az egyes ügyosztályok és hivatalok működését a Direktórium által kiküldött politikai megbízottak, tejhatalmú népbiztosok felügyelték. A Direktórium hatásköre azonban a közigazgatás irányításán túl kiterjedt az összes köz- és magánintézményre, minden hivatalra és fegyveres testületre.

Végül a Magyarországi Szociáldemokrata Pártnak és a Kommunisták Magyarországi Pártjának a debreceni szervezetei a budapesti egyesülést követően, 1919. március 28-án mondták ki egyesülésüket és ezzel megalakult a Magyarországi Szocialista Párt helyi szerve-

³⁰⁵ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 107.

³⁰⁶ A belügyi népbiztos előbb március 22-én Handler Gyula debreceni kormánybiztost, majd március 25-én Neviczky János Hajdú vármegyei kormánybiztost mentette fel és hatáskörüket a városi és a vármegyei direktóriumokra ruházta át. Vö. Debrecen története 3. kötet i.m. 439.

³⁰⁷ A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Dokumentumgyűjtemény. Kiadja a Magyar Szocialista Munkáspárt Hajdú-Bihar Megyei Bizottsága, Debrecen, 1959. 126.

zete. Titkára pedig a kommunistákhoz közel álló Lefkovits Vilmos lett.³⁰⁸ A Tanácsköztársaság kormánya, a Forradalmi Kormányzótanács pedig kiépítette az országos hatalmi szerveknek a debreceni hálózatát, melyek a fővárosi központnak alárendelten működtek.³⁰⁹

A Debreceni Munkástanács vezető szerepét jelzi, hogy a proletárdiktatúra győzelmét követően táviratban utasította a környező városi és községi elöljáróságokat, hogy ahol még nem alakult meg, hozzák létre a helyi munkástanácsot. A nagyobb hajdúvárosokban, Hajdúböszörményben, Hajdúnánáson és Hajdúszoboszlón már korábban is működtek munkás- és katonatanácsok, így ott ezek a testületek vették át közigazgatás irányítását. Másutt azonban, a Tanácsköztársaság kikiáltásának a hírére, előfordultak erőszakos cselekmények is. Balmazújvároson 150, Egyeken és Püspökladányban 100-100 fős felfegyverzett munkás és paraszt tört be a községházára, ahonnan elzavarta a város vezetőit és átvette a település irányítását. Tiszacsegén a jegyzőt és minden elöljárót kiutasítottak a község területéről, Tetétlenen pedig a földesúri kastélyt rohanták meg, ahol minden címet leverték és az ott található értékeket eltulajdonították, a terményt pedig szétosztották maguk között.³¹⁰

A Tanácsköztársaság, vagyis a tanácsokra épülő hatalmi struktúra legalizálása érdekében az 1919 áprilisára tervezett parlamenti választások helyett tanácsválasztásokat tartottak, ahol a helyi tanácsok tagjait választották meg. Az erről szóló rendelet 1919. április 2-án jelent meg és Debrecenben a választási bizottság tagjait április 4-én nevezték ki.³¹¹ A választási bizottság a tanácsválasztás időpontját április 8-ára tűzte ki, s ezzel egy időben megkezdte a Magyarországi Szocialista Párt a választáson indulók jelölését. Mivel a polgári pártokat már március 27-én feloszlatták (a Polgári Radikális Párt és a Függetlenségi 48-as Párt is megszűnt), ellenjelöltek nem indultak, csak az egyesült MSZP által jelölt személyekre lehetett szavazatot leadni.³¹²

A város három kerületéből 70-70 főt, összesen 210 tanácstagot kellett megválasztani és 8 szavazatszámlláló bizottság működött. A választásra jogosultak (50 491 fő) 79, 47%-a (40 123 fő) vett részt a tanácsválasztáson Debrecenben, ami jóval meghaladta az országos (kb. 50%-os) és a Hajdú vármegyei részvételi arányt (34, 3%).³¹³ A megválasztott tanácstagok közül

³⁰⁸ Debrecen története 3. kötet i.m. 438.; valamint: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 111.

³⁰⁹ Így létesült a városban Kerületi Ipari Termelési Tanács, Birtokrendező és Termelést Biztosító Bizottság, Kerületi Nép gazdasági Tanács, Kerületi Munkásbiztosító Pénztár, Toborzó Bizottság és Katonai Városi Parancsnokság is. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 440.

³¹⁰ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 108.

³¹¹ A helyi választási bizottság tagja lett Vági István, Török Gábor, Hajdú János, Lefkovits Vilmos és Pál János. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 440.

³¹² A polgári pártok feloszlásáról és tagjaik beáramlásáról a Magyarországi Szocialista Pártba bővebben: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 111.

³¹³ Debrecen története 3. kötet i.m. 440.

102 munkás, 44 alkalmazott, 20 kisiparos, 20 földműves, 18 vöröskatona és vörösőr, 6 értelmiségi volt, és összesen 8 nő került be a testületbe.³¹⁴ A 210 fős Debreceni Munkás-, Katona- és Földművesszegények Tanácsa végül április 12-én ült össze és 20 fős Intézőbizottságot választott.³¹⁵ Az Intézőbizottság és a városi Direktórium vezetője, egyben a tanácselnök, Török Gábor lett.³¹⁶

A tanácsválasztások után az egész vármegyében megalakultak a helyi tanácsok, április 16-ig pedig létrehozták a járási és a megyei tanácsokat is.³¹⁷ A Debreceni Munkás-, Katona- és Földműves Tanács az egész vármegyét ellenőrzése alá vette, és 26 tagot adott a vármegyei tanácsba, 3-at pedig a Tanácsok Országos Gyűlésébe.³¹⁸

A régi rendőrséggel szemben az új tanácshatalom bizalmatlan volt, ezért már március 24-én létrehozta a „Munkástanácsgárda”, később „Munkás Gárda” elnevezésű helyi karhatalmi egységet, amelynek az állománya egy héten belül 52 főről 453 főre nőtt.³¹⁹ A rendőrség egyelőre megmaradt, ellenőrzésére azonban Bartha István vasúti munkás személyében népbiztost küldtek ki. Március 30-án aztán a Belügyi Népbiztosság rendelete kimondta a polgári állam fegyveres intézményeinek (rendőrség, csendőrség, pénzügyőrség, határrendőrség, nemzetőrség, fogházőrség) megszüntetését és helyükre a Vörös Őrség lépett. A tanácsválasztások után vett új lendületet a Vörös Hadsereg és a Vörös Őrség toborzása és megszervezése. Április 10-én a Vörös Őrség országos parancsnoksága elrendelte az országos toborzást. Debrecenben, Rostás István városi rendőrfőkapitány parancsnoksága alatt jött létre a VIII. Vörösőr Kerület, amely átvette a régi testületek teljes állományát és rövidesen két új vörösőr század is alakult.³²⁰

1919. március 27-én Debrecenben is megalakult a Forradalmi Törvényszék, amelynek tagjai a munkások közül kerültek ki és mindenféle törvényi korlátok, vagy jogi ismeretek nél-

³¹⁴ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 289.

³¹⁵ Az Intézőbizottságban helyet kapott a Direktórium három tagja (Török Gábor, Vági István, Hajdú János) mellett: Pányoki Lajos vasmunkás, Voith György vasutas, Bartha István vasutas, Hubert József kisiparos, Laboncz András építőmunkás, Lefkovits Vilmos tanár, Nagy Géza famunkás, Bruzsa Lőrinc vasmunkás, dr. Horváth Sándor ügyvéd, Pál János építőmunkás, Handler Gyula tisztviselő, B. Szabó Ferenc földműves, Vági Gábor magántisztviselő, Major Imre famunkás, Hatvani Sándor vasutas, dr. Szántó Dezső ügyvéd és Oláh Gyula vasmunkás. Vö. Debrecen története 3. kötet i.m. 497-498.

³¹⁶ Debrecen története 3. kötet i.m. 440. és 498.

³¹⁷ Több település, Hajdúnánás, Balmazújváros és Püspökladány direktóriuma már április második felében tervbe vette a közigazgatás megtisztítását a régi tisztségviselőktől. Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 115.

³¹⁸ A Debreceni Munkás-, Katona- és Földműves Tanács által a Tanácsok Országos Gyűlésébe delegált tagnak végül Török Gábort, Lefkovits Vilmost és Nagy Lajos vasutast választották meg. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 498.

³¹⁹ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 291.

³²⁰ A régi rendőrök a közrend fenntartását végezték, míg az új rendszer saját politikai nyomozó osztályt szervezett, amelynek tagjai munkások, főként kőművesek lettek. Lásd bővebben: Debrecen története 3. kötet i.m. 441.; valamint: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 291.

kül ítélezhettek. Ezzel a régi, tradicionális jogrend végleg felbomlott és egy több évszázados jogfejlődésnek vetett véget a proletárdiktatúra a rögtön ítélő, szakmailag felkészületlen és politikai szempontokat előtérbe helyező népbíróóságok felállításával.³²¹ Debrecenben a Forradalmi Törvényszék 3 tanácsra tagolódott és mindegyik tanácsnak 5 tagja volt, az egyes tanácsok élén három elnök, Hacker Kálmán, BIRTHA Ferenc és MÜLLER Gyula állt. A törvényszék április 10-én kezdte meg a működését és fennállása alatt 112 feljelentést vizsgált ki.³²²

A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-án kiadott IX. számú rendelete rendelkezett az ipari, bányá- és közlekedési üzemek szocializálásáról.³²³ Debrecenben azonban már március 22-én munkásellenőröket küldtek ki az üzemek élére és több esetben (például Falk Ármin és Társa Első Debreceni Kefegyára, Debreceni Faipari Rt., Debreceni Autóforgalmi Rt.) már ekkor kimondták az államosítást.³²⁴ Április 2-án pedig Debrecen városának Direktórium a Forradalmi Kormányzótanács IX. számú rendelete értelmében előírta a város minden 20-nál több munkást foglalkoztató, magántulajdonban lévő ipari és kereskedelmi üzemének a szocializálását, a leltározási munka megkezdését és a termelési biztosok kinevezését.³²⁵ A szocializált ipari üzemek irányítását a Debreceni Szocializáló Bizottság látta el, Hajdú Dezső vezetésével.³²⁶

Az ipari termelést nagymértékben nehezítette a súlyosbodó szénhiány, s a városban a Gázgyár és a Villanygyár is csökkentett termelésre állt át. Emiatt március 25.-től leálltak a villamosok, magánfogyasztók pedig csak az esti szürkülettől este 10 óráig használhattak áramot. Betiltották a mulatókat, a kabarékat, a kávéházakat és a mozikat. Teljesen beszüntette a

³²¹ Hatos Pál megfogalmazása szerint: „A március 26-án felállított új büntetőbíróóságok, a forradalmi törvényszékek, bármely órában és a szabad ég alatt is ülésezhettek, hatásköreiket pontosan nem is rögzítették, és egy fillértől kezdve egész a halálbüntetésig bármilyen büntetést kiszabhattak, működésüket egyedül a proletárbélatás és mérséklet volt hivatva irányítani.” Lásd bővebben: Hatos Pál i.m. 127-128.

³²² Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 113-114.

³²³ „1.§. A Tanácsköztársaság feladatának tekinti, hogy a termelőeszközöket a dolgozók társadalmának tulajdonába vegye át, a termelést szervezze és fokozza. Ezért a Tanácsköztársaság a kisipar kereteit meghaladó ipari, bányá- és közlekedési üzemeket köztulajdonba veszi, azokat egy csapásra az egész proletariátus vezetése és az illető üzem munkásságának ellenőrzése alá helyezi. Ezért mindazok az ipari, bányá- és közlekedési üzemek, amelyek munkás létszáma 1914. március hó 22-én a húszat meghaladta, társadalmi vezetés és munkásellenőrzés alá kerülnek.

2.§. A köztulajdonba átvett üzemeket a Tanácsköztársaság szociális termelési népbiztossága által kinevezett termelési biztosok vezetik.

3.§. A megjelölt üzemekben a munkások ellenőrző munkástanácsot választanak.” Idézi: A debreceni munkásmozgalom története i.m. 293-294.

³²⁴ Lásd: Szűcs Ernő: Debrecen ipara az első magyar proletárhatalom időszakában. In: Gazdag István (szerk.): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve V. Debrecen, 1978. 23.

³²⁵ A Direktórium az üzemek szocializálásának a végrehajtására Hajdú Dezső, Kraft Dezső, Major Imre, Girsits József, Radó Rezső és Julow Viktor politikai megbízottak vezetésével szocializáló bizottságot alakított. Lásd: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 115-116.

³²⁶ A Debreceni Szocializáló Bizottságnak 4 osztálya volt, a Kereskedelmi, az Ipari, az Árubeszerző és a Számvéveségi Osztály. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 444.; valamint: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 116.

működését az István Gőzmalom, a Városi Téglagyár, a Gebauer- és a Szabó Mihály-féle vállalat, s a városban súlyos hiány mutatkozott petróleumból és benzinből is.³²⁷ Eközben a debreceni cipészek, a csizmadiák, a kisiparosok, a hentes- és mészáros mesterek, valamint a festőmesterek is saját termelőszövetkezetet alakítottak.³²⁸

Bevezetésre került a 8 órás munkanap, vagyis a 40 órás munkahét, 30%-al emelkedtek a bérek, április 1.-től 20%-al csökkentek a lakbérek és megtörtént a betegségi és a baleseti biztosítás kiterjesztése is minden munkásra.³²⁹ Szerepelt a tervek között 147 lakás építése Debrecenben, a Siketnéma Intézet és a fémipari szakiskola felújítása, csecsemőkórház és napközi otthonok létesítése, a védőnői hálózat kiépítése, de tervbe vették munkástelepek kialakítását Nyulason.³³⁰ A megvalósításra azonban már nem maradt idő.

Sor került viszont a debreceni bankok és pénzüintézetek szocializálására. A Munkástanács már március 22-én politikai megbízottakat küldött ki, akik minden bankban és takarékpénztárban megjelentek, pénztári zárlatot rendelték el és lefoglalták a pánccsaszekrények kulcsait. A Forradalmi Kormányzótanács március 26-i rendelete értelmében szocializálták a pénzüintézeteket, ami Debrecenben 16 bank államosítását jelentette.³³¹ De munkásellenőrzés alá kerültek a hajdúnánási, a hajdúböszörményi, a hajdúhadházi, a földesi, a vámospécsi, a hajdúszoboszlói, a püspökladányi és a hajdúdorogi pénzüintézetek is. Működésük ellenőrzésére 17 politikai megbízott, ún. munkásellenőr kirendelése történt meg és Debrecen, valamint Hajdú vármegye összes pénzüintézete a Pénzügyi Népbiztosság által kinevezett háromfős Pénzügyi Direktórium irányítása alá került.³³² A testület számos korlátozó intézkedést vezetett be, amely mind a magántulajdonhoz való jogot, mind a monetáris szabadságot sértette.³³³

Az ipar és a pénzpiac szocializálása után a kereskedelem államosítására is sor került. Már március 24-én bezáratták az élelmiszerüzleteket, a gyógyszertárakat, a drogériákat, a dohányboltokat, a könyv- és papírkereskedéseket. Az árukat zár alá vették, és azokkal a tulajdonos

³²⁷ Debrecen története 3. kötet i.m. 444.

³²⁸ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 116.; valamint: Debrecen története 3. kötet i.m. 444.

³²⁹ A debreceni Munkásbiztosító Pénztár március 31-én elrendelte, hogy 3 napon belül minden munkaadó köteles a nála dolgozó munkásokat a pénztárnál bejelenteni. Ezzel együtt a segélyek összegét is felemelték és áprilisban már ennek megfelelően történtek a kifizetések. Lásd: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 127.

³³⁰ A debreceni munkásmozgalmak története i.m. 295.

³³¹ Debrecen története 3. kötet i.m. 444.

³³² A Pénzügyi Direktórium tagja lett Vági Gábor, Karcag Gyula és Kardos Lipót. Lásd bővebben: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 117.

³³³ Ezt követően minden betéttulajdonos betétjének havonta csak a 10%-ával rendelkezhetett, s összesen 2000 koronát, méltányolható esetekben 3000 koronát vehetett fel készpénzben. Külföldre csak a Budapesti Pénzügyi Népbiztosság engedélyével lehetett utalni. Március 26-a után pedig attól sem riadtak vissza, hogy felnyissák a pánccsaszekrényeket és széfeket, s azt követően az ott talált aranyérmék és külföldi valuták a Pénzügyi Központ tulajdonába kerültek. A becsült értékük került jóváírásra a tulajdonos folyószámláján. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 444.

csak a Direktórium engedélyével rendelkezhetett. Április 2-án döntött a Forradalmi Kormányzótanács a nagykereskedelmi és a 10 vagy annál több alkalmazottat foglalkoztató kiskereskedelmi üzletek államosításáról, melyek élére üzleti biztosokat neveztek ki. Április 8-án a kiskereskedelmi üzletek kinyitottak ugyan, azonban a nagykereskedések a központi elosztást végző Szocializáló Bizottság kezén maradtak.³³⁴ Az áruhiány jelentős áremelkedéshez vezetett, így a Direktórium maximálta a termelői, a nagykereskedelmi és a kiskereskedelmi árakat, a közszükségleti cikkeket jegyrendszer alapján osztotta szét a fogyasztók között és a nyílt rekvirálástól sem riadt vissza.³³⁵

A közellátás biztosítása szempontjából rendkívüli jelentőséggel bírt a földkérdés. Március 25-én a Debreceni Munkástanács utasította a megyei Direktóriumot, hogy hívja fel a gazdaságot és a nagybirtokok cselédségét a termelőmunka azonnali megkezdésére. Április 3-án pedig a Forradalmi Kormányzótanács rendelete értelmében a 100 magyar, illetve 75 kat. hold feletti közép- és nagybirtokokat felszerelésükkel együtt, minden megváltás nélkül államosították. Viszont megtiltották a földek szétesztését, s ezzel a korábban megindult parcellázások is befejeződtek.³³⁶ A földek köztulajdonba vételének a mértéke településenként eltérő volt.³³⁷ A földosztás azonban elmaradt, a földek közösségi művelésbe kerültek és termelő biztosok vezetésével termelőszövetkezeteket létesítettek.³³⁸ Ez csalódást jelentett a földosztást váró szegényparasztság számára, de aggodalommal töltötte el a 100 kh-nál kisebb földterülettel rendelkező birtokosokat is, akik attól tartva, hogy az ő földjeiket is elveszik, 1919. április 6-án, Debrecenben izgatott hangulatú nagygyűlésen tiltakoztak a szocializálás ellen.³³⁹ A szegényparasztság viszont megye szerte a földosztás követelésével lépett fel.³⁴⁰

³³⁴ Debrecen története 3. kötet i.m. 445.

³³⁵ „Az árukészletek kiegészítése érdekében időközönként ellenőrzéseket tartott. A város vagyonos polgárainál a városi közellátási hivatal által szervezett 6-8 munkából álló bizottságok jelentek meg s ahol nagyobb árukészleteket találtak, azokat lefoglalták, az üzletekbe vagy az áruraktárakba szállították és szétesztették a rászorulóknak között.” Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 118.

³³⁶ Lásd: Romsics Ignác 2018. 306.

³³⁷ Április 10-én Stern Miksa városi gazdasági biztos vezetésével megalakították a debreceni Birtokrendező és Termelést Biztosító Bizottságot. A terület a város határát 9 körzetre osztotta fel, s az egyes körzetekbe kirendelt rendező bizottságok megkezdtek a város területéhez tartozó, 100 kh holdon felüli birtokok (77 birtok) felmérését és leltározását, valamint intézkedtek a tavaszi munkák megkezdéséről. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 445-446.

³³⁸ A Forradalmi Kormányzótanács debreceni megbízottjainak április 12-i jelentése arról számolt be, hogy Hajdú vármegyében már „14 termelőszövetkezet alakult meg 15-20 ezer hold területtel s a termelőszövetkezetek a vármegye többi egész területén is most vannak alakulóban.” Vö. Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 120.

³³⁹ Debrecen története 3. kötet i.m. 446.

³⁴⁰ Március 23-án Monostorpályiban a földnélküli szegényparasztság a nagybirtokok felosztását követelve vonult a község házára, s itt meg is kezdődött nagybirtokok felosztása. A hajdúsámsóni direktórium tagjai már az első napokban magukhoz vették az uradalmi magtárak kulcsait, irodát nyitottak és megkezdtek a földosztás előkészítését, Hajdúszoboszlón pedig a rokkant katonák között osztották fel a város tulajdonát képező földeket. Balmazújvároson viszont a Semsey uradalom termelőszövetkezetté alakítása kezdődött el, igaz a földbérletként még a

Annak ellenére, hogy már március 29-én megjelent a rendelet a nem állami iskolák köztulajdonba vételéről és a végrehajtási utasítást is közreadták április 12-én, Debrecenben erre már nem került sor. A vallásoktatás azonban már március 22-én megszűnt és ezen a napon alakult meg az Egyetemi Hallgatók Szocialista Szakszervezete Thury Levente elnökletével. Március 24-én pedig a Direktórium köztulajdonban vette a sajtóvállalatokat, a Csokonai- és a Víg Színházat, valamint az összes filmszínházat.³⁴¹ A sajtó tekintetében a Debreceni Újság már március 23.-tól Népakarat néven, a Munkás- és Katonatanács lapjaként jelent meg.³⁴² A Debreceni Vörös Újság április 10.-től a Magyarországi Szocialista Párt közlönye lett, április közepén a Hírlap és a Debreceni Déli Hírlap összevonása következtében született meg a Proletár című lap, a Debreceni Független Újságot pedig ezt követően Debreceni Vörös Újság néven adták ki. A többi sajtótermék ezután is megjelenhetett, viszont minden laphoz ellenőrző munkatársakat rendeltek.³⁴³

A városi és falusi népesség érdekében a Bihar vármegyei Direktórium április közepén elrendelte az analfabéták összeírását, akiket ingyenes oktatásban akart részesíteni.³⁴⁴ Komoly tervek születtek a közegészségügy javítása érdekében is. Március 23-án Gáspár Géza munkásbiztosító pénztári vezetőorvos vezetésével megalakult az Orvosok Szakszervezete, amely a közegészségügy államosítását, a kórházak fejlesztését és egy közegészségügyi direktórium felállítását javasolta. Végül Handler Gyula közegészségügyi népbiztos egy 10 fős orvosi tanácsot állított fel, amely szocializálta a Mentőegyesületet, köztulajdonba vette az Augusztai Szanatóriumot, bevezette az ingyenes szülészeti szakorvosi rendelőt, államosította a Margit Fürdőt és gyermekmenhely, árvaház létesítését, valamint a szegénységélyezés és az anya- és cse- csemővédelem megszervezését tervezte.³⁴⁵

A tervek megvalósítására viszont már nem maradt idő, mivel a Tanácsköztársaság Debrecenben alig egy hónapig tartott. A Vix-jegyzék visszautasítása óta félő volt, hogy az antant jóváhagyásával megindul egy román offenzíva a Tanácsköztársaság ellen, ezért március 24.-től hadseregszervezés kezdődött, s március 28-án a Vörös Hadsereg első debreceni gyalogos egységei elindultak a Királyhágó melletti frontra, március 30-án pedig lovas és tüzér egységek

Nemzeti Tanács által kiosztott mintegy 10 ezer hold megmaradhatott a bérlők kezén. Lásd bővebben: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 122-123.

³⁴¹ Debrecen története 3. kötet i.m. 447-448.

³⁴² A lap szerkesztője Gáspár Endre kommunista hírlapíró és Nemény Vilmos radikális publicista lett. Vö. Debrecen története 3. kötet i.m. 498.

³⁴³ Lásd bővebben: Debrecen története 3. kötet i.m. 448.

³⁴⁴ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 125.

³⁴⁵ Debrecen története 3. kötet i.m. 449.

indultak útnak.³⁴⁶ A Bihar-Hajdúsági 39. Vörös Dandársoport március 29-én alakult meg és ennek a keretében folytatódott a toborzás az egész megyében. Április 10-ig a dandársoport-hoz tartozó városokban és megyékben összesen mintegy 6000 munkás lépett be a hadseregbe.³⁴⁷ A haza védelmének gondolata a legtöbbször a vidéki lakosságnak szánt szövegekben jelent meg. A Debreceni Népakarat 1919. április 18-ai cikke például így írt: „Debrecen munkás és katona proletariátus megmutatta, hogy mindenkor készen áll bármely oldalról jövő támadás ellen megvédeni a maga igazságos uralmát, a Tanácsköztársaság fiatal életét.” Ezekben a szövegekben a világforradalom ügye és a határok védelmének gondolata jól megfér egymás mellett. Vágó Béla például a Debrecenben állomásozó katonáknak tartott beszédében úgy érvelt, hogy azért kell megállítani a román támadást, mert csak így lehet a forradalmat kiterjeszteni nyugat felé. A határok védelme alatt azonban a legtöbb megszólaló elsősorban nem az ezeréves országhatárokat, hanem a demarkációs vonalat értette. A debreceni városparancsnok, Csató Béla például már a román offenzíva megindulása után arra szólította fel a kivonuló katonákat, hogy akadályozzák meg, hogy „egyetlen rabló imperialista” is megvesse a lábát ebben az országban. Vági István ugyanekkor szintén kijelentette, hogy a Csucs környékén harcoló katonák a „határainkat védik” a „bojár imperializmus kapzsiságától”. A honvédelem hangsúlyozása azonban a legritkább esetben jelentették a történelmi ország keretek megvédését. A közgyűjteményekben megőrzött körülbelül 100 kiadványból csak 6 olyat találunk, amely a megszállt területek felszabadításával vagy a történelmi határok visszaállításának ígéretével próbálta belépésre biztatni a katonákat. A legtöbb esetben azonban ezek az írások is a már korábban ismertetett osztályharcos retorikát kombinálták a nemzeti jelszavakkal: „A világ kapitalista összeesküdtek a fiatal magyar tanácsköztársaság elpusztítására. A régi Magyarország területének legnagyobb része az ellenség elnyomását nyögi, erdélyi, délvidéki és észak-magyarországi proletár testvéreink olyan kíméletlen, kizsákmányoló rabszolgasorba süllyedtek, amelyhez fogható az egyiptomi és római rabszolgaság kora óta nem volt” - írta az egyik röplap.³⁴⁸ Az 1918 előtt is létező „polgári” lapokban a háború nemzeti keretek között történő ábrázolása általában gyakoribbak számított. A Borsszem Jankóban például egy Nagy – Magyarország térkép segítségével mutatták be a Vörös Hadsereg sikeres mozgósítását.³⁴⁹ A revízió gondolata természetesen legélesebben a menekült katonák számára készült kiadványokba

³⁴⁶ Debrecenben április 10-ig mintegy 1000 munkás lépett be a hadseregbe. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 450.

³⁴⁷ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 129.

³⁴⁸ Révész Tamás: Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918-1919-ben. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020. 202.

³⁴⁹ Tamás Ágnes: Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig. Pesti Kalligram Kft., Budapest, 2017. 81-82.

jelent meg. A Bihari Vörös Ezred, a nagyváradi 4-es honvéd gyalogezred utódja például június elején Bihari Vörös Újság Néven lapot adott ki. Az újság célja elsősorban a katonák moráljára javítása volt, ezért nem meglepő, hogy nagyon sokat foglalkozott a „haza” és a „honvédelem” kérdésével. Mindjárt az első szám vezércikke úgy érvelt, hogy a korábban hazátlan proletárok a tanácsköztársaság győzelme után most már maguknak tudhatják az országukat, a „proletárhazát”, amelyet így bátran véhetnek meg a betörő ellenséggel szemben. Ebben az értelemben pedig a mostani küzdelmük már egy igazi honvédő harc. „A hazátlan bitangok ma honvédő harcosok, akik bátran, elszántan szállnak szembe a cseh, román, szerb kapitalisták által felgyújtott csapatokkal, (...) azért, hogy visszafoglalhassák az elveszett hazájukat.” Ez számukra azonban elsősorban nem az „ezeréves országot”. Hanem sokkal inkább a szűken értelmezett várost és régiót jelentette: „Szívünk, lelkünk visszavágyik a bihari földekre, ahol ott hagytuk azokat, akiket szeretünk, akikkel nem tudjuk, hogy mi történt. Nagy munkára vállalkoztunk. Eltökélt szándékunk, hogy a proletár haza elveszett részét minden poklon keresztül visszaszerezzük. Ebben a munkában egyeknek kell lennünk, az összes bihariaknak, mert elveszett hazánkat csakis úgy tudják megszerezni.” A románokkal szembeni honvédő háború gondolata azonban ezekben a szövegekben sem zárta ki azt, hogy bízzanak a meginduló világforradalomban.³⁵⁰ A Bihari Vörös Újság egyik júniusi cikke például a következő sorokkal zárult: „Hisszük, hogy az általános védkötelezettség nemsokára meghozza azt az eredményt, amiért oly sokan vágyódnak: A románok kiűzését, s ezzel a román proletárok forradalmát.”³⁵¹

Nem mindig egyértelmű ez a tendencia, az viszonylag világosan látszik, hogy a nemzeti retorikát használó kiadványokat általában az internacionalizmust a kevésbé nyitott- vagy legalábbis kevésbé nyitottnak tartott-csoportok számára készítették. Maguk a Tanácsköztársaság vezetői sok esetben úgy alakították a megszólalásait, hogy ezek megfeleljenek a hallgatóság feltételezett elvárásainak. Április 20-án a Debrecenbe érkezett népbiztosok, Böhm Vilmos, Landler Jenő, Pogány József, Vágó Béla kibocsátottak egy proklamációt a Székely Hadosztály még harcoló tagjai számára, amelyben kijelentették, hogy „az utolsó csepp vérünkig ellenállunk a román hordának és a fehér gárdának, ellenállhatatlan lendülettel, csúfosan ki kergetik őket az országból”. Ezekben a felszólalásokban a munkásság kiállását a Tanácsköztársaság mellett az igazi hazafiasság példájának mutatták be, amely éles ellentétben állt az ellenforradalmárok viselkedésével, akik szívesen szövetkeznek a Tanácsköztársaság ellen törő „román hordákkal”.³⁵²

³⁵⁰ Révész Tamás: i.m. 202-203.

³⁵¹ Védkötelezettségről. Bihari Vörös Újság, 1919. június 5. 4.

³⁵² Révész Tamás: i. m. 203.

A komoly hadseregszervezés és a csucsai frontot hosszú ideje tartó Székely Hadosztály hősiessége ellenére az április 16-án, a front teljes szélességében, nagy erővel meginduló román offenzívát nem lehetett megállítani. Sikeres és tartós magyar ellenállásra fegyelmezett haderővel sem lett volna reális esély, mivel a támadó erők 64 gyalogos zászlóaljból, 28 lovas-századból és 42 ütegből álltak.³⁵³ Csucsánál azonban, ahol a 21. ezred székely katonáit két nemzetközi vörös zászlóalj váltotta fel, a román csapatok áttörték a frontot és ezzel Erdély kapuja, a Király-hágó végleg elveszett. A Székely Hadosztály visszavonulásra kényszerült, s Mátészalka környékén ismételt kísérletet tett a románokkal történő megegyezésre.³⁵⁴ Végül a Székely Hadosztály a helyzetet mérlegelve a fegyverletétel mellett döntött, s ezzel a Tanácsköztársaság helyzete kilátástalanná vált.

Április 17-én már a negyedik vörös zászlóalj indult el Debrecenből a frontra a román támadás megállítása érdekében.³⁵⁵ Április 18-án pedig Rostás István a Vörös Őrség kerületi parancsnoka is utasítást kapott, hogy a régi rendőrökből és csendőrökből álló századai este 6 órakor induljanak a frontra, a Nagyvárad előtti arcvonal megerősítésére. Ezt a parancsot azonban a vörösőrök megtagadták, így Landler Jenő népbiztos elrendelte Rostás letartóztatását. Kellő karhatalom hiányában a Direktórium Czmór Bélához, a Debreceni Katonai Városparancsnokság Budapestről kirendelt politikai biztosához fordult. Czmór azt a debreceni vasútállomáson álló, Budapestről érkezett 2. Nemzetközi Vörös Ezredet hívta segítségül, ami Leo Rothziegel osztrák nyomdász (XX. melléklet) parancsnoksága alatt állt. A Debrecenbe benyomuló Rothziegel csapatai és a vörösőrök között fegyveres összetűzésre került sor melynek eredményeként az ellenforradalmi kísérletet leverték.³⁵⁶ A Vörös Őrség irányítása háromfős karhatalmi direktórium irányítása alá került, ami ostromállapotot rendelt el, s április 20-án letartóztatta Márk Endre volt polgármestert, Baltazár Dezső református püspököt és Rostás Istvánt.³⁵⁷

A Forradalmi Kormányzótanács április 19-én elhatározta, hogy fegyverbe szólítja az egész proletariátust, s a kiadta a „Veszélyben a forradalom” című kiáltványát. A népbiztosok egy része pedig útnak indult, hogy a helyszínen szervezze meg a védelmet. Így érkezett Debrecenbe április 20-án Landler Jenő, Böhm Vilmos, Vágó Béla és Pogány József, akik toborzó

³⁵³ Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? Honismeret 1992/2. szám, 75.

³⁵⁴ Lásd: Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly i.m. 53.

³⁵⁵ A debreceni munkásmozgalom története i.m. 297.

³⁵⁶ Lásd bővebben: Debrecen története 3. kötet i.m., 451.; A debreceni munkásmozgalom története i.m. 299.; valamint: Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 132-133.

³⁵⁷ A Vörös Őrséget irányító háromfős karhatalmi direktórium tagja lett Nagy Lajos, Barta István és Héjjas S. Ferenc. Lásd: Debrecen története 3. kötet i.m. 451.

nagygyűlést tartottak. Ezt követően Pogány és Vágó a frontra, míg Landler és Böhm a megye községeibe indultak, hogy szervezkedjenek.³⁵⁸

A román hadsereg azonban április 20-án elfoglalta Nagyváradot, április 21-én pedig már Nagyszöllős, Nagykároly, Érmihályfalva, Nagyvárad, Nagyszalonta, Borosjenő, Gyarmat térségében állt. A 39. vörös dandár Berettyóújfalu és Debrecen irányába vonult vissza, így a várost már az idegen megszállás fenyegette.³⁵⁹ A Hadügyi Népbiztosság ezért Sárói Szabó Tibort nevezte ki a debreceni katonai kerület parancsnokává, aki 2000 debreceni munkást fegyverzett fel és irányított a frontra. A román hadsereg azonban feltartóztathatatlanul tört előre. Különösen heves harcok dúltak a Vámospércsről Debrecen felé tartó úton.³⁶⁰ Végül április 22.-ről 23.-ra virradó éjjel a Tiszafüredre induló különvonaton a Magyarországi Szocialista Párt, a Munkástanács és a Direktórium vezetői családjukkal együtt elhagyták Debrecent, de visszavonultak a városból Sárói Szabó Tibor parancsnoksága alatt a 39. Vörös Dandár megmaradt egységei is.³⁶¹

Debrecenben a későbbi polgármester, Magoss György vezetésével ideiglenes tanács vette át az irányítást. Először a kapcsolatfelvételre törekedtek és francia nyelvű memorandumot fogalmaztak meg a román hadsereg 7. hadosztályának a parancsnoka, Constantin Dumitrescu tábornok részére, amelyben kinyilvánították, hogy a város nem tanúsít ellenállást. A román tábornok válaszában a vámospércsi úton jelölte ki a találkozó helyét a város vezetőivel, ahol kifejtette, hogy a város teljes lefegyverzését várja el.³⁶² Az összetűzés elkerülése érdekében Jóny László nyugalmazott tábornok, az Osztrák-Magyar Monarchia egykori tisztje vette át a városparancsnokságot, és a városháza udvarán összegyűjtötte a fegyvereket, majd a lakosságot otthonmaradásra szólította fel, a katonaságot pedig a huszárlaktanyába rendelte.³⁶³ Április 23-án estére a város megszállása befejeződött és április 30-ig Hajdú és Bihar vármegye egész területén megdőlt a proletárdiktatúra.³⁶⁴ A Hajdúság jórészt harc nélkül került román kézre, a helyi direktóriumok vezetői és a Tanácsköztársaság hívei a várható megtorlás elől elmenekültek.³⁶⁵ A román megszállás Debrecenben közel egy évig tartott.³⁶⁶ A román hadsereg csak a

³⁵⁸ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 131.

³⁵⁹ Uo., 134.

³⁶⁰ Itt vesztette életét Leo Rothziegel, a 2. Nemzetközi Vörösezred parancsnoka is. Vö. Debrecen története 3. kötet i.m. 452.

³⁶¹ Debrecen története 3. kötet i.m. 452.

³⁶² Lásd bővebben: Bődök Gergely: Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919-20-ban. Kommentár 2016/1. szám, 71-72.

³⁶³ Lásd: Bődök Gergely, i.m. 71.; A debreceni munkásmozgalom története i.m. 300-301.

³⁶⁴ Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története i.m. 138.

³⁶⁵ Perczel Olivér megállapítása szerint: „A román hadsereg a Hajdúságot 1919. április 21-30. között foglalta el. A hadszíntéren a román hadsereg a legtöbb helyen akadálytalanul nyomult előre, a térség településeinek többsége harc nélkül kapitulált. Érkezésük elől a helyi direktóriumok vezetői – néhol a helyi elöljárókból gyűjtött tú-

központi hatalmak nyomására hagyta el a várost 1920. március 11-én, s helyére a Nemzeti Hadsereg zalai 9. század érkezett meg.³⁶⁷ Az első világháborút követő forradalmak zaklatott időszaka csak ekkor ért véget Debrecenben és a Hajdúságban és ezzel Kelet-Magyarországon egy teljesen új korszak vette kezdetét.

szokat szedve – elmenekültek. [...] Az offenzíva végén július 30-án mindenhol elérték a Tisza vonalát. A hadműveletet követően már a berendezkedésre koncentráltak.” – Perczel Olivér: A Hajdúság román megszállása 1919-1920. Történeti Tanulmányok XXVI. A Debreceni Egyetem Történelmi Intézetének kiadványa. (Szerk. Bárány Attila-Novák Ádám-Szakács János-Véber Zoltán), Debrecen, 2018. 210.

³⁶⁶ Debrecenhez hasonlóan Nyíregyháza román megszállása is hosszú ideig, 1919. április 27.-től 1920. március 10.-ig tartott. Lásd: Bene János: Nyíregyháza román megszállása 1918-1919-ben. In. Nagy Szabolcs (szerk.): Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga - 1919 vidéken. Magyar Nemzeti Levéltár, Veszprém, 2013. 79-93.

³⁶⁷ Bővebben: Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúlra. In. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1973. 221-240.

IV. A katonai és polgári elhárítás a Tanácsköztársaság időszakában, különös tekintettel a Politikai Nyomozó Osztály eljárására

A Tanácsköztársaság fennmaradásának kulcskérdése volt a politikai hatalom megtartása és folyamatos erősítése. Annál is inkább, mert a rendszer országos támogatottsága mindvégig ingatag és kérdéses volt, nem beszélve arról, hogy a párizsi békekonferencia győztes hatalmainak képviselői a magyar tanácskormányt veszélyes tényezőnek tartották, amely gátolhatta, de legalábbis is késleltette a Kárpát-medence új határainak kialakítását és a konszolidációt. Ehhez még hozzá kell tenni, hogy a Tanácsköztársaság vezetői mindvégig a világforradalom eljövételében bíztak és ideológiájukat, az államberendezkedést, a hatalmi ágak átalakítását teljesen a szovjet bolsevik minták alapján képzelték. Ezzel összefüggésben és a „belső, valamint a külső ellenség” kiiktatása érdekében nagy hangsúlyt fektettek a katonai és polgári elhárításra, valamint különösen preferálták az ide kapcsolt Politikai Nyomozó Osztály tevékenységét és eljárását. Ennek áttekintése jog-és köztörténeti szempontból megvilágítja az új rendszer elképzeléseit a „forradalmi törvényességről” és azt is, hogy ebben is mennyire eltértek a korábbi hazai gyakorlattól.

A Belügyi Népbiztosság 1919. március 26-án kiadott rendelete értelmében a régi rendőrség, csendőrség és határőrség örökébe a Vörös Őrség lépett. A Vörös Őrség megszervezése során azonban nem történt meg a régi rendfenntartó testületek tényleges feloszlata, az új szervezet jórészt azok állományát vette át, s azt egészítette ki toborzás útján, elsősorban munkásokkal. Jóval egyszerűbb volt a kommunista vezetés alatt álló különítmények szervezése. Közülük a legnevezetesebb a Cserny-különítmény, amely a Visegrádi utcai őrségből, matrózokból és tengerészekből alakult meg, mintegy 200 fővel („Lenin-fiúk”), s amelynek mintájára vidéken is állítottak fel kisebb különítményeket.³⁶⁸ A Cserny különítmény a Belügyi Népbiztosság Politikai Osztályának rendelték alá, és május-június folyamán egyre csökkentették a létszámát. A június 24-i ellenforradalmi lázadást követően azonban ismét megerősítették és a II. vörösőr kerülethez osztották be.³⁶⁹

A tanács hatalom hivatalos propagandája szerinti ellenforradalom elleni harcot Korvin Ottó és Szamuely Tibor irányította. Korvin Ottó a Belügyi Népbiztosság Politikai Osztályának az élén állt, s mivel a belügyi népbiztosok többnyire a fronton tartózkodtak, meglehetősen

³⁶⁸ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 12.

³⁶⁹ Hajdú Tibor: Az 1919-es június 24-i ellenforradalmi lázadás történetéhez. Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz. 243-244.

önállóan dolgozott.³⁷⁰ A jelentősebb ellenforradalmi szervezkedéseket a fővárosban megakadályozták, amelyeket aztán megtorlásul féktelen terror követett. Szamuely Tibor 1919. április 21-én kapott megbízatást a „front mögötti rend és fegyelem fenntartására”. Feladata ellátásához semmiféle apparátust vagy egységet nem bocsátottak rendelkezésére, így esetenként Korvin Ottótól, vagy valamelyik különítménytől kellett fegyvereseket kölcsönöznie a terrorcselekményeihez. Miután május elején bevonult Szolnokra, mindenki természetesnek találta, hogy ott, ahol ellenforradalmi lázadás tör ki, másnap megjelenik Szamuely vonata, egy-két óra leforgása alatt kivégzéseket foganatosít, s a törvényességet mellőzve, maga helyettesíti a forradalmi törvényszéket. A tanácsrendszer, illetve az erőszakszervezet eredményes működését végső soron a proletárdiktatúra forradalmi terrorja alapozta meg.

1. A Vörös Hadsereg felderítése (1919)

A Tanácsköztársaság fennállásának közel öt hónapja alatt a rendszer vezetői végső soron nem tudták megteremteni azokat a belső és külső feltételeket, amelyek biztosították volna fennmaradását, így bukása elkerülhetetlen volt. A Vörös Hadsereg működése során a felderítési feladatokat általában az első világháborús elvek alapján oldották meg, komoly újításokat nem alkalmaztak. Mégis, néhány sikeres területet megemlíthetünk. Rádiót például csak a hadsereg- és a hadtestparancsnokságok között használtak, mégis sikeresen alkalmazták a rádiófelderítést. Az ellenség rádiótáviratainak lehallgatása útján értesült például a hadseregparancsnokság az ellenséges csehszlovák csapatok tervezett miskolci támadásáról.

A hadosztály-lovasszázadok fő feladata továbbra is a felderítés volt, amelyet legtöbbször a hadosztály sávjában hajtottak végre. Legfontosabb feladatuk az ellenség által elért terepszakaszok felderítése és pontosítása volt. Meg kellett állapítaniuk az ellenség összetételét, szándékát, tüzérségének elhelyezkedését, menetirányait. Különösen fontosnak tartották, hogy foglyokat ejtsenek. A lakosság segítségére és támogatására számíthattak, ezért ez lényeges információforrás volt. A tüzérfelderítés az első világháborús tapasztalatok alapján működött. A figyelőhelyeket jól választották ki, és így végre tudták hajtani az elvárt feladatokat. Természetesen nagy előnyt jelentett a terep tökéletes ismerete. Ki lehet emelni a páncélvonatok alkalmazását is. A páncélvonatokat felderítésre, a gyalogság támadásának támogatására, üldözésre, a védelem erősítésére, valamint a visszavonulás fedezésére használták. A páncélvonatok tüzereje nem volt teljesen azonos. A világháborús páncélvonatok egy géppuskás és egy ágyús

³⁷⁰ Lékai János: Emlékezés Korvin Ottóra. Proletár 1921. XII. 22.

kocsival rendelkeztek, amelyekben egy hét centiméteres hajóágyú és hét géppuska volt. Voltak azonban ennél erősebb, és voltak gyengébb fegyverzettel ellátott páncélvonatok is. A 6. számú páncélvonat például egy esetben azt a feladatot kapta, hogy törjön előre Losoncig, közben állapítsa meg a pálya állapotát és egy előzőleg felderített cseh tüzerűteg pontos helyét. Felderítési feladatát a páncélvonat tökéletesen megoldotta. Tűzkiváltásra kényszerítve az ellenséges üteget, megállapította annak helyét, és pontosította a csehek első vonalát is. A másnap meginduló támadás első részében, a pontos felderítési adatok eredményeként, a saját tüzéség gyorsan megsemmisítette a veszélyesnek ítélt cseh lövegeket, így a gyalogság teljesíteni tudta feladatát³⁷¹

2. A Tanácsköztársaság hírszerző és kémelhárító csoportja

Az önálló magyar állam megteremtésének igénye, a politikai krízisek ellenére is egyben tartotta az újonnan szerveződő hadsereget. Számos hírszerző és kémelhárító tisztnek természetes volt, hogy 1919. március 21. után a Magyar Tanácsköztársaság Vörös Hadseregében folytatja katonai pályafutását. Választásukkal nem ideológiai célokat szolgáltak. Csak azt az egyszerű törvényszerűséget vették figyelembe, amely szerint a titkosszolgálatok a mindenkori működőképes kormányzati erőter közelében végzik munkájukat. Ez pedig abban az időszakban a Tanácsköztársaság volt, ezen belül is a Vörös Hadsereg Főparancsnokság II. Csoportja. Az egység létszáma szinte mindvégig a szükséges minimum közelében mozgott. A csoport vezetője Sztojakovics Demeter vezérkari őrnagy volt, helyettese Hoffmann Béla vezérkari őrnagy, aki egyben a szervezésért is felelt. A cseh-tót részleg vezetésére Ghyczi Miklós vezérkari őrnagy kapott megbízást. Beosztottjai Rákossy György vezérkari százados és Strum Dénes vezérkari százados voltak. A román részleget Palló János vezérkari őrnagy vezette. A beosztotti feladatok ellátásáért Gagyi Jenő vezérkari határrendészeti tanácsos és Heilenbarth Gyula vezérkari százados felelt. A délszláv részleg vezetői feladatait Schartner Ágost vezérkari százados látta el. Beosztottjai Svoboda Lajos vezérkari százados, Horváth Ferenc vezérkari százados és Vágó Kálmán vezérkari százados voltak. A védelmi részleg vezetését Újhelyi Péter vezérkari őrnagyra bízta. Ő három beosztott, Medveczky Aladár vezérkari őrnagy, Krausz Gyula vezérkari határrendészeti tanácsos és Csiby Árpád vezérkari százados munkáját irányította. A chiffre (rejtjelező) részleget Szalay Károly vezérkari főhadnagy vezette. A

³⁷¹Béres János-Börösök András-Miskolczi József-Oravecz Gábor-Szaszák János (szerk.): Válogatás a magyar katonai felderítés és hírszerzés történetéből (szemelvénygyűjtemény) 1918-2018. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest, 2018. 11.

pénzügyi és személyügyi részleg vezetői feladatait Kubata Béla vezérkari százados látta el. Az irodaigazgatói tevékenységet Haszinger Ferenc vezérkari százados beosztottjával, Hainis József vezérkari századossal végezte.

A Tanácsköztársaság katonai hírszerző és kémelhárító szolgálata igazodott a hadsereg szervezetéhez. A hadtesteknél hírszerző és kémelhárító állomások alakultak. A hírszerző állomások a területi alapon szerveződő Katonai Kerületparancsnokságoknál működő hálózattal is kapcsolatba kerültek. Ez a kettős biztosítás lehetővé tette, hogy a hadműveletekben részt vevő katonai alakulatok hírszerzési segítséget kapjanak a helyi katonai kerületek szakembereitől. A hadosztályoknál hírszerző csoportok működtek, általában 2-5 fővel, vezetőjük törzstiszt volt. Az ezredeknél és a dandároknál egy kijelölt tiszt foglalkozott információgyűjtéssel és kémelhárítással. Az információáramlás rendjéhez tartozott, hogy a II. Csoportnak jelentettek a határszakaszok hírszerző állomásai és a bécsi kirendeltség „S” csoportja is. Ezt a csoportot Pokorny Hermann vezérkari ezredes irányította. A magyar hírszerzés és kémelhárítás a Tanácsköztársaság idején még csak féléves időszakra tekinthetett vissza, így hiába voltak a vezetői beosztásokban tapasztalt tisztok, az ügynökhálózat kiépítésére nem volt elég idő. A szakmai előírásokat persze érvényesítették. Ennek megfelelően a hálózatok kialakítása során az alábbi kategóriákat különböztették meg:

Hírszerző, aki hivatásszerűen foglalkozott kémkedéssel, előre megállapított díjazásért. Bizalmi ember, aki rendes munkája mellett vállalkozott arra, hogy csak költségtérítésért, célirányosan végez hírszolgáltatást. Konkrét feladatot kapott, foglalkoztatási tervet készítettek számára, írásban számoltatták be. Mindkét esetben a kapott összegről átvételi elismervényt írtattak alá az érintettekkel. A tudósító általában széles kapcsolati hálóval rendelkező személy volt, aki a megszerzett információkat ellenszolgáltatás nélkül adta át a hírszerző szolgálatnak. Nem készítettek számára foglalkoztatási tervet, az értékes információkért azonban fizettek, amiről elszámolás készült. Komoly hiányosság volt a rendszernek, hogy az ügynököket nem tudták megfelelően kiképezni és megbízhatóságukat ellenőrizni.

A II. Csoport munkáját a belügyi hatóságok is segítették. A belső rend megszilárdítása érdekében a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya is országos hatáskörrel végezte a kémelhárító tevékenységet. A megszállt területekről érkezett menekültek szűrése során a katonai szempontból érdekes eseteket, személyeket átadták a katonai hatóságoknak. E szervezet, politikai profiljából adódóan, az ellenforradalmárookra vadászott. Ide tartozott minden olyan katona is, aki nem tett eleget a felhívásnak, vagyis nem csatlakozott a Vörös Hadsereghez. A másik hathatós segítséget a vármegyei direktóriumok jelentették, amelyek helyismere-tükkel nagyban előmozdították a határszakaszokon, a demarkációs vonalon az „ügynökván-

dorlás” akadályozását. A stratégiai hírszerzés a bécsi „S” csoport feladata lett volna, de annak állománya ezt érdemben nem tudta teljesíteni. A valószínű okokat a csoport vezetője, Pokorny Hermann azzal magyarázta, hogy ő érzelmileg sem tudott a munkájával azonosulni, így minden bizonnyal ez beosztottjaira is kihatással volt. A Vörös Hadsereg Propaganda Csoportjának fontos feladatot szántak: az ellenség bomlasztását. A propagandisták az ellenség meggyőzésére törekedtek, de nem sok sikerrel. A demarkációs vonalon működő propaganda-járőrök hasznos megfigyeléseket is végeztek, melyről rendszeresen beszámoltak a hírszerzésnek. Szakmai szempontból ezek az információk inkább tájékoztató jellegűek voltak. A II. Csoportnak meg kellett elégednie a kevés, részben használhatatlan technikai támogatással. Kiemelték, hogy repülőgépeket csekély számban, a rádióforgalmat pedig áramellátási problémák miatt nem tudják megfelelően ellenőrizni. A legnagyobb segítséget a telefonvonalak jelentették, amelyeket sokszor dezinformálásra használtak. A helyzet fonákságára jellemző: a valós helyzetet abból tudták meg, hogy egy felhívott városban, postán vagy vasútállomáson milyen nyelven szóltak bele a telefonba.³⁷²

A kialakult helyzetet jól foglalja össze Limpár Péter: „...Hiába volt történelmileg hazai pálya a Kárpát-medence, a katonai hírszerző szolgálat kiépítése egybeesett a gyors országvesztéssel, a demarkációs vonalakon álló ellenséges seregek pedig többnyire eredményesen akadályozták meg a kémek átszivárgását. A magyar hírszerzés így még „ittthon” sem rendelkezett rendes ügynökhálózattal, a Monarchiától pedig csak íróasztalnál ülő szakembereket, és nem terepen dolgozó kémeket örökölt. A tárgyalt időszakra végig jellemző maradt, hogy maroknyi profi hírszerző próbálta meg szűrni a zömmel laikusok által szállított zavaros, egymásnak ellentmondó információkat. Elmondhatjuk, hogy a Tanácsköztársaság igyekezett minden mindent megadni anyagiakban, amit csak lehetett, de a kivérzett ország lehetőségei messze elmaradtak az ellenfelektől. Az arcvonalban kiválóan működött a világháborús rutin, az itt szerzett információkból többnyire helyes következtetést vontak le, ellenben a külföldre irányuló hírszerzés tapasztalat, idő és megbízható emberanyag híján inkább csak látszattervékenység volt. A rendszer ráadásul kénytelen volt közel engedni olyan szakembereket a kulcsfontosságú információkhoz, akik ideológiailag szemben álltak vele, és ezzel megoldhatatlan feladat elé állította a kémelhárítást, amely egyébként jelentős részben éppen ezekből a szakemberekből állt.”³⁷³

³⁷² Jagadics Péter – Rajos Sándor – Simon László – Szabó Károly: A magyar katonai elhárítás története 1918-2018. Univerzum Könyvek, Budapest, 2018. 30-31.

³⁷³ Limpár Péter: Az önálló magyar katonai hírszerzés vörös hajnala – információszerzés és feldolgozás a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. In: Z. Karvalics László (szerk.) Szegedi Információtörténeti Műhely konferencia, 2015. Konferenciakötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016. 126-148.

3. A Magyar Tanácsköztársaság hírszerzése külföldön és az ellenség által megszállt területen

Az egymással szembenálló ellenséges államok a történelem folyamán mindig nagy gondot fordítottak arra, hogy egymás gazdasági, katonai és politikai erejét megismerjék. Így volt ez a Tanácsköztársaság idején is, azzal a különbséggel, hogy a Magyarországi Tanácsköztársaság elsősorban nem az ellenséges államokkal szemben folytatott hírszerzést – hisz erre sem ereje, sem pénze nem volt elegendő – hanem azokkal a csoportokkal és támogatóikkal szemben léptek fel, akik a proletárdiktatúra terrorja elől külföldre menekültek. A bolsevik hatalomra nézve veszedelmes erőt képviseltek az egykori munkapárti és néppárti politikusok, földbirtokosok és arisztokraták. Továbbá nagyon fontos volt a hírszerzés azokon a területeken, amelyeket keleten a román, északon a csehszlovák és délen a szerb-francia csapatok tartottak megszállás alatt.³⁷⁴

A hírszerzésben a két szembenálló fél erejének felmérése elengedhetetlen volt. A Politikai Nyomozó Osztály a belső ellenforradalmi szervezkedés mellett erejéhez mérten gondot fordított a külföldön szervezkedő ellenforradalmárok felderítésére is, mivel tevékenységük szoros összefüggésben volt a belső ellenforradalmi előkészületekkel.³⁷⁵ A felderített adatok komoly mértékben segítették a Forradalmi Kormányzótanácsot abban, hogy a rendkívül nehéz körülmények közepette is viszonylag helyesen tudja felmérni az általános politikai és katonai helyzetet, és az abból fakadó tennivalókat.³⁷⁶ Ennek érdekében a Politikai Nyomozó Osztály néhány viszonylag jól képzett hírszerzőt küldött ki azzal a megbízatással, hogy derítsék fel az ellenforradalom külföldi szálait és mozgató rugóit.³⁷⁷

A Tanácsköztársaság fennállásának idején katonai és általános vonatkozású hírszerzéssel a Hadügyi Népbiztosság Hadműveleti Osztálya, majd a később megalakult hírszerző csoportja (osztálya) is foglalkozott. Létezett úgynevezett defenzív és offenzív részleg, külön-külön meghatározott feladatkörrel. Az előbbinek a feladata volt, a kívülről befelé irányuló hírszerzők leleplezése, az utóbbié a belülről kifelé irányuló hírszerzés, az ellenséges katonai erők felderítése, ami a csapatokkal való manőverezésnél, a támadás előkészítésénél nélkülözhetetlen volt. Ezért a Hadügyi Népbiztosság 5. Hírszerző Osztálya 1919. április 21-én átirattal fordult a Belügyi Népbiztossághoz, amelyben arra hivatkozott, hogy több személy érkezett a

³⁷⁴ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 73.

³⁷⁵ Gábor Sándorné: Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1969. 258-259.

³⁷⁶ A Hadügyi Népbiztosság átirata a megszállt területekről érkezett hírszerzésről. Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltár (MNL-OL), Archivum 603. f. 1. cs. 1919.

³⁷⁷ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 74.

megszállt területekről, akik felkeresték a népbiztosságokat és fontos, értékes adatokat mondtak el, amelyek katonai szempontból jelentősek voltak. Az 5. hírszerző osztály átiratában kérte a Belügyi Népbiztóságot, hogy „...szíveskedjék, amennyiben a fentebb említett egyének a népbiztosságnál megfordulnának és különösen a megszállott területekre vonatkozólag katonai hírek birtokában volnának, őket okvetlenül a Hadügyi Népbiztosság 5. osztályába utasítani, és erről a tekintetbe jövő előadókat is értesíteni.”³⁷⁸ Indokolta ezt az is, hogy sok fáradtságba és költségbe került a fontos hírek beszerzése. Ez a kooperáció, különösen a Belügyi Népbiztossággal, illetve annak Politikai Nyomozó Osztályával nagyon fontos volt, mivel kicserélhették adataikat, értesüléseiket, tapasztalataikat.

4. Cserny József karhatalmi csoportja, a Lenin-fiúk

A proletárdiktatúra kikiáltása után, mielőtt még a Politikai Nyomozó Osztály megalakult volna, a proletárhatalom biztosítására, illetve egy esetleges ellenforradalom letörésére, Vágó Béla belügyi népbiztos-helyettes – a Forradalmi kormányzótanács nevében – Gábor Mózesen keresztül megbízást adott Cserny Józsefnek kb. kétszáz főből álló karhatalmi egység megszervezésére. Cserny József, mint matróz végigharcolta az első világháborút, 1918-ban a háború vége felé kiszökött Szovjet-Oroszországba, Kun Bélát régebből ismerte, és ott is kapcsolatba került vele.³⁷⁹ Cserny nem volt iskolázott, a marxizmus-leninizmussal épphogy kezdett megismerkedni. Katonás magatartású, elég jó szervező, és a „burzsoáziát” ösztönösen gyűlölő ember volt. A parancsnoksága alá tartozó egység tagjai munkáskatonákból rekrutálódott. Cserny-nek már március 21-e előtt is volt csoportja, ők védték a Visegrádi utca 15. szám alatti pártházat, de ez a csoport még nem volt azonos a Lenin-fiúk karhatalmi különítményével. Március 21-e után a karhatalmi csoport felállítását az indokolta, hogy a proletárdiktatúra kikiáltásakor semmiféle megbízható, szervezett, ütőképes fegyveres egység nem állt a tanácskormány rendelkezésére. Cserny, miután elvállalta ezt a megbízatást, nyomban hozzálátott az egység felállításához. A felvétel kizárólag ajánlásokra történt. Az egyik szervező Markovics Gyula tengerész volt, aki részt vett a cattarói matrózfelkelésben is. A karhatalmi egység gyorsan megszerveződött. Cserny vezetésével a Vágó Béla által kiutalt Batthyány-palotát lefoglalták, és abban a kb. 180 ember berendezkedett. Cserny az egységéből Szamuely Tiborhoz vezényelt kb. 40 főt, akik állandóan Szamuelynél voltak. Ők adták a szolgálatot a Kormányzó-

³⁷⁸ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 80.

³⁷⁹ Árkus József: Lenin-fiúk. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1960. 6.

tanácsnál és a Szovjetházban (a volt Hungária Szállóban). Ezt a szolgálatot 25 fő, Csomor Gábor parancsnokságával, 24 órás váltással látta el. Az egység a Batthyány-palotában vette fel a „terrorcsapat” nevet s Cserny vallomása szerint ő használta először a Lenin-fiúk elnevezést.³⁸⁰

Az egység létszámát további 180-200 fővel emelték Ezek körlete a Trefort utcai Hunyadi-palotában volt. A karhatalmi egységhez 30 orosz állampolgár is tartozott, akik korábban, mint hadifoglyok kerültek Magyarországra, s önként léptek a Tanácsköztársaság szolgálatába. Közvetlen vezetőjük egy Borisz nevű kommunista volt. Cserny csoportja szervezetileg Vágó Bélához tartozott, elvileg az ő utasításai voltak számukra irányadók. A gyakorlatban azonban a csoport önállóan nyomozott, letartóztatásokat végzett, vidéken önálló akciókat hajtott végre.³⁸¹ Kezdetben az egység a Tanácsköztársaság szempontjából előnyös szerepet töltött be. Később azonban majdnem minden felügyelet és felelősség nélkül tevékenykedtek, rászabadítva a féktelen terrort az ország lakosságára. Ennek az volt az oka, hogy Vágó Béla időközben a harctérre ment, és így az ő személyes ellenőrzése nem volt biztosítva. Az, hogy a csoport gazdaságilag Korvin Ottóhoz tartozott, még nem biztosította ellenőrzésüket és egységes irányításukat. Böhm Vilmos, a hadsereg főparancsnoka és a szociáldemokraták a csoport feloszlását követelték. Jancsik Ferenc, a budapesti Vörös Őrség parancsnoka kijelentette, hogy a Vörös Őrségen kívül más karhatalmat nem tűr meg a fővárosban, mert veszélyeztetik intézkedéseit. Cserny és Jancsik beosztottai kezdtek egymás ellen fellépni. Ez a körülmény a Vörös Őrség szempontjából gátolta az amúgy is nehéz belső viszonyok konszolidálását.³⁸² Ekkor Korvin Ottó és Jancsik, valamint helyettese, elmentek Csernyhez és hosszas tárgyalás után megállapodtak a Lenin-fiúk egységes feloszlásában. Bár rendeletileg feloszlatták a csoportot, a gyakorlatban még jó ideig alig történt valami. Hogy ez így volt, bizonyítja a Kormányzótanács 1919. május 10-i ülése. Ezen az ülésen szó volt arról, hogy a „terrorcsapat” formája nem felel meg. Vágó Béla belügyi népbiztos-helyettes kijelentette: ...”van közöttünk azonban 40-50 régi, megbízható vasmunkás és famunkás, akikre a Politikai Nyomozó Osztálynak feltétlenül szüksége van. Ezeket visszatartottuk és beosztjuk a Politikai Nyomozó Osztályba. A Batthyány-palotát pedig Haubrich hadügyi népbiztos a maga rendelkezésére fogja lefoglalni.”³⁸³

³⁸⁰ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 84.

³⁸¹ Árkus József: Lenin-fiúk, Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1960

³⁸² A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiadja: BM Tanulmányi és Módszertani, BM-ORFK Politikai (Nevelő) Osztály, Budapest, 1959. 62.

³⁸³ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 85.

A csoport tagjai közül 25 főt a Szovjetház, 15 főt a Parlament őrségéhez vezényeltek, 43 főt Kun Béla javaslatára, mint nyomozókat, Korvin Ottó testületébe osztottak be. A többiit Gödöllőre, a főhadiszállásra, illetve a frontra vezényelték. Cserny József 43 emberrel a Parlamentbe költözött át, és ott a Politikai Nyomozó Osztály V. Nyomozó Alosztályaként szerveződött meg. A csoport fentiek szerinti átszervezése a problémát nem oldotta meg. Hamar kiderült, hogy Cserny József beosztottjai nyomozati munkájuk során többször önkényesen járnak el, megsértik a törvényességet. Ennél fogva helyzetük az új helyükön is tarthatatlan lett. Cserny maga is panaszkodott, hogy beosztottaival nem bír, utasításait nem veszik figyelembe. A június 11-i ellenforradalmi előkészület leleplezése után több személyt, akit letartóztattak, bántalmaztak. Korvin Ottó ekkor feljelentést tett a Forradalmi Kormányzótanácsnak, hogy Cserny nyomozó alosztályával nem tud együttműködni, és ha nem osztatják fel őket, akkor ő személyzetével együtt lemond. A június 24-i ellenforradalmi puccs leverése után Kun Béla felkereste őket, beszédet mondott, és közölte velük, hogy rájuk, mint karhatalomra szükség van, és különítményként fognak szerepelni. Ezután a V. Nyomozó Alosztályt feloszlatták és egy részét július 20-án a Mozdony utca 40. szám alá vezényelték, ahol Cserny zászlóalj címen szerepeltek, kiegészülve kb. 250 emberrel.³⁸⁴

A Tanácsköztársaság kikiáltása után nagy részben a tengerészlaktanyában levő alakulatok tagjaiból szerveződött meg a Lenin-fiúk alakulata. Ez a csoport a Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztályának lett a fegyveres alakulata a „belső ellenség elnyomására”. Az alakulat három részlegből állt. Az első Szamuely Tibor közvetlen irányítása alá tartozott. Tagjai: Mann József, Kovács Lajos, Kovács Gyula, Schön Gábor, Gábor Antal, Küvér Lajos, Gellei Géza és Dékány István (Szamuely gépkocsivezetője) voltak. A csoport a különböző akciók alkalmával többnyire Szamuely Tiborral együtt különvonaton ment a feladatok elvégzésére.

A második részleget a Teréz körúti Batthyány palotában és a Trefort utcában helyezték el, vezetője Cserny József volt. Ezekből a csoportokból ment őrség egyes fontos pontokra és a Szovjetházba, amely a volt Hungária Szállóban volt. Később a Szovjetházhoz állandó őrséget állítottak fel, nagyrészt régi tengerészekből, Dögei Imre vezetésével. A Cserny-csoportban tengerészek, tüzérek, géppuskások és műszakiak voltak. A Lenin-fiúkkal szembeni követelmény az volt, hogy kommunista, jó szakmunkás és edzett frontkatona legyen. A tagok között volt: Papp Sándor, Gróó Géza, Schönföld József, Bonyhádi Tibor, Wilhelm-testvérek akik nyomozók voltak, Kerekes Árpád, Kakas Ferenc, Németh Béla, Gáspár Sándor, Markovics

³⁸⁴ U.o.

Gyula cattarói tengerész, Neumayer Géza, Löscher Márton, Irodenka József, Zsámár József, Zsolnai János és Oláh József.

5. A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó osztálya

A Politikai Nyomozó Osztály megszervezésének végrehajtása és tevékenységének irányítása Korvin Ottóhoz kapcsolódott. 1919. március végén, miután megjelent a Belügyi Népbiztosság Vörös Őrség felállításáról szóló rendelete, Vágó Béla belügyi népbiztos-helyettes a Szovjetházban (Hungária Szálló) felszólította Korvin Ottót, hogy vegye át a Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága Politikai Nyomozó Osztályának a vezetését. Ezt az osztályt Korvin előtt – március 21-e után pár napig – Dr. Wagast József vezette, aki később útlevélyügyekkel foglalkozott. Korvin e fontos megbízatást elvállalta, majd később Landlernek tett indítványára a Politikai Nyomozó Osztályt a Belügyi Népbiztosság alá rendelték.

A Vörös Őrség Országos Főparancsnokságán belül a III. csoportba két osztály tartozott: a Politikai Nyomozó Osztály és a Bűnügyi Osztály. A II. csoport vezetője Páll György volt. A Politikai Nyomozó Osztályt Korvin Ottó vezette. Irodahelyisége a Belügyi Népbiztosság épületében, a Várban volt. Helyettesei: Sallai Imre, Guzi János, Stein (Sámuel) Ferenc és Benyovszky Károly, volt detektívfőnök-helyettes lettek. Ezzel tulajdonképpen a Politikai Nyomozó Osztálynak csak a vezérkara jött létre. A feladat az volt, hogy a vezérkar mellett a proletariátus erőszakszervezetének egyik fontos részlegét megszervezzék, a vörös terror számára megbízható, harcos apparátust építsenek ki, amely képes lesz az állam, a proletariátus érdekeit szem előtt tartva, elsősorban a belső forradalmi erőkkel szemben hatékony intézkedéseket foganatosítani, s ezzel biztosítani a Tanácsköztársaság lehetőleg zavartalan „fejlődését”.³⁸⁵

A Politikai Nyomozó Osztály megszervezésénél abból kellett kiindulni, hogy a régi, tőkés társadalom politikai nyomozója nem tekinthető a proletárdiktatúra hívének, így nem vehették át a régi politikai nyomozó testületet, mint ahogy a rendőrség esetében történt. Inkább kényszerűségből, mint meggyőződésből átvettek néhány megbízhatónak vélt nyomozót, köztük 4-5 csoportvezetőt, többségében olyan személyeket, akik az őszirózsás forradalom után kerültek a rendőrséghez. Az osztály vezetői figyelembe vették, hogy az osztályon olyan beosztottak is legyenek, akik valamennyire jártasak a nyomozói munkában.

A proletárdiktatúra első napjaiban több helyen illetéktelenül is alakultak nyomozó csoportok, amelyeket a Forradalmi Kormányzótanács – mivel sok volt a visszaélés lehetősége –

³⁸⁵ U. o.

1919. május 3.-án megszüntetett. Az illetéktelenül létrejött nyomozó csoportok megszüntetése és feloszlata azonban nehéz munka volt, több személy ellen eljárást is kellett folytatni. A Politikai Nyomozó Osztály kezdetben a Vörös Őrség Országos Főparancsnokságán belül alakult meg kb. 30 beosztottal. Ez volt a Politikai Nyomozó Osztály szervezeti állapota 1919. május 5-én. Az osztály megalakulásával párhuzamosan a Vörös Őrség Budapesti Főkapitány-ságán is megalakult egy politikai nyomozó testület, melynek vezetője Juhász Dezső volt. A kérdéses időben tehát szervezetileg két különálló politikai testület alakult. A Politikai Nyomozó Osztály adminisztratív szervezése három átalakuláson ment keresztül. A kezdeti időszak a tapogatózás, az útkeresés időszaka volt. A megalakult politikai nyomozó testületek között az első hetekben állandó volt a rivalizálás, hogy melyik tud nagyobb és „szebb” ügyet produkálni. Szinte minden alkalommal, amikor az ellenforradalmárok ellen együttműködésre, határozott és kemény fellépésre lett volna szükség, kiéleződött közöttük az ellentét, a féltékenység, s a hatalmi torzsalkodás.

Kun Béla a „Magyar Tanácsköztársaságról” című gyűjteményes munkájában ezeket a hibákat ekképpen értékelte: „Magyarországon a forradalmi terror sajnos nem volt szervezett, és egyéb hibákban is szenvedett. A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya melynek Korvin Ottó volt a vezetője, távolról sem volt Cseka. Nekünk nem voltak olyan kádereink, mint az orosz bolsevikoknak, akik két orosz forradalomban, hosszú földalatti munkában, a rendőrséggel és az Ohrával való harcban nevelkedtek és Lenin iskolájának kijárták mind a nyolc osztályát, mi csak az első osztályokat járogattuk...A terror alkalmazásának megvolt az a hibája is, hogy nem abban az irányban alkalmaztuk, ahova elsősorban kellett volna irányulnia. Nem azok ellen alkalmaztuk elsősorban a terrort, akik az ellenforradalom mögött álltak, mint annak szervezői, hanem akik frontjában voltak az ellenforradalomnak...”³⁸⁶

Ez a helyzet körülbelül három hétig tartott, akkor a Belügyi Népbiztosság úgy döntött, hogy saját munkája végzésére átvesz nyomozókat a Vörös Őrségtől. Ebből a szervezeti megoldásból viszont zavarok keletkeztek. Előfordult, hogy a Belügyi Népbiztosság és a Vörös Őrség nyomozói egyazon ügyben nyomoztak. Ennek folytán ez a szervezeti forma sem vált be. Ezért a Belügyi Népbiztosság előzetes megbeszélések után, Korvin Ottó indítványára, Landler Jenő belügyi népbiztos úgy döntött, hogy a Politikai Nyomozó Osztályt kivonja a Vörös Őrség Országos Parancsnoksága hatásköréből, és közvetlen a Belügyi Népbiztosság alá

³⁸⁶ Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966. 248-249.

rendeli.³⁸⁷ Ezzel az intézkedéssel a Politikai Nyomozó Osztály egy szintre került a Vörös Őrség Országos Parancsnokságával, egymással mellérendelt helyzetbe kerültek. Ezzel létrejött a politikai nyomozó testület viszonylag egységes formája. A testület 1919. május 24-én a Parlamentbe, a II. emeletre költözött, ahová a XVIII. sz. kapun volt a bejárat. A posta-, távíró-, telefonrészleget a Belügyi Népbiztosság épületében, a Várban, az útlevélrészleget a Levéltár épületében helyezték el. A Belügyi Népbiztosság keretébe tartozó Központi Politikai Nyomozó Osztály szervezetileg egységes lett, de több részlegből állt: a: posta, távíró, telefon; b: útlevél és a c részleg, amely a tulajdonképpeni nyomozóosztály volt. A c részleget alosztályokra bontották, s az adott körülményeket figyelembe véve az alosztályok létszámát is felemelték.

1919. július 30-ig a Politikai Nyomozó Osztály szervezetileg az alábbiak szerint épült ki: az osztályvezetők személyi összetétele a korábbi állapotokhoz viszonyítva nem változott. Az osztályvezetéshez kapcsolták Schön Gábort, aki a Hadseregparancsnokság II. csoportjához volt beosztva. Az osztályvezetők mellett közvetlen beosztott nyomozók voltak: Barkóczy Anna, Gerő Mici, Verő Boriska, Florkievitz József és Buresch Jolán. Ezek a beosztottak a felderítő munkában különleges és speciális feladatokat oldottak meg.³⁸⁸

Alosztályok

Az I. alosztály vezetője Burlovits Marion volt. Közvetlen alárendelve egy szolgálatvezető, egy gépiró és öt csoportvezető. Csoportvezetők voltak: Sárközy Jenő, alárendelve 20 beosztott; Berger I. István, alárendelve 20 beosztott; Szombatfalvy Lajos, alárendelve 20 beosztott; Németh Béla, alárendelve 19 beosztott; Berger Ernő, alárendelve 19 beosztott.

A II. alosztály vezetője Katona Oszkár volt. Közvetlen alárendelve egy szolgálatvezető, egy gépiró és öt csoportvezető. Csoportvezetők voltak: Benedek Sándor, alárendelve 23 beosztott; Szabó Ödön, alárendelve 20 beosztott; Vitreol Tódor, alárendelve 22 beosztott; Merky Zoltán, alárendelve 20 beosztott; Szanka Péter, alárendelve 19 beosztott.

A III. alosztály vezetője Kubovszky János volt. Közvetlen alárendelve egy szolgálatvezető, egy gépiró és öt csoportvezető. Csoportvezetők voltak: Barabás Viktor, alárendelve 19 beosztott; Petschacher Gusztáv, alárendelve 18 beosztott, Ruth Pál, alárendelve 19 beosztott; Hajdú János, alárendelve 19 beosztott; Németh János, alárendelve 19 beosztott.

A IV. alosztály vezetője Újházi Soma volt. Közvetlen alárendelve egy szolgálatvezető, egy gépiró és öt csoportvezető. Csoportvezetők voltak: Hochstadter Mihály, alárendelve 21

³⁸⁷ A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiadja: BM Tanulmányi és Módszertani, BM-ORFK Politikai (Nevelő) Osztály, Budapest, 1959. 62.

³⁸⁸ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 40.

beosztott; Révész Sándor, alárendelve 19 beosztott; Klassohn Gyula, alárendelve 20 beosztott; Hirgel Sándor, alárendelve 19 beosztott; Paksy János, alárendelve 19 beosztott.

Az V. alosztály vezetője Cserny József, helyettese Papp Sándor volt. Közvetlen alárendelve egy szolgálatvezető, egy irodavezető és négy csoportvezető. Csoportvezetők voltak: Pikkert Ferenc, alárendelve 10 beosztott; Radányi Kornél, alárendelve 9 beosztott; Szidanits Károly alárendelve 10 beosztott; Kocsis Sándor, alárendelve 10 beosztott. Ez az alosztály, mint különítmény szerepelt továbbra is, amit jelentéseken szereplő bélyegzőlenyomat is dokumentál.

Ezek mellett működött egy katonai alosztály (V), amelyhez azok tartoztak, akik határ menti vasútvonalakon teljesítettek fontos szolgálatot.

A Központi Politikai Nyomozó Osztály alosztályai között elvileg felosztották a munkaterületeket is. Eszerint minden alosztálynak önálló vonala volt, ami az alábbiak szerint alakult: I. alosztály feladata: körözés, házkutatás és előállítás. II. alosztály feladata: szállodák figyelése, III. alosztály feladata: röpirat, utcák és templomok figyelése. A IV. alosztály feladata: gazdasági ügyek intézése. Az V. alosztály, mint különítmény szerepelt, és ennek megfelelő feladatokat hajtott végre. Hangsúlyozni kell, hogy ezek a munkaterületek sohasem határolódtak el egészen, mivel a körülmények ezt a tanács hatalom 133 napja alatt nem is tették lehetővé. Amennyiben arról volt szó, hogy nagyobb ellenforradalmi előkészületeket kellett felderíteni, leleplezni, leverni, akkor elmosódtak az önálló munkaterületek az alosztályok között. Együttes erővel, valamennyi beosztott mozgósításával oldották meg a feladatokat. A Központi Politikai Nyomozó Osztály, ahogyan a helyzet éppen megkövetelte és a lehetőségekhez mérten, a vidéki „ellenforradalmi előkészületek” felderítésére és a nyomozás nyílt lefolytatására egyes megyei és járási székhelyeken a központi állomány tagjaiból, 4-12 nyomozóból csoportot létesített. Ilyen csoportok működtek Szentgotthárdon, Veszprémben, Egerben, Szekszárdon, Miskolcon, Abaújszántón és még több városban. Az osztály teljes létszáma – ideértve a kisegítő személyzetet is – július végén 531 fő volt.

Ügyrend, Ügyvitel

Az ügyrend, ügyvitel pontos menetéhez hozzátartozott a beérkezett ügyek, feljelentések, bejelentések, panaszok stb. gyors, viszonylag bürokráciamentes elintézése, amelyhez segítséget nyújtott a központi iktató, illetve segédhivatal. Az ügyrend, ügymenet szabályait a Politikai Nyomozó Osztály bizonyos módosításokkal vette át a régi rendőrségtől, de lényegesen

nem változtatott rajta.³⁸⁹ Egy dologban azonban a Tanácsköztársaság létrejöttével gyökeres változás állt be, amikor is rendelettel szabályozták a beérkezett ügyek három napon belül való érdemi elintézését. A megjelent rendelet értelmében minden érkező ügyiratot iktatni kellett. Iktatás után az ügyiratot külön osztályértéssítővel küldték át az osztályvezetőhöz. Az osztályvezető vagy a helyettesei, miután a beérkezett ügyiratokat átnézték, szignálták az illetékes alosztályvezetőnek, aki a csoportvezetőn keresztül az előadóhoz, illetve nyomozóhoz juttatta el. Az ügyiratot az egyik előadó osztotta ki és gondoskodott a nyilvántartásról. E feladatkör betöltése az előadónak többletmunkát jelentett, mivel e célra külön személyt nem állítottak be. Miután az osztály ügyiratait elkészítette, azokat kézbesítőkönyvvvel expedícióra adta ki az ügyek központi kiadójának. Ha valamelyik beosztott nyomozó az adott ügyben a háromnapos határidőn belül az ügyet nem intézte el, igazoló jelentést kellett írnia az iktatónak. E rendeletről következett, hogy aki az ügyeket felelőtlenül intézte el, felelősségre vonták.³⁹⁰

A Politikai Nyomozó Osztály szervezeti megerősítését célozta a Belügyi Népbiztosság azon rendelete, mely a hatalommal való visszaéléseket volt hivatva megakadályozni. A rendelet szerint a vidékre küldött nyomozóknak a helyi hatóságoknál láttamoztatni kellett a megbízólevelet. Ennek az volt a célja, hogy elejét vegyék az álnyomozásoknak, illetve álnyomozások elterjedésének. Még azt is, aki valóban nyomozó volt, de megbízólevelét nem láttamoztatta a működése területén levő Vörös Őrség parancsnokságával, a területről karhatalommal távolították el. Az álnyomozókat, illetve azt, aki hamis megbízólevéllel nyomozott, forradalmi törvényszék elé állították.

A Politikai Nyomozó Osztály fizetési rendje és a nyomozás során felmerült költségek „Előadók és kinevezett parancsnokok részére, kik még 3 év óta nincsenek állami szolgálatban, napi 50, illetve havi 1500. Előadók és kinevezett parancsnokok részére, akik legalább 3 éve közsolgálatban állnak, napi 60, illetve havi 1800. Osztályvezető politikai megbízottak és osztályvezetők, továbbá kerületi parancsnokok részére napi 80, illetve havi 2400. Országos politikai megbízott, országos főparancsnok, budapesti főparancsnok és csoportvezető részére napi 100, illetve havi 3000” korona illetményt állapítottak meg. Ekkor a Politikai Nyomozó Osztály még a Vörös Őrség szervezetébe tartozott. A fizetési rendszer lényegében nem tudott kialakulni, s ennél fogva a Belügyi Népbiztosság dolgozói legtöbbször előleget kaptak.³⁹¹ „A

³⁸⁹ A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiadja: BM Tanulmányi és Módszertani, BM-ORFK Politikai (Nevelő) Osztály, Budapest, 1959. 62.

³⁹⁰ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 42.

³⁹¹ Uo.

politikai osztályba beosztott nyomozók kiküldetései alkalmával felmerülő költségek fedezésére adandó útielőlegeket Guzi János osztályvezető, illetőleg Sámuel Ferenc helyettese igényli egy példányban kiállítandó utalványon. Az 5000 koronán felüli előlegek utalványozására a fent említettek aláírásán kívül még az egyik politikai biztos és az adott ker. parancsnokok egyikének aláírása is szükséges” Természetesen a Tanácsköztársaság idején is volt napidíj járandóság. Ennek összege attól függött, hogy az illető nyomozó a fővárostól milyen távolságra végezte munkáját. Az erre vonatkozó parancs: „Vidéki kiküldetések alkalmával napi száz (100) koronában, környékbeli kiküldetéseknél pedig napi ötven (50) koronában határozta meg a napidíjat.³⁹²

6. A Politikai Nyomozó Osztály tevékenysége a Tanácsköztársaság védelmében

A Politikai Nyomozó Osztály vezetői a Tanácsköztársaság idején szinte naponta tartottak munkaértekezletet az osztály beosztott csoportvezetőinek, ahol részt vettek azok a nyomozók is, akiknek fontos jelenteni valójuk volt. A munkaértekezletet a napi politikai kérdések megbeszélésével kezdték. Erre azért volt szükség, mert az állomány politikai felkészültsége a megnövekedett feladatokkal nem volt arányban, viszont a politikai tisztánlátásra elengedhetetlenül szükség volt. A vezetők meghallgatták a csoportvezetők, nyomozók jelentéseit, majd kidolgozták és meghatározták a politikai irányvonalat, párhuzamosan a konkrét feladatok végrehajtásával, kiadták az elfogatóparancsokat, a házkutatási végzéseket, vidéki útra küldték a nyomozókat, oda, ahonnan segítséget kértek.³⁹³ Minden megbízatást, elfogatóparancsot vagy elővezetést a csoportvezetőkön kívül az osztályvezetők valamelyike is aláírta. Ennek az volt a célja, hogy kiküszöböljék az egyéni akciókat. Az osztályvezetők hatáskörébe tartozott az előléptetés, a jól dolgozók jutalmazása, amit munkaértekezleteken beszéltek meg. Az osztály munkájához tartoztak a titkos megfigyelések, az ellenőrzés különböző formái, az ellenforradalmi csoportokba való beépülések, röpcédulaszórás esetén az írás azonosítása, szakértő bevonásával. Nyomozókat küldtek az ellenség által megszállt területre és külföldre, hírszerzés céljából. A Tanácsköztársaság kikiáltását követő néhány héten belül az ország minden részében előfordultak ellenforradalmi megmozdulások. Tehát a Politikai Nyomozó Osztálynak résen kellett lennie, hogy idejében közbe tudjon lépni, s megtegye a szükséges ellenintézkedéseket, felderítse az ellenforradalom szálait és felszámolja azokat.

³⁹² Uo.

³⁹³ A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiadja: BM Tanulmányi és Módszertani, BM-ORFK Politikai (Nevelő) Osztály, Budapest, 1959. 62.

7. A katonai elhárítás a gyakorlatban a Tanácsköztársaság idején: A Rothziegel internacionalista zászlóalj tevékenysége

Rothziegel Leó bécsi proletár 1919. március végén értesült a Bécsben tartózkodó magyar diplomáciai és kereskedelmi küldöttség tagjaitól az országban zajló forradalmi eseményekről. 1919. április elején a bécsi nyomdász a magyar Vörös Hadseregbe való belépésre szólította fel a bécsi munkásokat. 1200 osztrák internacionalistával lépte át a magyar határt, akiket Budapesten a kelenföldi laktanyában helyeztek el. Itt még további 500 osztrák és kb. ugyanannyi más nemzetiségű katona jelentkezett szolgálattételre, hogy fegyverrel védje a Magyar Tanácsköztársaságot. A nemzetközi vörös ezred egyik zászlóaljaként kapcsolódtak be a proletárdiktatúra védelmébe, Rothziegel parancsnoksága alatt.³⁹⁴ A bécsi proletár még Bécsből való elindulása előtt kijelentette, hogy azért jön Magyarországra, mert itt elveinek megfelelően cselekedhet és harcolhat. Április közepén a román frontra irányították, és éppen egy ellenforradalmi kísérlet napján – április 18. – érkezett Debrecenbe. A zászlóalj részt vett a vörös terror elleni ellenforradalmi kísérlet leverésében, majd azt követően Debrecen védelmére a frontra vonult, de nem azért, hogy megvédje az ország ősi földjét, lakosságát a román hadsereg területfoglalása ellen, hanem azért, hogy védje az ország területi integritását megtagadó tanácskormány hatalmát. Mielőtt Rothziegel meghalt volna a vámospércsi csatában, a következő üzenetet küldte előjáróinak: „Örömmel hullatom véremet Szovjetmagyarországért, amelyet a nemzetközi proletariátus hazájának tekintek... Irigylem a magyarországi proletariátust, amely megtalálta igazi kommunista vezéreit.”³⁹⁵

A románok előrenyomulásával egy időben Debrecen védelmét tovább nehezítette a visszavonuló Székely Hadosztály és Rothziegel osztrák internacionalistáinak összetűzése Vámospércs közelében. A „fekete ördögök” (Verböczy Kálmán zászlóalja) menekültekből, a forradalmi törvényszékektől megmentettekből, a belényesi harcok sebesültjeiből, nagyváradi ellenforradalmárokból tevődött össze. Debrecen előtt, Vámospércs közelében került sor a „fekete ördögök” és a bolsevista internacionalisták közötti összetűzésre. Koréh Endre a Székely Hadosztály tábori lelkésze így emlékszik vissza az eseményekre: Amikor „Erdély honvédei” nekiszegezték a gépfegyvereket a bolsevistáknak, elpárolgott a vörös harci kedv. Rögtön elfeledkeztek a „székelyek árulásáról”, nagyon udvariasak lettek, sőt még a kezeikben lévő és

³⁹⁴ Kővágó László: *Internationalisták a Tanácsköztársaságért*. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969. 98.

³⁹⁵ Kiss István (szerk.): *Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkötete*. Kiadja: MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, Debrecen, 1970. 124-125.

haláluk szánt Székely Hadosztálybeli tiszteket és katonákat is átadták. Másnap már le is szerepelt a bécsi dandár, mert az első román ágyúlövésre szétfutott.³⁹⁶

A Székely Hadosztály és Vörös Hadsereg valamint az alájuk rendelt internacionalisták között állandóak voltak a fegyveres összetűzések. Ennek egyik oka az volt, hogy a Vörös Hadsereg parancsnokai kihirdették, hogy a vörös katonák, ott ahol találják a székely legénységet és a tiszteket, tartóztassák és fegyverezzék le őket, mint ellenforradalmárokat, ami sok helyen meg is történt. Kratochvil visszaemlékezése szerint, Sárói-Szabó Tibor kommunista százados Debrecenben letartóztatta az összes volt erdélyi katonai kerület parancsnoksághoz tartozó tiszteket, a debreceni és szatmári ellenforradalmi eset következtében.³⁹⁷ Az ellenforradalom okai a proletárhatalom lakosságot terrorizáló intézkedései (lakásrekvirálások, ékszerrendelet, túszerendelet, területi integritás megtagadása, kapkodó, erőszakos szocializálás stb.) voltak.

A debreceni eseményeket illetően, 1919. április 18-án délután 1 órakor érkezett Debrecenbe Budapestről az első nemzetközi vörös ezred, mely a román frontra igyekezett, hogy megvédje a tanácskormány hatalmát. A vörösgárdisták jobbára bécsi proletárok voltak, akiket legkevésbé sem érdekelt a történelmi Magyarország területének védelme, csupán a világforradalom minél hamarabbi megvalósításáért küzdöttek. A terveknek megfelelően még aznap este indultak volna a frontra, de miután értesültek arról, hogy Debrecenben ellenforradalmi felkelés van, örömmel vállalkoztak a felkelés leverésére. Zárt sorokban vonultak a vasútállomás felől a belváros irányába. A vörösgárdisták az ellenforradalmi fegyveres elemeket a lehető leggyorsabban le akarták fegyverezni. Ebből a célból több szakaszra oszlottak és igyekeztek a feladatukat a legrövidebb időn belül végrehajtani. A vörösgárdistákat a Lenin útra átnevezett Piac utca több pontján a volt rendőrök lövésekkel fogadták. A gárdisták először a levegőbe lőttek, majd mikor azt tapasztalták, hogy az ellenforradalmárok nem adják meg magukat, a házak ablakaiból is tüzet nyitnak rájuk, vagyis szívós ellenállást tanúsítanak, a bolsevisták működésbe hozták gépfegyvereiket. Az ellenforradalmárok a házak, oszlopok mögül lőtték a vörösöket. A legkeményebb összecsapásra az Aranybika előtt és a Kossuth szobornál került sor, amelynek a háta mögött több ellenforradalmár meghúzódott. Végül az internacionalisták leverték az ellenforradalmi felkelést, és a továbbiakban csak elvétve került sor összetűzésekre. Jelentős összecsapás történt még a vármegyeháza és a Royal Szálló körül, de mindenütt a jobb fegyverekkel felszerelt és túlerőben lévő bolsevisták kerültek fölénybe. A gárdisták visszaem-

³⁹⁶ Koréh Endre: „Erdélyért.” A Székely Hadosztály és Dandár története 1918-1919 I-II. kötet. Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2000. 280.

³⁹⁷ Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Székely Hadosztály. Attraktor Kiadó, Máriabesnyő, 2017. 57.

lékezése szerint a házak ablakaiból lövéseket adtak le rájuk az ellenforradalmárok, ennek következtében néhány házat átkutattak. 1919. április 18-án este 8 óra tájban számolták fel véglegesen a megmozdulást. Az internacionalisták a felkelés leverését követően kivonultak a pályaudvarra és indultak tovább a frontra. Az internacionalisták elvonulását követően a helyi munkásszászlóaljak vették át a hatalmat a városban.³⁹⁸

A debreceni ellenforradalom következményeként Püspökladányon 150, Debrecenben pedig 300 székely katonát fegyvereztek le. Székelyhídra Debrecenből az Internacionale gárdájából erősítéseket küldtek. A túszerdelet értelmében 40 előkelő gazdag debreceni polgárt a debreceni direktórium túszként őrizetbe vett. Amennyiben további ellenforradalmi megmozdulás következtében a munkásságnak valami baja esne, őket vonják felelősségre. A bolsevikok az ellenforradalom támogatásával vádolták a túszként tartott polgárokat. Az elraboltak között volt között volt Márk Endre volt polgármester, Csernus Mihály, a Katolikus Népszövetség elnöke, több bankigazgató, Rostás István, a Vörös Őrség újonnan kinevezett főparancsnoka (Rostás István az előző rendszer rendőrségi állományából került át a Vörös Őrséghez, mivel idő hiányában a tanács hatalom nem cserélte le a régi karhatalmistákat saját megbízható kádereikre), Szentkirályi Tivadar, a Főtrafik tulajdonosa, a Kereskedelmi és Iparkamara volt elnöke. A bolsevikok úgy gondolták, hogy a székelyek Debrecen ellen vonulnak, a támadás pedig Vámspércs felől történik, ezért a városparancsnokság hadműveleti osztálya minden intézkedést megtett az állítólagos támadás elhárítására. A vörösök mozgósították a munkásgárdát, majd Budapesten is toboroztak. Végezetül letartóztatták Mile Pál volt rendőrkapitányt.³⁹⁹ Az ellenforradalom leverését követően a politikai megbízottak jelentése alapján egyértelműnek tűnt, hogy Debrecen lakosságának többsége a bolsevik ideológia szempontjából megbízhatatlan.

8. A Székely Hadosztály és a magyar bolsevikok ellentéteinek okai

A Belügyi Népbiztosság Politikai Nyomozó Osztálya széles körű nyomozást indított annak érdekében, hogy felderítse a Székely Hadosztály és a külföldre emigrált ellenforradalmi vezetők közötti kapcsolatot. Hüttner Tivadar százados és egy Gruber nevű hírszerző személy széles körű nyomozást folytatott a Székely Hadosztályt illetően. Hüttner Tivadar tájékoztatást adott arról, hogy az ellenforradalmi szervezkedésben fontos szerepet szántak a Debrecenben

³⁹⁸ Fehér András (szerk.): A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Dokumentum-gyűjtemény. Kiadó: MSZMP, Budapest, 1959. 448-449.

³⁹⁹ A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Dokumentum-gyűjtemény. i. m. 452.

és Szatmáron állomásozó Székely Hadosztálynak. Ennek érdekében állandó összeköttetést tartottak Bókai Józseffel, aki Budapest – Nagyvárad - Szatmár között a futár szerepét töltötte be. 1919. március 21-én jött létre a szociáldemokraták és a kommunisták pártjának egyesüléséből a Magyar Szocialista Párt és vezetői kikiáltották a Magyar Tanácsköztársaságot. Erről a változásról Pogány József hadügyi népbiztos azonnal értesítette a Debrecenben lévő Erdélyi Kerületi Parancsnokságot, valamint a Székely Hadosztályt. A táviratban felhívta a figyelmet arra, hogy minden magyar embernek kötelessége megvédeni hazáját, és hogy a székely csapatok minden szükséges támogatást meg fognak kapni. A hadügyi népbiztostól kapott távirat nagy örömet keltett a csapatok között, hiszen akkor még nem sejtették a Tanácsköztársaság álláspontját a területi integritást illetően, a csapatok előtt pedig csak egy cél lebegett: Erdély felszabadítása. Néhány nappal később kellett rádöbbenniük arra Kun Béla kijelentésének következtében, hogy Pogány József becsapta őket.⁴⁰⁰ A területi integritásért való küzdelem nyílt megtagadása hatalmas csalódást okozott a hazájuk területi épségéért harcoló székely katonák körében, amelynek következtében a Székely Hadosztály fennállása alatt mindvégig szembe helyezkedett a tanácskormányral. A vörösök és a székelyek közötti ellentét miatt nem kerülhetett sor a védelem erélyes megszervezésére és ez a tény megkönnyítette a román intervenciós hadsereg előrenyomulását.

Romsics Ignác, Erdély elvesztése (1918-1947), című munkájában az eseményeket illetően úgy fogalmaz, hogy a „Tanácsköztársaság első nyilatkozatai azt valószínűsítették, hogy az új hatalom elszánta magát a fegyveres honvédelemre, sőt a felszabadító háborúra. Ez még azokat is melléállíthatta, akik belpolitikai programját, mindenekelőtt a szocializálásokat helytelenítették, internacionalizmusától és antiklerikalizmusától pedig idegenkedtek. „Abban, hogy ősi földünket nem engedjük – fogalmazódott meg az egyik vidéki újságban közvetlenül a hatalomátvétel után ez az álláspont-, találkozhat a kommunista a nacionalistával.” Kratochvil kezdetben maga is ezt gondolhatta. A döntő fordulatot a Székely Hadosztály és a Magyar Tanácsköztársaság viszonyában Kun Béla március 30-i nyilatkozata volt, amelyben kijelentette: „Mi nem állunk a területi integritás alapján” s hogy a „Vörös Hadseregnek nincsenek agresszív szándékai, elsősorban az a feladata, hogy a diktatúrát vérontás nélkül támogassa”. Az ilyen és ehhez hasonló nyilatkozatokat Kratochvil és tisztársai ellenérzéssel fogadták.”⁴⁰¹ A székelyek a kommunista ideológia tekintetében nem voltak kellően tájékozottak, így nem ismerték fel annak nemzetietlen, kizárólag a világforradalomért küzdő internaciona-

⁴⁰⁰ Farkas József: A Székely Hadosztály Mátészalka környéki harcairól, szelíden... Ethica Kiadás, Mátészalka-Debrecen, 1996. 38.

⁴⁰¹ Romsics Ignác: Erdély elvesztése 1918-1947. Helikon Kiadó, Budapest, 2018. 235-236.

lista szellemiségét. A kommunista-szociáldemokrata vezetés helyett egy nemzeti alapon álló kormányzat, hasonló erejű hadsereggel, mint amilyen a Tanácsköztársaság Vörös Hadserege volt, talán képes lett volna arra, hogy a román intervenciós hadsereget kiszorítsa Erdélyből. Sajnálatos módon azonban a kommunista-szociáldemokrata vezetők értelmetlen, dogmatikus, marxista célokra (világforradalom, osztályharc, proletariátus diktatúrája) pazarolták a hadsereg erejét, ahelyett, hogy ez a hadsereg Erdély visszaszerzéséért és az ország területi épségének megőrzéséért küzdött volna.

A Székely Hadosztály és a magyar bolsevikok ellentéteinek vizsgálatánál érdemes megvizsgálni Kun Béla hozzáállását Magyarország területi integritásához. A külügyi népbiztostól származó idézetek egyértelműen rámutatnak arra a tényre, hogy a kommunisták nem álltak nemzeti alapon. A történelmi Magyarország megóvása nem szerepelt a tanácskormány céljai között, hiszen Magyarországot csupán ugródeszkeként kezelték, ahonnan továbbgyűrűzhet a világforradalom. Az alábbi, Kun Bélától származó idézetek alátámasztják ezt az állítást:

„A Magyarországi Tanácsköztársaság kormánya késznek nyilatkozik területi kérdések megtárgyalására a népek önrendelkezési elvének alapján, és a területi integritást kizárólag ezzel összhangban szemléli.” (Kun Béla külügyi népbiztos levele a békekonferenciához a tanácskormány külpolitikai alapelveiről, Budapest, 1919. március 24.)

„A Magyarországi Tanácsköztársaság kormánya meglelégedéssel értesül a Szövetséges és Társult Hatalmak azon szándékáról, hogy meghívják Magyarországot a párizsi békekonferenciára. A Magyarországi Tanácsköztársaság egyetlen nép iránt sem táplál ellenséges szándékot, és mindenki békében és barátságban kíván élni, annál inkább, mivel nem áll a területi sérthetlenség elve alapján. A Cseh-Szlovák Köztársaságot – mellyel, ahogy a múltban mindig, akképpen ezentúl is békében és barátságban kíván élni – nem akarta megtámadni és valójában nem is támadta meg, továbbá mindig tiszteletben tartotta a Szövetséges Államok által megállapított demarkációs vonalakat, és tudomásul vette a november 13-i katonai megállapodás előírásait.” (Kun Béla külügyi népbiztos titkos választávirata Georges Clemenceau-hoz, a párizsi békekonferencia elnökéhez, Budapest, 1919. június 9.)

„Nem fogadjuk el a területi sérthetlenség elvét, és eltekintünk ama tényről, hogy a határvonalak kizárólag magyar lakosságú területeket szakítanak el Tanácsköztársaságunktól.” (Kun Béla külügyi népbiztos titkos választávirata Georges Clemenceau-hoz, a párizsi békekonferencia elnökéhez, Budapest, 1919. június 16.)

A Magyarországi Tanácsok első kongresszusa ünnepélyesen kinyilvánítja, nemcsak nem áll a területi integritás alapján, de, mint olyan ország, amely megtette a lépéseket arra, hogy az osztálykülönbségek megszűnjenek, eltörölte egyben a nemzeti elnyomás előfeltételeit is. En-

nélfogva a maga részéről megadja minden nemzethez tartozó dolgozóknak a lehetőséget, hogy képességeiket a dolgozók összességének javára szabadon, önállóan, minden más nemzettől függetlenül kifejthessék, hirdeti minden nemzet dolgozóinak önrendelkezési jogát. (Kun Béla által előterjesztett határozati javaslat 1. pontja, amit a Tanácsok Országos Gyűlése elfogadott a tanácskormány külpolitikáját illetően 1919. június 19.-én)⁴⁰²

Kun Béla a Neue Freie Presse bécsi folyóirat munkatársának adott interjújában kijelentette (az interjúról a Nap című erdélyi folyóirat is beszámolt),⁴⁰³ hogy „a tanácskormány nincs hadiállapotban az antanttal. A kormány a béke álláspontján áll, és az antant sem hozott ellenünk irányuló intézkedéseket. A tanácskormány nem áll a területi integritás alapján, a szerveződő Vörös Hadsereg a diktatúrát támogatja majd vérontás nélkül.” Gottfried Barna és Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története című könyvükben megállapítják, hogy ezt a nyilatkozatot tekintették a székely hadosztálybeli tisztek a tanácskormánnyal történő szembehelezkedés kezdetének.⁴⁰⁴

Ahogy a fentebb idézett forrásokból kitűnik, Kun Béla külügyi népbiztos és a tanácskormány vezetése nem állt Magyarország területi integritása alapján, ami ellentétben volt a Székely Hadosztály Erdély visszaszerzésére irányuló akaratával. A hadosztály elvetette a kommunista világnézetet és a világforradalom győzelméért való küzdelmet. Amennyiben a bolsevisták nem határolódtak volna el a területi integritástól és minden nemzeti szimbólumtól, nem vezettek volna be radikális terrort a lakosság ellen, talán elképzelhető lett volna, hogy a Székely Hadosztály teljesen beintegrálódik a Vörös Hadseregbe.

A tanácskormány megalakulását követően, a pénzügyi támogatás és a hadi felszereléssel történő ellátást illetően nehéz helyzetben voltak a székelyek, hiszen a Székely Hadosztály létezése gazdaságilag a hadügyi népbiztosságtól függött, azonban a politikai világnézet tekintetében hatalmas ellentét volt közöttük, mivel a Székely Hadosztály nem a világforradalomért küzdött, hanem Magyarország területi integritásáért. Legfontosabb feladatának tekintette Erdély visszaszerzését a román intervencióstól. A tanácskormány arra törekedett, hogy a Székely Hadosztály tartóztassa fel addig a románokat, amíg a bolsevista vezetés megerősíti a hatalmát, megszervezi a politikai megbízottak hálózatán keresztül a világnézeti szempontból hozzá hűséges Vörös Hadsereget, felfegyverzi a Vörös Őrséget, végül lefegyverzi a politikai szempontból ellenséges Székely Hadosztályt.⁴⁰⁵

⁴⁰² Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. (források). Nemezet és Emlékezet, Osiris Kiadó, Budapest, 2008. 72. 73. 76. 82.

⁴⁰³ A Nap, XVI. évf. 75. sz. 1919. április 1.

⁴⁰⁴ Gottfried Barna - Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2018. 126.

⁴⁰⁵ Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Székely Hadosztály. i. m. 47.

Amennyiben a Székely Hadosztály 1919. március 21-én a tanácskormány megalakulását követően a bolsevistákhoz csatlakozik, akkor a hadosztály Belényestől Máramarosszigetig nyúló védelmi vonala mögött megerősítik a világnézetileg a bolsevizmushoz hű, politikai megbízottakkal megtöltött Vörös Hadsereget. Ez a Vörös Hadsereg a románok felett aratott győzelem esetén is csupán a világforradalom győzelméért küzdött volna, nem pedig az ország területi integritásáért.⁴⁰⁶

A rosszul felszerelt, hadianyagokból hiányt szenvedő Székely Hadosztály nem volt olyan erős, hogy a románokkal szemben alakított frontvonal megtartása mellett a proletárhatalom Vörös Hadserege ellen is kellő erővel léphessen fel és megbuktassa a tanácskormányt.⁴⁰⁷

A székely katonák látták a bolsevikok hátszágbeli tevékenységét, így alapos okkal féltették szülőföldjüket, Erdélyt a vörösök pusztításától. A következő eset jól tükrözi a székelyek aggodalmát, amikor a Vörös Őrség megszervezése céljából Budapestről Szatmárra érkezett egy Molnár nevű kommunista, terrorapparátusával együtt. A Vörös Őrség parancsnoka, Molnár, elfoglalta József királyi herceg palotáját. A székely katonák annak a reális félelmüknek adtak kifejezést, miszerint azért szerveznek oly nagy létszámú Vörös Őrséget a hadosztály mögött, hogy alkalomadtán ez a Vörös Őrség lefegyverezze a Székely Hadosztályt. A tényleges oka a nagy szervezőmunkának az volt, hogy amennyiben a Székely Hadosztály áttörné a frontvonalat, és megfutamodásra kényszerítené a román hadsereget, akkor a Vörös Őrség rögtön követi az előnyomulást és Erdélyben megszervezi a bolsevizmust. Ebben az elgondolásban az volt a megdöbbenő, hogy attól a Székely Hadosztálytól várták a katonai helyzet javulását, akiben a tanácskormány ellenséget látott. Kratochvil azon a véleményen volt, hogy a hadosztály kitűzött célját, Erdély felszabadítását addig nem tudja megvalósítani, amíg el nem zavarja a tanácskormányt, csak ezután kezdheti meg Erdély felszabadítását a román intervenció hadsereg uralma alól.⁴⁰⁸

Állandó konfliktushelyzetet okoztak a tanács hatalom politikai megbízottjainak agitációi, amely során a hazafias gondolkodású székelyeket próbálták megnyerni a bolsevizmusnak. A kommun agitációs gépezete az első pillanattól kezdve célba vette Kratochvilékat. A komiszárok valósággal megrohanták a csapatokat, igaz, egyik-másik, ahogyan a legények nevezték, „a székely körvasúton” – a Szamos fenekén – végezte, nem egy csak a tiszték jóindulatának, emberségének és kemény fellépésének köszönhetette életét. Majdnem így járt maga Böhm Vilmos hadügyi népbiztos is, aki Cseke alezredes Kratochvil birtokába került visszaemlékezése

⁴⁰⁶ U.a. 8.

⁴⁰⁷ Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Székely Hadosztály. i.m. 57.

⁴⁰⁸ U.a. 50.

szerint április első napjaiban szemlét tartott a székelyeknél, előbb Barátkán, majd Csucsán. „Hallgatván beszédét, a székely katonák azon tanakodtak: leüssük-e? Ők egy hadügyminisztert nem így képzeltek el maguknak. Kíséretében egyetlen tiszt sem volt, csupán 15-20 fiatal nagyváradi zsidó ifjú – újságírók, riporterek.”⁴⁰⁹

9. A Vörös Őrség Politikai Nyomozó Osztálya

A Magyarországi Tanácsköztársaság megalakulásától kezdődően küldetésének tekintette, hogy a bolsevik terror segítségével megszilárdítsa helyzetét. Ezért a proletárdiktatúra első intézkedései közé tartozott, hogy megszervezte hadseregét, rendfenntartó és állambiztonsági szerveit, felállította forradalmi bíróságait. A Tanácsköztársaság két erőszakszervezetet hívott életre, a Vörös Hadsereget és a Vörös Őrséget. A Tanácsköztársaság védelmében fontos szerep jutott a Vörös Őrségnek, az első magyar proletárdiktatúra rendőrségének. A régi rendőri és karhatalmi erők megszűntek ugyan, azonban a helyettük felállított Vörös Őrség átvette mindazokat, akik tovább akartak szolgálni, és akiknek szolgálata „nem sértette a proletárérdekeket”, vagyis a vörös terrort. A Tanácsköztársaság ezt a szégyenteljes „örökséget” egészítette ki toborzás útján, elsősorban a munkásosztály és a szegényparasztság soraiból. A Vörös Őrségbe toborzott munkások és parasztok kezdetben hűségesen védelmezték a proletár államhatalmat, később azonban ez a lelkesedés a kiábrándultság miatt elpárolgott. A Vörös Őrség megszervezéséről a Belügyi Népbiztos 1. BN. sz. rendelete intézkedett. A Vörös Őrség a régi rendőrség és a csendőrség helyébe lépett, alapvető feladata a Tanácsköztársaság belső rendjének megalapozása és fenntartása volt. A Vörös Őrség egyben a Vörös Hadsereg kiegészítő részét képezte, tagjait – a rendelet értelmében – bármikor hadiszolgálatra rendelhették, illetőleg bármikor áthelyezhették a Vörös Hadseregbe. A Vörös Őrséget közvetlenül a belügyi népbiztos alá rendelték. A rendelet kimondta: „A szükséges létszám toborzás útján lehetően a szervezett munkásság köréből biztosítandó, akiknél a testi alkalmasságon kívül főleg a rátermettség irányadó.”⁴¹⁰

Az összes „politikailag megbízhatatlan”, tehát a régi társadalmi rendet képviselő egyének megfigyelése és mindazon politikai bűncselekmények felfedése, amelyek a tanácskormány ellen irányultak a Politikai Nyomozó Osztály hatáskörébe tartoztak. Magyarország egész területét – megszállt területeket is beleértve – vörösőr kerületekre osztották. A kerületi

⁴⁰⁹ Domonkos László: Az elfelejtett parancsnok. Kratochvil Károly élete. Masszi Lap-és Könyvkiadó Kft. Budapest, 2010. 241-242.

⁴¹⁰ A belügyi népbiztos 1. BN. sz. rendelete a Vörös Őrség felállításáról. Tanácsköztársaság, 1919. március 30.

beosztásról a Vörös Őrség felállításáról kibocsátott rendelet végrehajtási utasítása: a Belügyi Népbiztosság 73. sz. rendelete intézkedett. A budapesti I. vörösőr-kerületi parancsnokság megszervezéséről külön rendeletet adtak ki. A Vörös Őrség főparancsnoka Vajda Zoltán lett, az országos főparancsnokság politikai biztosa Chlepkó Ede. Az országos főparancsnok helyettesei: László Berthold, majd 1919. június 27-től Horváth István. A Forradalmi Kormányzótanács július 25-én Vajda Zoltán helyére Rákosi Mátyást nevezte ki főparancsnoknak. A végrehajtási utasítás értelmében a vörösőr kerületek élén a vörösőr kerületi parancsnokságok álltak. A vörösőr kerületek dandárokra, minden dandár 2-3 ezredre, minden ezred 2-5 zászlóaljra, minden zászlóalj 3-6 századra, minden század 3-5 szakaszra, minden szakasz 2-3 rajra tagozódott. Egy-egy raj 10-20 vörösőrből állt.⁴¹¹A zászlóaljak, századok, szakaszok és rajok székhelyeit ideiglenesen a kerületi parancsnokságok állapították meg, majd végleges megállapítás céljából – a szükséges keretek felállítása után – ezt fel kellett terjeszteniük. Addig is, amíg a kerületi parancsnokok kinevezése az 1. BN. sz. rendeletben⁴¹²lefektetett általános elvek szerint megtörténhetett, az egyes vörösőr kerületek egy politikai megbízott, egy katonai parancsnok és annak helyettese együttes vezetése alatt álltak.

A Vörös Őrség kerületi beosztásának eredeti elképzelése a következő volt:

Kerület	Dandár	Ezredszékhely	Területe
II. Budapest	Budapest	Budapest Kecskemét Szolnok	Pest-Pilis-Solt Kiskun Jász-Nagykun-Szolnok
	Zombor jelenleg Kalocsa	Zombor jelenleg Kalocsa Újvidék, jelenleg Kiskunhalas	Bácsbodrog Bácsbodrog
III. Székesfehérvár	Székesfehérvár	Székesfehérvár Veszprém Szekszárd	Fejér Veszprém Tolna
	Kaposvár	Kaposvár	Somogy

⁴¹¹ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 123.

⁴¹² A belügyi népbiztos 1. BN. sz. rendelete a Vörös Őrség felállításáról. Tanácsköztársaság, 1919. március 30.

		Nagyatád Pécs	Somogy Baranya
IV. Sopron	Szombathely Sopron	Szombathely Zalaegerszeg Nagykanizsa Győr Sopron Magyaróvár	Vas Zala Zala Győr Sopron Moson
V. Pozsony	Pozsony Trencsén	Pozsony Nyitra Komárom Trencsén Esztergom	Pozsony Nyitra Komárom Trencsén Bars-Hont Esztergom
VI. Rózsáhegy	Rózsáhegy Igló Miskolc	Rózsáhegy Alsókubin Turócszentmárton Igló Rimaszombat Besztercebánya Balassagyarmat Miskolc Eger	Liptó Árva Turóc Szepes Gömör Zólyom Nógrád Borsod Heves
VII. Kassa	Kassa, ideiglenesen Sátoraljaújhely Beregszász	Eperjes, jelenleg Sátoraljaújhely Kassa, ideiglenesen Abaújszántó Sátoraljaújhely Beregszász	Abaúj Sáros Zemplén Bereg-Ugocsa

		Ungvár, jelenleg Be- regszász Máramarossziget jelenleg Nagyszőlős	Ung Máramaros
VIII. Debrecen	Debrecen	Debrecen Hajdúböszörmény Hajdúszoboszló	Hajdú Hajdú Hajdú
	Nyíregyháza	Nyíregyháza Nyírbátor	Szabolcs Szabolcs
	Nagykároly	Nagykároly Nagybánya	Szatmár Szatmár
IX. Nagyvárad	Nagyvárad	Nagyvárad Margitta Nagyszombat	Bihar Bihar Bihar
	Belényes	Belényes Kisjenő Borossebes	Bihar Arad Arad
	Békéscsaba	Csaba Gyula Arad	Békés Békés Arad
X. Szeged, jelenleg Kistelek	Hódmezővásárhely	Hódmezővásárhely Szentés	Csongrád Csongrád
	Szeged	Makó Kishegyes	Csongrád Csongrád
	Temesvár	Nagybecskerek Temesvár Fehértemplom	Torontál Temes Temes

	Lugos	Lugos Orsova	Krassó-Szörény Krassó-Szörény
--	-------	-----------------	----------------------------------

413

A XI. és XII. (Erdély) kerületek román megszállás alatt álltak. E kerületek területéről visszavonult személyzet a demarkációs vonalon a hadsereg körletében teljesített szolgálatot, mint a Vörös Őrség különítménye. 1919. május 28-án a katonai és politikai helyzetnek megfelelően újjászervezték a Vörös Őrséget. A főparancsnoki rendelet szerint a Vörös Őrség teendői három fő működési körre oszlottak: 1. belrendészet, 2. határvédelem, 3. tábori rendészet. Budapest kivételével az ország egész, meg nem szállt területén a „belrend fenntartására irányuló biztonsági szolgálatot” változatlanul a Vörös Őrség helyi alakulatai látták el, a Vörös Őrség Főparancsnokságának alárendeltségében. Budapesten az összes vörösőr alakulat felett a Haubrich József hadügyi népbiztos parancsnoksága alatt álló karhatalmi főparancsnokság rendelkezett. Az újjászervezés után a következő vörösőr kerületi parancsnokságok tevékenykedtek: a budapesti I, a Budapest-vidéki II, a székesfehérvári III, a soproni IV, a szombathelyi V, a rózsahegy (egri) VI.

Megszűnt a kassai VII., a debreceni VIII., a nagyváradi IX., a szegedi X., valamint a XI. és XII. erdélyi vörösőr kerületi parancsnokság. Szintén megszűnt a pozsonyi V. vörösőr kerületi parancsnokság, területének meg nem szállt részét ideiglenesen a soproni IV. vörösőr kerületi parancsnokság alá utalták. A határvédelmi vörösőrségi, továbbá a tábori rendészeti vörösőrségi alakulatok a hadsereg főparancsnokság rendelkezései szerint, s az általa megszabott hadrendi beosztásban működtek, ennél fogva nem tartoztak a Vörös Őrség Országos Főparancsnokságának szervezetébe. A megszűnt vörösőr kerületi parancsnokságok személyi állománya Kunszentmiklóstra, a tábori vörösőr-tartalék parancsnokságokhoz vonult be. A Vörös Őrség kerületi beosztása⁴¹⁴ 1919. május 29-én a következő volt:

- budapesti I. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Budapest székesfőváros és a közbiztonság érdekében a II. kerület területéből hatáskörébe utalt Rákosszentmihály, Csepel, Cinkota (Mátyásföld), Rákospalota, Újpest, Erzsébetfalva, Kispest és Pestszentlőrinc községek;

⁴¹³ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 123-124.

⁴¹⁴ Vörös Őrség, 1919. VI. 29.

- budapestvidéki II. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegye (az I. kerület hatáskörébe átutalt községek kivételével), Jász-Nagykun-Szolnok, Esztergom és Hont vármegyék földrajzi területe;

- székesfehérvári III. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Fejér, Veszprém, Tolna, Baranya és Somogy vármegyék földrajzi területe;⁴¹⁵

- szombathelyi IV. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Vas, Zala és Sopron vármegyék földrajzi területe;

- győri V. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Győr, Komárom és Moson vármegyék földrajzi területe;

- egri VI. vörösőr-kerületi parancsnokság, területe: Nógrád, Borsod és Heves vármegyék földrajzi területe.

A régi rendőrség, csendőrség és határőrség feladatkörét a Vörös Őrség vette át. Ez nem volt zökkenőmentes. A Vörös Őrség összetételéről az első napokban elég éles viták folytak, mert Kun Béla, Szamuely Tibor és Szántó Béla hallani sem akartak a csendőrök és rendőrök, vagyis a régi rendszer apparátusának átvételéről, még kevésbé kollektív átvételéről az új apparátusba. A döntő kérdésben mégsem ez az álláspont érvényesült: a március 30-án közzétett belügyi népbiztosi rendelet még az egész volt karhatalom személyzetét rendelkezési állományba kívánta venni, azzal, hogy az újonnan jelentkezett egyénileg felülvizsgálandónak kell tekinteni, továbbá a szükséges létszám toborzás útján elsősorban a szervezett munkásság köréből biztosítandó. Ugyanakkor már április elsején megjelent a Vörös Őrség Főparancsnokságának közleménye, amely szerint a volt rendőri, határrendőri, csendőri, pénzügyőri és a többi elismert karhatalmi alakulatok tagjai, úgy az őrszemélyzet, mint egyéb tagjai, testületileg átvétnének a Vörös Őrségbe.⁴¹⁶ Ennek megfelelően 1919. április elején megindult a Vörös Őrség szervezése. A toborzó osztály ügyköre az alábbi feladatokat foglalta magába: Toborzási bizottságok megszervezése. Helyi toborzási irodák felállítása. Országos toborzás. Az országos létszám szükség szerint való kiegészítése. A központi Vörös Őrkeret ügyeinek intézése. Vidéki irányítás. Országos propaganda.

A szervezés végrehajtásáról a Belügyi Népbiztosság 73. sz. rendelete intézkedett. Ennek értelmében a kerületi parancsnokságoknak a politikai megbízott megérkezésétől, illetve a szervezés megkezdésétől számított nyolc napon belül fel kellett terjeszteniük a Vörös Őrség

⁴¹⁵ Czövek Imre: A Vörös Őrség Fejér megyében. In: A Tanácsköztársaság Fejér megyében. Fejér megyei történeti Évkönyv 2. Kiadja: MSZMP Fejér megyei Bizottsága és a Fejér megyei Tanács VB. Székesfehérvár, 1969. 61-62.

⁴¹⁶ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 126.

Főparancsnokságához a kerület területén rendelkezési állományban lévő összes volt csendőr, városi rendőr, határrendőr, pénzügyőr, vasútbiztosító nemzetőr és nemzetőr parancsnok pontos névjegyzékét.⁴¹⁷ A parancsnokok és egyéb alkalmazottak névjegyzékében fel kellett tüntetni az illetékes direktórium és a kerületi parancsnokság véleményét arra vonatkozóan, hogy a névjegyzékbe felvett egyén alkalmas-e a Vörös Őrségbe való átvételre. Véglegesen egy bizottság döntött az átvételről, amely a politikai megbízottból, valamint a munkástanács, a szocialista párt, a volt csendőrség, rendőrség, határrendőrség, egy-egy kiküldöttjéből állt.⁴¹⁸

A kiegészítés toborzás útján történt. Ha egy állomáshelyen, vagy körzetben a Vörös Őrség elérte a szükséges létszámot, úgy a rendelkezésre álló létszámból további helyeken új vörösőr egységeket állítottak fel. A szervezést úgy folytatták, hogy lehetőleg minden lakosra egy vörösőr jusson. Ezt tekintették a Vörös Őrség minimális létszámának. A közlekedési biztonság védelmére külön egységeket állítottak fel, amelyek gazdasági és fegyelmi ügyekben a vörösőr kerületi parancsnokságok alárendeltségébe tartoztak, azonban kiképzésüket és irányításukat a Vörös Őrség Országos Főparancsnoksága látta el.

Összegezve megállapítható, hogy a Vörös Őrség parancsnokainak az volt a feladatuk, hogy megteremtsék a proletárdiktatúra rendőrségének a kommunista ideológiának megfelelő erkölcsi és politikai egységét. A személyi állomány jelentős része a régi karhatalmi erők tagjaiból tevődött össze. Azok a munkások és agrárproletárok pedig, akik a bolsevikok felhívására léptek a proletárdiktatúra rendőrségének szolgálatába, nem rendelkeztek megfelelő szakmai ismeretekkel. Ebből a heterogén személyi állományból akart a rendszer szocialista-kommunista rendőrséget teremteni. E feladat megoldásakor nagy hangsúlyt fektettek a nevelési és kiképzési munkának. Különös figyelmet fordítottak a személyi állomány nevelésére. A vörösőrt arra nevelték parancsnokai, hogy a nyomozásnak elsősorban az a célja, hogy a gyanúsított ellen határozott bizonyítékokat gyűjtsön, mert csakis az a helyes nyomozás, amely annyi terhelő bizonyítékot vet felszínre, amennyi arra szükséges, hogy a gyanúsított azoknak súlya alatt a bűncselekmények elkövetését kénytelen legyen beismerni.⁴¹⁹ A bizonyítékok lehetőleg bizalmasan szerzendők be, tehát a vörösőr csak akkor folytassa le a nyomozást nyilvánosan, ha a bűncselekmény természete azt megkívánja, vagy ha a bizalmas adatgyűjtés a nyomozás hátrányára van.

⁴¹⁷ A Tanácsköztársaság szolgálatában. Kiadja: BM Tanulmányi és Módszertani, BM-ORFK Politikai (Nevelő) Osztály, Budapest, 1959. 62.

⁴¹⁸ Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében, BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979. 127.

⁴¹⁹ A Vörös őrség kis tankönyve. A Vörös őrség országos főparancsnokságának könyvtára: 1. Pesti Nyomda, Budapest, 1919.

A jó nyomozati munka alapvető követelményének tartották a vörösőrök és az állampolgárok közötti szoros kapcsolatok kialakítását. A politikai foglalkozások mellett igen fontos helyett töltött be a szakmai oktató munka a vörösőrök nevelésében és kiképzésében. A vörösőrök szakmai kiképzése elsősorban a bűnügyi ismeretek, a legfontosabb rendőri intézkedések elsajátítására, a fegyverhasználati utasításra, a fegyelmi szabályzatra, az elsősegélynyújtásra, a közlekedési és határrendészeti ismeretekre, s a különböző jogszabályok ismertetésére terjedt ki. Emellett fontos volt a vörösőrök katonai kiképzése is.

V. A Tanácsköztársaság büntető jogrendszerének főbb jellemvonásai

A Tanácsköztársaság nem hozott létre saját büntető kódexet. Ennek nemcsak a Tanácsköztársaság rövid idejű fennállása volt az oka. A forradalmak (polgári forradalmak) menete során is általános jelenség volt, hogy törvénykönyv alkotására csak hosszabb idő elteltével került sor. Így az 1789-ben kezdődött francia polgári forradalom csak 1791-ben hozta tető alá első büntető törvénykönyvét. Az 1848/49-es magyar polgári forradalom márciusi győzelme után is közel egy esztendő telt el, amíg a debreceni országgyűlés 1849. februárjában elfogadta a politikai bűncselekményekről szóló első részletesebb jogszabályt. Általában elmondható, hogy csak a kialakuló új gazdasági, társadalmi és politikai viszonyok megfelelő fejlődése után kerülhet sor kódexalkotásra. Az új büntetőtörvény megfelelő hiányát nem tekinthetjük a Tanácsköztársaság jogrendszere hiányosságának, hanem inkább a forradalmi jogszabályok megszületésével együtt járó törvényszerű jelenség volt. A Tanácsköztársaság új jogszabályainak jellemzője egyrészt az volt, hogy osztályjellegét világosan kifejezésre juttatta, másrészt az anyagi- és eljárási rendelkezések általában nem elkülönülve, hanem ugyanabban a rendeletben jelentek meg. Ez a jelenség ugyancsak a forradalmi viszonyokkal magyarázható és az új „forradalmi” államberendezkedés jogi megalapozását szolgálta. Az anyagi és az alaki jog, egységes, egyidejű kialakítása a Tanácsköztársaság úgyszólván első napjától kezdve, végig következetesen érvényesült.⁴²⁰

A Tanácsköztársaság vezetői tényleges intézkedéseikkel és elvi (elméleti) állásfoglalásaikkal is kifejtették véleményüket a jogászai tevékenység megváltozott szerepéről és helyéről az úgynevezett szocialista társadalomban. A múltra vonatkozóan általában úgy vélekedtek, hogy a jogászok a kapitalista termelési rend függvényei voltak. Azonban nem volt kevés azoknak a jogászoknak a száma sem, „akik világ életükben a proletárok érdekeit védtek a burzsoázia szemben,...akik a saját érdekük ellenére, pusztán belátásuk alapján és lelkesedésből álltak a proletárság mellé” - írja a „Proletár jog” című elméleti folyóirat. A régi jogászoknak le kell vetkőznieők az évszázad során kifejlesztett, a jogi normák csalafinta csűrés - csavarásában jelentkező készséget és gondolkodásmódját. A kommunista társadalomnak „csak szervező és adminisztratív talentumokra van szüksége, nem olyan emberekre, akik abból élnek, hogy embertársaiknak egymással és a hatóságokkal bajaik vannak”.⁴²¹A jogászai hivatás új társadalmi rendeltetését illető idézett felfogás perspektivikusan a szervező jogász típusát állítja előtérbe,

⁴²⁰ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség, 4. sz. Budapest, 1959. 3.

⁴²¹ Proletárjog, 1919. április 19. 4. sz. A tegnap és holnap, című szerkesztőségi cikk.

azzal a további igénnyel, hogy a jogászok ne válhassanak más emberek bajainak haszonélvezője. Tehát csak a dolgozó néppel együtt munkálkodva, a szocialista társadalom építése és feladataival azonosulva tölthetik be rendeltetésüket. Meg kell jegyeznünk mindehhez, hogy ez a felfogás túlzottan előretökintő volt a szervezőjogász-típus képének kivetítésével, hiszen sem a Tanácsköztársaság mindennapi működése, sem pedig a szocializmus építésének a gyakorlata nem nélkülözhetette a különféle jogvitákat jogi eljárás során eldöntő igazságügyi jogász (ügyész, bíró, ügyvéd, jogtanácsos stb.) típusát sem.⁴²²

1. Büntetőjog

A Tanácsköztársaság jogalkotásának és jogi apparátusának irányítói ismerték a szovjet-orosz jogalkotás számos eredményét, annak több megoldását is átvették. Az is köztudott, hogy a Tanácsköztársaság tudományos- elméleti jogi folyóirata a „Proletárjog” csaknem rendszeresen ismertette a jelentősebb szovjet-orosz törvényeket és rendeleteket, olykor részletesen közölte azok magyar fordítását, pl. „Az orosz- szovjet köztársaság szervezete” magyar fordítását.⁴²³ Más vonatkozásban, így a szovjet-orosz igazságszolgáltatás szervezetével kapcsolatban is részletes ismertetést közölt a szovjet-orosz megoldásokról.⁴²⁴ A Tanácsköztársaság fennmaradása, egész léte szempontjából a büntetőjog volt a legfontosabb jogterület, hisz a proletariátus háborús viszonyok között jutott hatalomra, külső és belső ellenségeinek támadásaira állandóan számítnia kellett, s emellett a fennálló élelmiszer, - tüzelőanyag – és iparcikkhiány is nehezítette a helyzetet. Ezért már az 1919. március 21-ei „Mindenkihez” című kiáltvány is fontos büntetőjogi elveket tartalmazott. Ebben a Magyarországi Kommunista Párt és a Forradalmi Kormányzótanács kinyilvánította, hogy „az árdrágítókat, az élelmiszeruzsorásokat, a tömegek éhségének és rongyosságának spekulációs haszonélvezőit irgalmatlan kíméletlenséggel üldözi. Vasfegyelmet követel. Halállal sújt le az ellenforradalom banditáira csak úgy, mint a fosztogatás brigantijaira.”

Lényegében e büntetőjogi elveket formálta büntetőjogi rendelkezések, tényállások formájába a Forradalmi Kormányzótanács első három rendelete, melyek 1919. március 24-én jelen-

⁴²² Szotácski Mihály: Forradalom és jog a Magyar Tanácsköztársaságban. In. Dr. Szotácski Mihály (szerk.): A Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról (1919-1969). Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 77. Pécs, 1971. 10. A magyarországi Tanácsköztársaság megalakulásának ötvenedik évfordulóján a pécsi egyetem jogi kara konferenciát szervezett, melynek előadásait a fentebb idézett kötetben publikálták. A kötetben megjelent Magyar Tanácsköztársaság büntető törvényhozása (Dr. Erdősy Emil) és a Tanácsköztársaság büntetőpolitikája (Dr. Földváry József), című tanulmányok jól tükrözték a Kádár-rendszer jogtörténet írásának tendenciáit.

⁴²³ Proletárjog, 1919. március 29. 1. sz. 3-5.

⁴²⁴ Proletárjog, 1919. június 7. 6. sz. 47-48. Proletárjog, 1919. július 12. 11. sz. 80-81.

tek meg. A Forradalmi Kormányzótanács I. számú rendelete a legveszélyesebb ellenforradalmi és a rendet a legélesebben sértő cselekményeket a következőképpen részletezi:

1.§. Mindenki, aki a Tanácsköztársaság parancsainak fegyveresen ellenszegül, vagy a Tanácsköztársaság ellen fölkelést szít, halállal büntetendő.

2.§. Mindenki, aki rabol, vagy fosztogat, halállal büntetendő.

3.§. A bűnösök felett forradalmi törvényszék ítél.⁴²⁵

Már ez az első rendelet is, az anyagi szabály mellett egyben eljárási intézkedést is tartalmaz éspedig a legfontosabbat: jelzi, hogy a kérdéses bűncselekmények fölött nem a régi, hanem új, forradalmi bíróságok fognak ítélni. A Forradalmi Kormányzótanács II. rendelete a forradalom rendjének biztosítása és a bűncselekmények elkövetésének megelőzése céljából szesztilalmat vezetett be, amely nemcsak a forgalomba hozatalra, hanem magára a fogyasztásra is kiterjedt. A tilalom megszegőire a rendelet 2.§. és 3.§. értelmében egy évig terjedhető fogház és 10 000 koronáig terjedhető pénzbüntetés, illetve 50 000 koronáig terjedhető pénzbüntetés várt, a bűnösök fölött forradalmi törvényszék ítélt. A következő, a Forradalmi Kormányzótanács III. számú rendelete fegyverviselési tilalmat rendelt el, a tilalom megszegőinek büntetése ugyancsak a forradalmi törvényszék által kiszabható 5 évig terjedhető fogház és 50 000 korona maximális pénzbüntetés volt.

A fenti három Forradalmi Kormányzótanács rendelettel egyidejűleg jelent meg az Igazságügyi Népbiztos 1. sz. rendelete is, amely valamennyi bírósági tárgyalást hivatalból elhalasztott, s ezzel gyakorlatilag megszüntette az egész régi bírói apparátus működését. Szükségessé vált tehát azoknak a forradalmi törvényszékeknek a megszervezése és működési alapelveinek rögzítése, amelyeket az első három Forradalmi Kormányzótanács rendelet kilátásba helyezett. A népbiztosi rendelet a Tanácsköztársaság egyik legfontosabb jogszabálya, tíz paragrafusból áll, lényege a következő:

A forradalmi törvényszékek a szükségeshez képest bárhol felállíthatók, elnökből és további két tagból állnak. Bíráit, vádbiztosát és jegyzőkönyvvezetőit a Forradalmi Kormányzótanács nevezi ki. E megbízásokhoz képesítés nem szükséges. Hatáskörébe oly bűncselekmények tartoznak, amelyet a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelettel oda utal. Alakszerű nyomozásnak, vádiratnak nincs helye, az egész eljárás a törvényszék előtt lehetőleg félbeszakítás nélkül folytatandó le. A szükséges bizonyítékokat a vádbiztos teremti elő. Védő bárki lehet. A tárgyalás menete: a vád biztos szóban előadja a terhelt elleni tényeket, ezt a bizonyító eljárás követi. Annak eredményét a vádbiztos kifejti és indítványt tesz. Utána a vádlott és a

⁴²⁵ Sarlós Béla: i.m. 5.

védője szólal fel, amire a vádbiztos válaszolhat, de az utolsó felszólalás joga a terheltet és védőjét illeti. A határozathozatal zárt tanácskozásban történik, a bűnösség kérdésében titkos szavazással. Halálbüntetést csak egyhangú határozattal lehet kiszabni. Az ítéletet rövid indoklással együtt azonnal írásba kell foglalni. Perorvoslatnak helye nincs, a büntetést az ítélet kihirdetése után azonnal végre kell hajtani, kegyelmi kérelemnek nincs felfüggesztő hatása a végrehajtásra.⁴²⁶

E rendelet helyes értelmezése szerint a forradalmi törvényszék rendkívüli, de nem kifejezetten statáriális jellegű bíróság. Éspedig azért nem, mert nemcsak halálbüntetést, illetve kivételesen életfogytiglani, vagy a kedvezőbb esetben tízévi fegyházbüntetést szabhat ki, mint a korábbi, a 9550/1915. sz. I. M. E. rendelet szerint működött statáriális bíróságok, hanem fogház, sőt pénzfőbüntetést is. (ld. a Forradalmi Kormányzótanács II. sz. rendeletét). Továbbá, a régebbi statáriális bíróságoktól eltérően nincs meghatározott időtartamhoz – 72 órához – kötve az eljárása, a bíróságnak tehát joga van a bizonyítás kiegészítése céljából a tárgyalás elnapolásához is. A rendkívüli bíraskodást az emeli ki, hogy az ítélet ellen fellebbezésnek nincs helye, és a büntetés végrehajtását kegyelmi kérelem nem függeszti fel. Az új bírói szerv politikai s egyben jogi jelentőségét a forradalmi jelszó húzta alá, ami világosan kifejezésre juttatja, hogy nem a régi büntetőbíraskodás folytatásáról, hanem a forradalomnak új, népi bírák által történő védelméről van szó. Nem lehet azonban eléggé hangsúlyozni, hogy ennek az új forradalmi bíróságnak eljárási elvei a vádlottak számára jóval kedvezőbbek voltak, mint amilyen az első világháború idején széles körben, jóval nagyobb számú bűncselekményre nézve működött rögtönítélő bíróságok szabályzata volt.

A forradalmi bíróságok számára az ismertetett eljárási szabályokon kívül elsősorban új büntetiskiszabási módszerre volt szükség. A büntető törvénykönyv merev és komplikált büntetési rendszere ugyanis forradalmi viszonyok között, a népbíróságok számára nem volt megfelelő, így sokkal könnyebben alkalmazható, széles skálájú, kellően rugalmas módszert kellett létrehozni. Ennek a követelménynek először a Forradalmi Kormányzótanács V. számú, az álhírek terjesztőinek büntetését szabályozó rendelete tett eleget. Ez a jogszabály a következőképpen rendelkezik:

„Aki oly híreket terjeszt, amelyek a köznyugalom megzavarására alkalmasak, forradalmi törvényszék elé állítható és súlyos büntetéssel sújtható. Ha az ilyen hírek terjesztése a közbiztonság megzavarásával járó mozgalmakat vagy más igen súlyos következményeket idéz elő, a forradalmi törvényszék halálbüntetést is kiszabhat. Nincs helye büntetés kiszabásának, ha a

⁴²⁶ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai, Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 6.

való tények tárgyilagos ismertetése a köznyugalom megzavarására irányuló célzat nélkül történik.”

Ez a jogszabály egyidejűleg jelent meg a forradalmi törvényszékek felállításáról szóló IV. sz. rendelettel, tehát a törvényszékek eljárási szabályainak rögzítésével egy időben módot adott számunkra ahhoz, hogy a büntetést belátásuk szerint szabják ki. Két közelebbi bünteteskiszabási elvet emelt csupán ki: a cselekmény elkövetője általában súlyos büntetéssel sújtható, de halálbüntetésnek csak a pontosan körülírt minősített esetben van helye. A Forradalmi Kormányzótanács 1919. március 26-tól – április 9-ig a forradalmi törvényszékek hatáskörének kiterjesztéséről szóló jogszabály megjelenéséig tizenkét büntető intézkedést tartalmazó rendeletet adott ki. Ezek közül tíz a pénzüzetek szocializálásáról (XII. sz.), az aranyérmék és külföldi pénzek beszolgáltatásáról (XIV. sz.), az ékszerüzletek igénybevételéről (XVI. sz.), az idegen állampolgárok védelméről (XIX. sz.), az idegen diplomáciai megbízottak védelméről (XX. sz.), a Vörös Hadsereg megalakításáról (XXIII. sz.), a biztosító intézetek szocializálásáról (XXV. sz.), a szocializált üzemek vezetőiről (XXXIV. Sz.) és az önhatalmú intézkedőkről (XLII. sz.) szóló rendeletek határozatlan büntetési tételeket tartalmaznak, s csupán két jogszabály: a Forradalmi Kormányzótanács X. sz. rendelete a lakóházak köztulajdonba vételéről és a XV. számú, a lakásrekvirálásokról állapítja meg a büntetés nemét és felső határát (az előbbi 5, az utóbbi 10 év fegyházban).⁴²⁷

1919. április 9-ig, tehát kétféle bünteteskiszabási rendszer mellett működtek a forradalmi törvényszékek: a bűncselekmények kisebb részében relatíve határozott, - nagyobb részében azonban határozatlan büntetésekkel.⁴²⁸ Figyelemre méltó azonban, hogy halálbüntetést az utóbbi esetben is csak akkor lehetett kiszabni, ha ezt a konkrét rendelet lehetővé tette. A fejlődés iránya ezek szerint a büntetési tételek határozatlansága felé tendált. Ezt az elvet úgyszólván általánossá tette a Forradalmi Kormányzótanács XLV. számú, a forradalmi törvényszékek hatáskörének kiterjesztéséről szóló rendelete. Ennek értelmében:

1.§. Aki a Forradalmi Kormányzótanács vagy a népbiztosok rendeletét megszegi, vagy azok ellen bármi módon vét, forradalmi törvényszék elé állítandó. A forradalmi törvényszék a büntetést az eset súlyához képest szabja ki.

2.§. A forradalmi törvényszék a Tanácsköztársaság érdekei védelmében sürgős szükség esetén eljárhat olyan ügyekben is, amelyeket a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelettel nem utalt hatáskörébe.

⁴²⁷ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai, Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 8.

⁴²⁸ Uo.

Az 1.§. szerint a Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosok minden rendeletének megszegése bűncselekményt képez, tehát azoknak a rendeleteknek április 9-e utáni megszegése is, melyeket korábban adtak ki és külön büntető szankciót nem tartalmaztak. Ennek folytán a Tanácsköztársaság minden fontos rendelkezése büntetőjogi védelem alá került, természetesen abban az esetben is hogyha a konkrét rendelet külön büntető intézkedést nem is tartalmazott. Április 9-e után is gyakran előfordult, hogy egyes rendeletek utalnak arra, hogy megszegésük büntető következményekkel jár, ez a kiemelés azonban most már figyelmeztető jellegűnek tekintendő, mert a büntetést a Forradalmi Kormányzótanács XLV. sz. rendelete már jó előre lerögzítette.

A büntetés kiszabásánál tehát generális szabály: a büntetést az eset súlyához képest kell kiszabni. Kivétel: halálbüntetésnek csak akkor van helye, ha ezt az illető rendelet lehetővé teszi. Ezt az elvet ugyan a Forradalmi Kormányzótanács XLV. számú rendelete expressis verbis nem mondta ki, de nyilvánvaló, hogy a Forradalmi Kormányzótanács XLV. sz. rendeletét követő jogszabályok külön (például az LIII. sz. rend és lakásügyi népbiztosok 1. és 2. sz. parancsai) kiemelték azokat a súlyosabb elkövetési módokat, amelyekkel szemben halálbüntetést is alkalmazni lehetett.

A Forradalmi Kormányzótanács XLV. sz. rendelete azért terjesztette ki a forradalmi törvényszékek hatáskörét – sürgős szükség esetén – nemcsak a Forradalmi Kormányzótanács vagy a népbiztosok rendeleteinek megszegőire, hanem bármilyen más bűncselekményt elkövetőkre is, mert a forradalmi törvényszékek voltak a ténylegesen működő büntetőbíróóságok s ennek folytán az ún. „köztörvényi” bűncselekmények sem maradhattak hosszú ideig elbírátlanul. Minthogy pedig a forradalmi törvényszékek ez utóbbi ügyekben is az esetek súlyához képest szabhatták ki a büntetéseket, a BTK büntetési rendszere valamennyi bírói elbírálás alá kerülő bűnügyben gyakorlatilag hatálytalanná vált.

Az eddig felsorolt jogszabályok közül – a büntetésre vonatkozó intézkedéseken túlmenően külön figyelmet érdemel az V. sz. az álhírek terjesztéséről, a X. sz. a lakóházak köztulajdonba vételéről, és a XLIII. sz. az önhatalmú intézkedőkről.⁴²⁹ Az V. sz. rendelet utolsó bekezdése ugyanis külön büntethetőséget kizáró okot konstruál: a valós tényeknek tárgyilagos, zavarkeltés célzata nélküli ismertetésében. Ezzel minden felesleges zaklatás elkerülhetővé vált. Jogi szempontból pedig egészen magas színvonalon emelte ki az idézett meghatározás a büntethetőséget kizáró objektív és szubjektív elemeket. A X. sz. rendelet 9.§-a a lakberek be nem szolgáltatása mellett büntetni rendelte a köztulajdonba vett lakóházak tartozékainak

⁴²⁹ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai, Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 10.

szándékos eltulajdonítását, a lakóházak vagy tartozékainak szándékos eltulajdonítását, továbbá a lakóházak vagy tartozékaik szándékos megrongálását. Ezzel hazánkban először mondták ki a társadalmi tulajdonban lévő vagyon büntetőjogi védelmét.

A korábban ismertetett célkitűzéseknek azt volt az elsődleges célja, hogy a Tanácsköztársaságot mindenfajta politikai, vagy gazdasági támadástól megvédjék. A Tanácsköztársaság büntetőjogának alapelveiről külön nem szóltak. Ezeket az alapelveket a régi rend alatt indított bűnügyek átvizsgálása tárgyában kiadott XLII. sz. Forradalmi Kormányzótanács rendelet rögzítette.

A Tanácsköztársaság a forradalmi törvényszékek mellett tervbe vette az állandó bíróságok átszervezését is. Az erre vonatkozó jogszabály azonban nem került kiadásra. Az átszervezendő rendes bíróságok működésének megkezdésével egyidejűleg a forradalmi törvényszékek működése is újabb jogszabály, a Forradalmi Kormányzótanács XCIV. sz. rendelete szerint történt volna. E rendelet 1919. május 17-én jelent meg, de csupán a III. rész, a rögtönítélő eljárás tárgyában lépett azonnal hatályba, valamint ezek átmeneti intézkedései. E jogszabály ennek ellenére komoly jelentőséggel bírt, mert

1. a forradalmi törvényszékek ítélkezésén kívül külön rögtönítélő bíraskodást tett lehetővé,
2. átmeneti rendelkezéseivel gyakorlatilag életbe léptette a forradalmi törvényszékek hatáskörébe elsősorban tartozó büntettek tényállásszerű felsorolását tartalmazó 6.§-át is,
3. magában foglalta a tervbe vett fellebbezési eljárás szabályait.⁴³⁰

A rendelet III. része lehetővé tette, hogy a Forradalmi Kormányzótanács egyes bűncselekmények miatt az ország egész területén, vagy bármely bűncselekmény miatt egyes forradalmi törvényszékek területén rögtönítélő bíraskodást rendeljen el. Hadművelleti területen a hadsereg-főparancsnokságnak is joga volt a statárium elrendeléséhez. A rögtönítélő bíraskodás gyakorlására mind a Forradalmi Kormányzótanács mind a hadsereg-főparancsnokság külön bíróságot küldhetett ki, de azzal a forradalmi törvényszékeket is megbízhatta. E bíróságok eljárása abban különbözött a forradalmi törvényszékekétől, hogy a tárgyalás nem nyilvános, a védelem kötelező, halálbüntetést – egyhangú szavazattal – minden a rögtönbíráskodás alá tartozó cselekmény miatt ki lehetett szabni.

A rendelet II. része szerint – hatálybaléptetés után – a forradalmi törvényszékek ítélete ellen panasznak volt helye a felállítandó országos forradalmi főtörvényszékhez, mely öttagú

⁴³⁰ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 12.

tanácsban ítelt.⁴³¹ Tagjait a Forradalmi Kormányzótanács választotta, alkalmazásuk bármikor megszüntethető volt. A forradalmi törvényszékek ítélete ellen csak a vádbiztos, a vádlott és védője élhetett panasszal, a vádbiztos a vádlott javára, a védő pedig a vádlott akarata ellenére is használhatta azt. A panasz az ítélet kihirdetésétől számított 8 nap alatt volt beadható, hatálya egyedül a halálbüntetés végrehajtására volt. A főtörvényszék viszonyt bármely büntetés végrehajtását felfüggeszthette, amennyiben valószínűnek látszott a perorvoslat sikerére.

A 17.§. szerint a következő esetekben volt helye panasznak amennyiben,

1. az ítélet hozatalában oly bíró vett részt, akinek elfogulatlansága ellen alapos okot lehet felhozni,
2. az ítélet rendelkező része érthetetlen, vagy végrehajthatatlan,
3. a bűncselekmény tárgyában akár a forradalmi törvényszék, akár a rendes bíróság már jogerős határozatot hozott,
4. az ítélet a Tanácsköztársaság rendeleteit vagy azok szellemét sérti.

A főtörvényszék a panasz érdemi elbírálása során vagy elutasítja azt, vagy pedig az elsőfokú bíróság ítéletét egészben vagy részben megváltoztatja, illetőleg megsemmisíti. A 19.§. szerint a forradalmi törvényszékek eljárására az elsőfokú törvényszék, az országos forradalmi törvényszékére pedig az országos főtörvényszék előtti eljárás szabályai irányadók, amennyiben a korábbi rendelkezésekből más nem következik. E szakaszból tehát megismerhetjük a felállítani tervezett rendes bíróságok elnevezését, s ugyanakkor kiviláglik az is, hogy a rendes fellebbezési bíróság: az országos főtörvényszék is hasonló fellebbezési eljárási szerint ítélezhetett volna, ha sor került volna felállítására.

Az ismertetett rendelkezések szerint a Tanácsköztársaság egyfokú fellebbezést kívánt bevezetni mind a rendes, mind a forradalmi bíróságoknál, az elsőfokú bíróságok ténymegállapításai felülbírálás tárgyát nem képezhették, a fellebbezési bíróságok tehát lényegében cassatorius elvek szerint jártak volna el.

A rendelet azonnal hatályba lépett IV. része értelmében az addig működött forradalmi törvényszékek közül csak a megyei és járási székhelyen levők maradnak meg, a többiek megszűnnek. A 6.§.-ban említett bűncselekmények a megyeszékhelyeken működő törvényszékek a fontosabb ügyeket a megyék székhelyén, - a többit pedig a járási székhelyen levő törvényszékhez tartoznak megküldeni. E rendelkezés folytán a 6.§. hatályba lépett. E jogszabályhely kimondja, hogy: „A forradalmi törvényszék hatáskörébe oly bűncselekmények elbírálása tar-

⁴³¹ Ua. 13.

tozik, amelyek a Tanácsköztársaság fennmaradását és biztonságát s általában a dolgozók uralmának forradalmi rendjét sértik vagy veszélyeztetik. Így különösen forradalmi törvényszék elé kell állítani azt,

1. aki a Tanácsköztársaság ellen felkelést szít, vagy mással e célból szövetkezik,
2. aki a Forradalmi Kormányzótanács vagy az egyes népbiztosságok rendeletét megszegi, vagy erre mást felhív,
3. aki a Tanácsköztársaság vagy más a hatóságok rendelete ellen izgat,
4. aki a Tanácsköztársaság valamely hatóságát, ennek tagját, vagy közegét hivatalos eljárásában akadályozza,
5. aki hatósági rendelet ürügye alatt vagy közhivatalnoki minőség színlelésével vagy felhasználásával jogtalanul rekvirál, zsarol, lop, rabol, sikkaszt, vagy csal,
6. aki a köztulajdont rongálja, a termelés megkezdését vagy folytatását nyíltan vagy leplezetten hátráltatja,
7. aki a közszükségleti cikkek elosztása végett kiadott jegyzékekkel visszaél vagy bármely ok cselekményt követ el, amely az elosztás rendjét zavarja,
8. aki árdrágítást követ el, továbbá
9. a Tanácsköztársaságnak azt az alkalmazottját, aki hivatali sikkasztást követ el, hivatali hatalmával visszaél, vagy akit megvesztegetnek és azt, aki az ily alkalmazottat megvesztegeti.”⁴³²

Ezek a rendelkezések nem konstruálnak új büntetőjogi tényállásokat, hisz a felsoroltak eddig is büntetendő cselekmények voltak, hanem azokat a tényállási elemeket emelik ki, amelyek megléte esetén – átmenetileg a megyeszékhelyen - a forradalmi törvényszékek tervezett átszervezése után pedig egyáltalában – a forradalmi törvényszékek hatáskörébe tartozik az eljárás. E megállapításnak csak látszólag mond ellent az, hogy az 1. pontban említett szövetkezés, a 2. pont szerint felhívás, a 3. pontban szereplő izgatás a korábbi rendeletekben elkövetési cselekményként nem volt feltüntetve. Az ellentmondás azért látszólagos, mert a Forradalmi Kormányzótanács, vagy a népbiztosok rendeletének megszegése, vagy azok elleni bármi módon vétés bűncselekményt képez. A bármi módon meghatározásban pedig mind a szövetkezés, mind a felhívás, mind az izgatás benne foglaltatik. A 6.§. 1-9 pontjai tehát csak exemplikatív felsorolást tartalmaznak, melyek azzal nyertek nagyobb gyakorlati jelentőséget, hogy a forradalmi törvényszékek e rendelet megjelenése után rendszerint az ottani szóhasználatlal jelölték meg a felsorolás alá eső bűncselekményeket.

⁴³² Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 15.

A Forradalmi Kormányzótanács XCIV. sz. rendelet hatálybalépése – május 17-e – után a megyék székhelyén működő forradalmi törvényszékek jelentősége lényegesen megnőtt, mert minden politikai természetű és valamennyi, a Tanácsköztársaság rendeleteinek megszegésével megvalósult bűntett kizárólag az ő hatáskörükbe tartozott, a járási székhelyen levő törvényszékek hatásköre tulajdonképpen a köztörvényi bűncselekmények körére szűkült. Ez megfelelt a rendelet távolabbi céljának is, mert 1.§-a értelmében az átszervezés után kizárólag a megyék székhelyén kívánt forradalmi törvényszéket felállítani.

Az eljárási intézkedések közül két rendeletet⁴³³ érdemes még külön megemlíteni:

1. A Forradalmi Kormányzótanács XIX. sz. rendelete értelmében előzetes letartóztatást a vádbiztosok, továbbá Budapesten a Vörös Őrségnél működő politikai megbízott, vidéki vonatkozásban a Vörös Őrségnél országos megbízottja,- valamint az ügykörükbe tartozó rendeletek megszegései miatt a népbiztosok is elrendelhettek. A nyomozások lebonyolítása a Vörös Őrség feladata volt, központi osztályában külön központi nyomozó szerv létesült az ellenforradalmi mozgalmak meggátlására. (Belügyi Népbiztos 1. sz. rendelete)
2. A Forradalmi Kormányzótanács LXII. sz. rendelete szerint a politikai természetű cselekmények miatt történt letartóztatást azonnal a Belügyi Népbiztosság tudomására kellett hozni s az ily letartóztatás a népbiztosság jogosult volt bármikor megszüntetni. Ugyanezen rendelet előírta még, hogy politikai természetű cselekmény miatt csak az igazságügyi népbiztosság előzetes hozzájárulása alapján lehet bárkit forradalmi törvényszék elé állítani.

A Tanácsköztársaság LXXIV. sz. és az Igazságügyi Népbiztos 21. sz. rendelete megszüntette a korábbi rendőri bíraskodást a kihágások felett. Ezt a jogkört új kihágási bíróságok vették át, melyek háromtagú tanácsban döntöttek. A kihágási bírakat a helyi tanácsok választották a választójoggal rendelkezők közül. E bíróságok mellett az igazságügyi népbiztos által kinevezett igazságügyi előadó működött. Hatáskörükbe a korábbi rendőri, vagy közigazgatási szervek ügykörébe tartozott kihágásokon kívül olyan ügyek tartoztak, amelyeket a forradalmi törvényszék odautalt. A kihágások miatt alkalmazható büntetés maximuma hat hónapi elzárás, illetve 10 000 korona pénzbüntetés volt.⁴³⁴

⁴³³ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai, Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 16.

⁴³⁴ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 18.

2. Katonai büntetőjog

A Forradalmi Kormányzótanács XXIII. sz. rendelete március 30-án új, forradalmi fegyelmen alapuló proletár hadsereg, a Vörös Hadsereg felállítását rendelte el. A rendelet 4. pontja kiemelte, hogy a Vörös Hadsereg feladatát csak akkor láthatja el megfelelően, „ha forradalmi fegyelem tölti el.” Ugyanez a pont intézkedett arról, hogy e fegyelem betartása fölött legfelső fokon a forradalmi törvényszék, kisebb fegyelmi vétségek tekintetében pedig a csapattestek választott esküdtzékei őrködnek, illetve ítéleznek. E rendelkezések megvalósítása a Forradalmi Kormányzótanács LIII. sz. a katonai büntettekről és a forradalmi katonai törvényszékekről szóló, április 13-án megjelent rendeletével történt meg. Ez a jogszabály a magyar katonai büntetőjog történetében kiemelkedő fontosságú. Korábban ugyanis önálló magyar katonai anyagi büntetőjog nem létezett, a közös hadseregre nézve az osztrák katonai büntetőjog volt irányadó. Csupán a katonai bűnvádi perrendtartást szabályozta a magyar törvényhozás által elfogadott törvény: az 1915. évi XXXIII. és a XXXII. tv. Az 1848/49-es polgári forradalom után először tehát a Tanácsköztársaság teremtette meg a magyar katonai büntetőjogot. Az anyagi rendelkezéseket a rendelet 2.§-a tartalmazza, mely szerint: „Katonai büntetést követ el az a katona vagy parancsnok:

1. aki a Tanácsköztársaságnak akár külső, akár belső ellenségével összejátszik, vagy egyetért;
2. aki az ellenséget kémkedéssel, fegyveres szolgálattal vagy egyéb szolgáltatással támogatja;
3. aki bajtársára fegyvert fog vagy a parancsnok parancsának ellenszegül;
4. aki őrszolgálati vagy egyéb fontos szolgálati kötelességét akár szándékosan, akár bűnös hanyagságból cselekvéssel vagy mulasztással megszegi;
5. aki az ellenség előtt gyáván viselkedik;
6. aki csapatától megszökik;
7. aki gyilkol, gyújtogat, rabol, fosztogat, lop, közvagyonot rombol vagy védtelennel szemben erőszakoskodik;
8. aki katonatársát árulásra, lázadásra, fontos szolgálati kötelességének megszegésére, vagy szökésre csábítja;
9. aki a felsorolt katonai büntettek valamelyikét megkísérli;

10. aki részt vesz oly összebeszélésben vagy egyesülésben, amelynek célja a felsorolt katonai büntettek valamelyike.”⁴³⁵

A büntetés kiszabására nézve a rendelet 3.§ a forradalmi törvényszékek számára irányadó szabályhoz hasonlóan intézkedik: az eset súlyához képest kell azt kiszabni, ha azonban a büntett a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmét vagy a Tanácsköztársaság érdekét súlyosabban sérti, vagy közvetlenül veszélyezteti, halálbüntetést is ki lehet szabni.

Az eljárás a forradalmi katonai törvényszék hatáskörébe tartozik, melyek minden hadosztály vagy dandár székhelyén kell felállítani. A Katonai Forradalmi Törvényszék összetétele ugyanaz, mint a többi forradalmi törvényszéké: elnökből és két tagból áll. Elnökét, tagjait, vádbiztosát és jegyzőkönyvvezetőjét Budapesten a központi tanács, másutt a helyi tanács választja katonák, katonaviselt munkások vagy földművesek közül. A törvényszék eljárására a Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendeletében a forradalmi törvényszékekre előírt rendelkezések az irányadók.

A Tanácsköztársaság a katonai forradalmi törvényszékeket nem rendkívüli, hanem rendes katonai bíróságként szervezte meg. A „forradalmi” szó e rendeletben elsősorban nem arra utal, hogy a bíróságok forradalmi, rendkívüli viszonyok között működnek, hanem arra hogy egészen új típusú hadsereg forradalmi fegyelme felett őrködik, ez a forradalmi fegyelem lényegesen különbözik a volt osztrák-magyar közös hadsereg, emberi önérzetet durván sértő vak fegyelmétől. A forradalmi fegyelem Vörös Hadseregnek nemcsak háborús körülmények között, hanem békében is állandó, jellemző vonása. Ez a magyarázata annak, hogy a forradalmi katonai törvényszékek egyben fellebbezési fórumai is voltak a Forradalmi Kormányzótanács XXIII. sz. rendelete 4. pontja szerint eljáró esküdtszékeknek. Erre vezethető vissza az is, hogy amíg a civil egyének felett ítélkező forradalmi törvényszékek fellebbezési bírósága, az Országos Forradalmi Főtörvényszékre vonatkozó szabályok nem léptek hatályba, addig június 11-én a Forradalmi Kormányzótanács CXV. sz. rendelete nemcsak felállította a katonai forradalmi törvényszékek fellebbezési bíróságát, hanem az erre vonatkozó szabályokat azonnal hatályba is léptette.

Az ismertetett ok folytán a Forradalmi Kormányzótanács CXV. sz. rendelete több vonatkozásban is eltért a Forradalmi Kormányzótanács XCIV. sz. rendelet fellebbezési szabályaitól. A jogszabály 3.§-nak 2. bekezdése elsősorban nem is a fellebbezési bíróság: az Országos Katonai Főtörvényszék, hanem a forradalmi katonai törvényszékek számára szól: „A forradalmi katonai törvényszék bármely büntetés végrehajtását felfüggeszti, ha ezt a proletárállam

⁴³⁵ Uo.

érdeke indokolja.” Ez a jogszabályhely lényegesen különbözik az I. Bn. /1908:XXXVI.tv/ 1.§-a szerinti háromévi próbaidőre történő felfüggesztés szabályaitól, mert az I. Bn.-től eltérően nemcsak pénzbüntetés, vagy maximálisan egy havi fogházbüntetés, hanem bármilyen nemű, bármilyen tartalmú büntetés végrehajtásának felfüggesztését tette lehetővé, továbbá próbaidőt nem írt elő. Ezek szerint a bíróság belátásától függött, hogy próbaidőhöz, vagy más feltételhez fűzi-e a felfüggesztés alkalmazását, s ha próbaidőt alkalmaz, milyen időtartamban. E rendelkezés alkalmazásának csupán egy előfeltétele volt: a proletárállam érdekében kell annak állnia. Ezt az intézkedést az elsőfokon eljáró forradalmi katonai törvényszékek is alkalmazhatták, de alkalmazhatták akkor is, amennyiben a katonai esküdtszékek határozatát bírálták felül.

A fellebbezési eljárás egyébként két tekintetben tért el a Forradalmi Kormányzótanács 7. XCIV. sz. rendeletében előírt eljárástól. Egyrészt a panasz alapjául a katonai eljárásban is négy ok szolgálhatott okot, s közülük az első három pontosan megegyezett a XCIV. sz. rendelet 17.§. 1-3. pontjaiban felsoroltakkal, a 4. pont azonban akkor tett panaszt lehetővé, hogyha „az ítélet nyilván igazságtalan.” Ez a szubjektív megfogalmazás tágabb lehetőséget teremtett az ítéletek megváltoztatására, mint a XCIV. sz. rendelet 4. pontja, amely szerint az ítélet megtámadására az szolgál alapot, ha az a Tanácsköztársaság rendeleteit, vagy a rendeletek szellemét sérti. Az eltérés indokolt volt, mert a katonai büntetőjog speciális jogterület és a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmének kialakításához szükség volt oly szabály rögzítéséhez, amely lehetővé tette, hogy az új szocialista hadsereg tagjainak igazságérzete a különleges katonai életviszonyok tekintetében kötetlenül érvényesülhessen. Másrészt a rendelet 5.§ 2. mondata szerint: „Egyébként a panasz elintézésénél eljárási szabályhoz kötve nincsen az Országos Katonai Forradalmi Főtörvényszék.”⁴³⁶

A XCIV. sz. rendelet az ott nem szabályozott esetekre a rendes bíróság, az Országos Főtörvényszék előtti, tervezett eljárási szabályokat tette alkalmazandóvá. Ezen utóbbi eltérés alapvető oka az volt, hogy a katonai forradalmi törvényszékek mind első, mind másodfokon nem rendkívüli, hanem rendes bíróságok voltak, így eljárási szabályai tekintetében nem lehetett más bíróságra irányadó szabályokra utalni. A további ok: a Tanácsköztársaság semmiféle tekintetben nem kívánta a Főtörvényszéket további perrendi szabályokkal korlátozni. Ezek szerint e bíróság nemcsak kasszátorius, hanem revíziós jogkörben is eljárhatott.

Amennyiben Katonai Forradalmi Főtörvényszék valamely elsőfokú ítéletet nyilvánvalóan igazságtalannak talált, a tényállás bármely részét megváltoztathatta akár újabb bizonyítás

⁴³⁶ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 21.

közvetlen felvétele után, akár anélkül és szabadon felülbírálhatta az elsőfokú bíróságnak a bizonyítékok mikénti mérlegelése kérdésében elfoglalt álláspontját is. A kiemelt két eltérés tehát szorosan összefüggött egymással, az igazságtalan ítélet reparációja érdekében a Főtörvényszék bármilyen eljárási módot igénybe vehetett.

3. A Forradalmi Törvényszékek ítélkezésének főbb vonásai

A forradalmi törvényszékeken keresztül először került hazánkban a bírói hatalom a nép kezébe és az ismertetett jogszabályok elsősorban a büntetés kiszabásának körében igen tág lehetőséget adtak a forradalmi bírák részére. Ezzel a lehetőséggel a forradalmi törvényszékek a vádlottak terhére elvileg nem élhettek vissza. A LXVII. sz. rendelet kimondta, hogy a politikai jellegű bűnügyekben csak az igazságügyi előzetes engedélyével lehet bárkit a forradalmi törvényszék elé állítani. A Forradalmi Kormányzótanács CXXVII. sz. rendelete szerint „ha a rögtönítélő bíróság halálos ítéletet hoz, azonban a halálbüntetés 48 órán belül végre nem hajtják, a halálbüntetést többé nem szabad végrehajtani. Ilyen esetben az elítélt büntetése életfogytiglan tartó szabadságvesztésre változtatandó.” A július 10-én meghozott határozat alapján, annak ellenére, hogy az Országos Forradalmi Főtörvényszék működéséről szóló rendelet hatályba még nem lépett, lehetőséget teremtettek a forradalmi törvényszékek ítéleteinek a Szövetséges Intéző Bizottsághoz való megfellebbezésére.

A vidéki forradalmi törvényszékek által az ellenforradalmi ügyekben tanúsított enyhességre jellemző, hogy fegyverrejtegetés, izgatás, rémhírterjesztés miatt nagyon sok esetben csupán pénzbüntetést szabtak ki, a néhány hónapos fogházbüntetés e bűncselekménycsoportban már a súlyosabbak közé tartozott.⁴³⁷ A budapesti forradalmi törvényszék összesen 4 végrehajtott halálos ítéletet hozott, ezek közül kettőt rablás miatt szabtak ki. Egyébként ez a bíróság határozottan, erélyesen lépett fel, izgatási, rémhírterjesztési, gazdasági bűntettek esetén hosszabb tartamú szabadságvesztés büntetéseket alkalmazott. A Forradalmi Kormányzótanács számos esetben gyakorolt kegyelmet. Így például a budapesti forradalmi törvényszék által hozott összesen 21 halálos ítélet közül tizenhetet változtatott át szabadságvesztés büntetéssé. Gyakori volt a vidéki bíróságok által kiszabott rövidebb tartamú szabadságvesztés büntetések kegyelemből történő teljes elengedése, vagy próbaidőre történő felfüggesztése is.

A BTK meghaladott dogmatikai elveit általában mellőzték. Így a BTK. 81. § is, amelynek értelmében a törvény nem tudása a büntetőjogi beszámítást nem zárja ki és minden esetben

⁴³⁷ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 23.

vizsgálták, hogy a vádlott ismerte-e azt a speciális rendeletet (pl. a fegyverviselési tilalomról, szesztilalomról szólót), amelynek megszegése a vád alapját képezte. Vagy: kisebb jelentőségű árdrágítás esetén a vádlott nehéz anyagi helyzetét büntethetőséget kizáró okként értékelték.

Egészen széles körben alkalmazták mind a civil, mind a katonai forradalmi törvényszékek a büntetéseknek próbaidőre történő felfüggesztését és egyáltalán nem az I. Bn. által megszabott szűk körben. Több évre szóló, pl. 15 éves fegyházbüntetés végrehajtását is felfüggesztették, a próbaidőt pedig gyakran három évnél jóval rövidebb időtartamban állapították meg. Előfordult hat hónapi próbaidő is. Valamennyi forradalmi törvényszék rendkívül gyorsan dolgozott, rendszerint a cselekmény elkövetése után néhány nap elteltével meghozták az ítéletet. A budapesti forradalmi törvényszék két és fél hónap alatt közel 4000 vádlott ügyében hozott érdemi határozatot. Az eljárás gyorsaságában a vidéki törvényszékek sem maradtak el a budapesti bíróság mögött.

A Forradalmi Kormányzótanács XLV. sz. rendelete 1. § biztosított joggal élve a törvényszékek több olyan büntetési nemet alkalmaztak, melyeket a Btk. nem ismert, így a kényszermunka, dorgálás, internálás gyakran alkalmazásra került. A törvényszékek eljárásukról szabályszerű jegyzőkönyvet vettek fel, melyek a vádlottak, a tanúk, a szakértők nyilatkozatát pontosan tartalmazzák. Az ítéleteket röviden, de alaposan és meggyőzően indokolták. Az ítéletek stílusa – a rendeletekéhez hasonlóan – világos, könnyen érthető és meggyőző volt. A már ismertetett június 24-ei budapesti ellenforradalmi puccskísérlet miatt kiszabott, statáriális úton meghozott halálos ítéletek közül egyet sem hajtottak végre, holott az ítélettel érintett vádlottak valamennyien ellenforradalmár tisztek voltak. A legmakacsabb ellenállást kifejtő 254 ludovikás hadapródot pedig „ifjúságukra és öntudatlanságukra való tekintettel” internálásban eltöltendő „nevelési munkára” ítélték.

A Szamuely Tibor elnökletével működött rögtönítélő bíróságok véres ellenforradalmi lázadások miatt jártak el elsősorban. A vádlottak cselekménye mindenütt halálos áldozatokat követelt. A korszakban valószínűleg nem akadt egyetlen állam sem, amely háborús viszonyok között a rendszer ellen fegyverrel támadó bűnösökre ne halálos ítélettel válaszolt volna. Emellett a Szamuely Tibor elnökletével ítélkezett rögtönítélő bíróság nemcsak halálos ítéleteket hozott. A levéltári adatok szerint több vádlottat (köztük volt csendőrőrmestert, nagykereskedőt) ellenforradalmi lázadásban való részvétel, de nem fegyveres cselekmény miatt 1-10 évi börtönre ítélték. Ezek a rögtönítélő bíróságok csak abban az esetben hoztak halálos ítéletet, ha erre a forradalom érdekei védelmében, az ellenforradalmi próbálkozások csírájában való elfoj-

tása végett feltétlenül szükség volt s a vádlottak cselekménye a Tanácsköztársaságra nézve maximális veszéllyel járt.⁴³⁸

4. Az állam elleni bűncselekmények a Tanácsköztársaság idején

Ebben a bűncselekmény kategóriában a legjelentősebb csoportot az ellenforradalmi bűntettek képezték. Az ellenforradalmi bűntettek elkövetési tárgya a legváltozatosabb lehetett. Az ellenforradalmi célzat olyan elhatároló elem, amelyik az állam elleni bűncselekmények körébe vonja a legváltozatosabb magatartásokat. Így például a személy életét támadó bűncselekmény ellenforradalmi célból elkövetve a személy elleni bűncselekmények köréből politikai gyilkossággént (terrorcselekmény) az ellenforradalmi bűncselekmények körébe került át. Általános elvi tételként leszögezhető, hogy ellenforradalmi bűntetté vált minden cselekmény, ha azt ellenforradalmi célzattal követték el.⁴³⁹ Ezt bizonyítja a Szamuely Tibor népbiztos vezetése alatt működő statáriális bíróság által hozott több ítélet, amely ellenforradalmi bűntetté minősítette a fegyver, felszerelés elhagyását, a parancs megtagadását, amennyiben ahhoz ellenforradalmi célzat járult.

Az állam elleni bűntettek elbírálására rendkívüli bíróságként a forradalmi törvényszékek voltak kijelölve. Az állam elleni bűntettek fogalmát definiálta a forradalmi törvényszékek hatáskörét szabályozó CXIV. számú rendelet, amely úgy intézkedett, hogy a forradalmi törvényszék bírálja el azokat a bűntetteket, amelyek „a Tanácsköztársaság fennmaradását és biztonságát, s általában a dolgozók uralmának forradalmi rendjét sértik, vagy veszélyeztetik.”⁴⁴⁰ Ebben a megfogalmazásban benne rejtett az állam elleni bűntettek kategorizálása, vagyis a proletárdiktatúra „fennmaradását” támadó cselekmények ellenforradalmi bűntettek, a „biztonságot” támadó cselekmények nem ellenforradalmi bűntettek, de az államot, mint intézményt támadó cselekmények és végül „a dolgozók uralmának forradalmi rendjét” sértő cselekmények, mint az államigazgatás rendjét támadó bűntettek. Az ellenforradalmi bűntettek lényegét tárja fel, azokat, mint a proletárdiktatúra létét, fennmaradását támadó bűntetteket állítja elének a CXVIII. számú rendelet, mely objektív eljárás keretében vagyonek Kobzással sújtja azokat, akik „a Tanácsköztársaság rendjének megdöntésére és a régi rend visszaállítására törekcsenek.” Restaurációs tevékenység – ez az ellenforradalmi bűntett lényege. Mint

⁴³⁸ Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség 4. sz. Budapest, 1959. 25.

⁴³⁹ Halász Pál (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára, 9. Budapest, 1955. 156.

⁴⁴⁰ Uo.

ilyen, minden formája és a tevékenység minden stádiuma büntetendő. Ezért rendeli büntetni az 1919. március 21-én kelt rendelet 6. § a szövetkezést, mint előkészítő cselekményt és ezért vonja meg oly szélesen az ellenforradalmi tevékenység határát a „felkelés szításának fogalmával”.

Az ellenforradalmi büntettek formái:

1. Minden cselekmény, melyet ellenforradalmi célzattal követtek el, ellenforradalmi büntetté válik. Például politikai gyilkosság, sorozás alóli kibúvás ellenforradalmi célzattal, harcvo-nal elhagyása ellenforradalmi célzattal, szolgálati hely elhagyása ellenforradalmi célzattal, fegyver, felszerelés elhagyása ellenforradalmi célzattal, szolgálati hely elhagyása ellenfor-radalmi célzattal stb.
2. A „felkelés szítása” mint olyan tevékenység, mint olyan tevékenység, amely szervezői, irányítói tevékenységet jelent. (I. rendelet és XCIV. rendelet.)
3. Ellenforradalmi mozgalomban, szervezkedésben való részvétel.
4. Ellenforradalmi lázadás, mint nyílt szembeszegülés a proletárdiktatúra rendjével. A láza-dás, ha felfegyverkezve történik, fegyveres ellenszegülésnek, illetve fegyveres felkelésnek minősül. (I. rendelet)
5. Külföldön tartózkodó magyar állampolgárok minden olyan tevékenysége, amelyik arra mutat, hogy a „Tanácsköztársaság” rendjének megdöntésére és a régi rend visszaállítására törekzenek”. (1919. május 19-i rendelet.)
6. A Tanácsköztársaság külső vagy belső ellenségével való összejátszás vagy egyetértés. (LIII. rendelet és XX rendelet) Ennek minősül például a hivatali bűnpártolás és a Vörös Hadsereg elleni ellenforradalmi összejátszás.
7. A Tanácsköztársaság ellenségének nyújtott segítség – így különösen kémkedés, fegyveres szolgálat vagy egyéb szolgáltatás és az ellenséghez való átállás (LIII. rendelet és XX. ren-delet). A 6. és 7. pontban felsorolt cselekmények gyűjtőfogalma: az árulás.
8. Előkészületi cselekményként olyan összebeszélés, egyesülés, amelynek célja árulás elkö-vetése, illetve más ellenforradalmi büntett. Ezt pönalizálja az LIII. rendelet 2. § 16. pontja és ezt bünteti a bírói gyakorlat „ellenforradalmi cselekmény előkészítése” címen.
9. Verbális cselekmények: ellenforradalmi propaganda, rémhírterjesztés (V. rendelet, illetve a Lakásügyi Népbiztos 1. sz. parancsa); izgatás a Tanácsköztársaság ellen (XCIV. 6. § 3. pont) és lázítás. Az izgatás és lázítás fogalmakat váltakozva használja a bírói gyakorlat és a gyűlöletkeltés, elégedetlenség szítását érti alatta. Következetes megkülönböztetés nincs. Izgatás például a katonai elhelyezési-beszállásolási viszonyok elleni kifakadás, de lázítás-nak minősíti a bírói gyakorlat a csekély húsadag bevezetésére vonatkozó helyi intézkedés

nyilvános becsmérlését. Verbális cselekményként bünteti a bírói gyakorlat a kormánygyalázást, a Vörös Hadsereg becsmérlését, illetve a proletárdiktatúra megsértését, amelynek az izgatás, illetve lázítás enyhébb eseteinek foghatók fel.

10. A XCIV. rendelet 6. § 6. pontja büntetni rendeli azokat, akik „a termelés megkezdését vagy folytatását nyíltan vagy leplezetten hátráltatják”. Ez a cselekmény lényegében gazdasági kártevés, illetve szabotázs.⁴⁴¹

Az ellenforradalmi cselekmények mellett az állam fennállása elleni támadás restaurációs törekvést nem jelentenek, de a proletárdiktatúra államának biztonságát támadják. Ezek a bűncselekmények a subsidiaritás viszonyában álltak az ellenforradalmi büntettekkel, mert forradalmi körülmények között a határvonal az ellenforradalmi tevékenység és a biztonság elleni támadás között igen változékony, elmosódott volt. Például a hatóság elleni erőszak könnyen ellenforradalmi célzatú gyilkossággá minősülhetett.

Az állam rendje elleni bűncselekmények formái a következők voltak:

1. Erőszakos cselekmények: tanácsok tagjainak tetteles bántalmazása, hatóság elleni erőszak, hatósági közeg elleni erőszak, önhatalmú erőszakos intézkedés, fegyveres erő jogosulatlan igénybevétele önhatalmú intézkedéshez (XLII. rendelet).
2. A Tanácsköztársaság tekintélyét, az állam és a tömegek normális kapcsolatát aláásó cselekmények: hatósági rendelet ürügye alatt vagy közhivatalnoki minőség színlelésével jogtalan rekvirálás, zsarolás, lopás, rablás (XCIV. rendelet 6. § 5. pont), a Tanácsköztársaság alkalmazottjának megvesztegetése (XCIV. rendelet 6. § 9. pont), hivatali hatalommal visszaélés egyéni előny szerzése céljából és megvesztegetés elfogadása (Szövetséges Központi Intéző Bizottság 1. számú rendelete), nyomozó közegként való jogosulatlan fellépés (LXXXIV. rendelet).
3. Az állam alapintézményei, a külső és belső biztonság elleni támadás, verbális cselekmények: törvény elleni izgatás, proletárdiktatúra megsértése, kormánygyalázás, Vörös Hadsereg gyalázása, proletárdiktatúra fegyveres ereje elleni büntett, jogtalan fegyverviselés, fegyverrejtegetés (III. rendelet), hatalmi szervek működésének akadályozása (XCIV. rendelet 6. § 4. pontja), rémhírterjesztés (V. rendelet), törvény iránti engedetlenség (XCIV. rendelet 6. § 3. pontja).

Az államigazgatás rendje elleni büntetteket állami intézmény elleni támadásnak minősítve ide sorolhatóak a következő bűncselekmények is: lakásbizottságok működésének akadályozása (1919. március 28-i rendelet), lakásigénylők közötti elégedetlenség, lázadás szítása és

⁴⁴¹ Ua.157.

a lakásügyi parancs elleni agitáció (Lakásügyi Népbiztos 1. számú parancsa), különvonat kiállításának önhatalmú kikényszerítése (Hadügyi Népbiztos 5. számú parancsa), Közellátási Népbiztosság szervei működésének szándékos akadályozása (LXXIV. rendelet 3. § e. pontja), hatósági közegek elleni erőszak és működésük akadályozása (XCIV. rendelet 6. § 4. pontja), erdők védelmére és kezelésére rendelt közegek működésének gátlása (LXXIII. rendelet 8. §.), fogolyszöktetés, hamis vád és az igazságszolgáltatás elleni egyéb büntettek.⁴⁴²

5. A Tanácsköztársaság jogszabályai

A Tanácsköztársaság jogszabályai a Magyar Tanácsköztársaság hivatalos lapjában, a Tanácsköztársaság-ban láttak napvilágot. A Tanácsköztársaság első száma 1919. március 26-án, utolsó száma 1919. augusztus hó 1-én jelent meg. A Tanácsköztársaság 133 napja alatt összesen 107 szám látott napvilágot. Ennek a joganyagnak egy része másutt is megjelent, részben esetenként kiadták a jogszabályokat egyes népbiztosságok is, abból a célból, hogy a jogszabályokat a dolgozói megismerhessék, s azok széles körben való propagálása biztosítva legyen és a napilapok is kötelesek voltak a rendeleteket közölni. Mégis, a teljes joganyagot megbízható módon és hiteles szövegben csak a Tanácsköztársaság hasábjain lehet megtalálni. Meg kell azonban jegyezni, hogy mind a Kormányzótanácsnak, mind a Szövetséges Központi Intézőbizottságnak volt olyan rendelete, amelyet csak a Vörös Újság-ban tettek közzé; ez azonban csak egészen kivételesen történt.⁴⁴³ A hivatalos lap, a napi sajtó és egyes jogszabályok eseti (füzet alakjában való) közlése mellett a kommunista párt gondoskodott az Alkotmánynak, továbbá a Forradalmi Kormányzótanács és a népbiztosságok rendeleteinek külön gyűjteményben való közzétételéről is.

⁴⁴² Ua.158. 159.

⁴⁴³ Halász Pál—Kovács István—Feschka Vilmos: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 7.

VI. Büntetőeljárás a Tanácsköztársaság idején

A proletárdiktatúra bűnvádi eljárása

Az 1919. június 14-i kódex két alfejezetben szabályozta az eljárást. Az első, a 38-41. § terjedő rész valamennyi büntető hatáskörrel rendelkező bíróságra vonatkozott, tehát mind a törvényszékekre, mind a falusi bíróságokra. Az eljárási intézkedések közül a legfontosabb a védők körének kiterjesztése volt. A 40. § szerint védő (de a magánvádoló, a sértett és a magánfél képviselője is) bárki lehetett, aki 18. életévét betöltötte, kivéve a nyerészkedési szándékból vagy egyéb aljas indokból elkövetett bűncselekmény miatt szabadságvesztésre elítélteket, az elítéléshez fűződő jogkövetkezmények hatályának fennállásáig.⁴⁴⁴A védők közül díjazást azonban csak az fogadhatott el, akit a törvényszékek mellett működő védők jegyzékébe felvettek. A védőket a megyei (Budapesten a központi) és a városi tanácsok intézőbizottsága vette fel a jegyzékbe és névsorukat megküldte a területükön levő bíróságoknak. A védők díjazását a törvényszék esetenként állapította meg s arról általános szabályozást is készíthetett, amelyet azonban megerősítés végett fel kell terjeszteni az Országos Főtörvényszékhez. Az, aki e rendelkezések ellenére fogadott el díjazást, bűncselekményt követett el és 6 hónapig terjedhető fogházzal volt büntethető.

A kódex 42-66. § mind a nyomozati, mind a tárgyalási, mind a fellebbezési eljárási szakaszok rendelkezéseit a régi szabályozáshoz viszonyítva alapvetően megváltoztatták. Az egész büntetőeljárást generálisan megváltoztatta a júniusi kódex azzal, hogy a vizsgálati fogságot, a vádtanács intézményét, a vizsgálóbírói szervezetet megszüntette, és azt a jogkört, amely korábban e szerveket illette meg, nagyrészt a vádbiztosra, kisebb részben a törvényszék tanácsára ruházta rá. Az előzetes letartóztatás tehát a vádbiztos jogkörébe ment át, biztosíték ellenében való szabadlábra helyezésnek, vagy szabadlábon hagyásnak egyáltalán nem volt helye, de nem volt helye a vádirat elleni kifogásnak sem. A vádbiztos csak a tárgyalás kitűzése előtt szüntethette meg a nyomozást és ejthette el a vádat, a tárgyalás kitűzése után csak a bíróság hozzájárulásával tehetett így, a tárgyalás kitűzése után a vád elejtése helyett a vádlott felmentésére tehetett indítványt.

Amennyiben a vádat magánvádoló képviselte, az általa beadott vádiratot a bíróság zárt ülésben vette vizsgálat alá, és nemcsak ugyanolyan határozatokat hozhatott, mint amelyeket a büntető paragrafusok szerint a vádtanács hozhatott kifogások beadása esetén, de akkor is

⁴⁴⁴ Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 311.

megszüntethette az eljárást, hogyha „a terheltet bármely okból nem tartotta elítélhetőnek.” Ez a rendelkezés a régi büntető törvénykönyv 264. §-át lényegesen kiterjesztette. Ez a szakasz ugyanis 1-6. pont alatt taxatívén sorolta fel, hogy mely esetekben utasíthatja el a vádiratot és szüntetheti meg az eljárást a vádtanács. Magánvád esetében tehát a júniusi kódex szerint felállítandó törvényszék akkor is megszüntethette az eljárást, ha a bizonyítékokat nem találta elégendőnek arra, hogy azok a bűnösségre nézve alapos gyanút keltsenek (264. § 6. pont). Megszüntethette abban az esetben is, hogyha a vád tárgyává tett cselekmény bűncselekmény volt ugyan, de nem hoztak korábban jogerős ítéletet és a vád alapjává tett cselekményeknek a bíróság szerint nem volt társadalmi veszélyessége, vagy az csak egészen csekély volt. Meg lehetett szüntetni az eljárást azért is, mert a kódex 72. § szerint a vádban felhasznált régi jogszabály alkalmazása ellenkezne a proletáruralom szellemével.

A vádbiztos által beadott vádirat esetében a törvényszék már nem szüntette meg az eljárást azon az alapon, hogy a bizonyítékok elégtelenek, mert a kódex kizárta a vádirat elleni kifogást, a büntető törvénykönyv 264. § 6. pontja értelmében pedig ilyen határozat hozatalára csak abban az esetben kerülhetett sor, hogyha a vádirat ellen kifogásnak volt a törvény szerint helye, és azt be is adták. A vádbiztos által beadott vádirat esetén sem maradhatott azonban el az ügyek tárgyalás előtti előkészítése. A kódex ugyanis nem érintette a törvénykönyv 268. §-át, amelynek 2. bekezdése szerint a törvényszék a törvénykönyv 264. 1-5. pontja esetén a vádiratot elutasíthatja, és az eljárást végzéssel megszüntetheti. A különbség tehát a magánvádoló és a vádbiztos által beadott vádiratok felülvizsgálata között az volt, hogy az utóbbi esetben a bizonyítékok elégtelensége alapján nem lehetett megszüntetni az eljárást, de vizsgálat tárgyává kellett tennie a bíróságnak, hogy a vád tárgyává tett cselekmény bűncselekmény-e, nem hoztak-e annak tárgyában korábban jogerős ítéletet, valamint a kegyelem, az elévülés, beszámítást kizáró ok, halál, felhatalmazás, magánindítvány hiánya folytán nem kell-e megszüntetni az eljárást.

Az új szervezeti rendelkezések folytán azonban a régi bünvádi perrendtartásnak ez a szakasza teljesen új értelmet és jelentőséget kapott.⁴⁴⁵ Az 1919 előtti időszakban a vádtanácsnak, illetve a törvényszéknek hivatásos hivatalnok bírákból álló tanácsai végezték el ezt a felülvizsgálatot, amely a gyakorlatban tartalom nélküli, teljesen formális eljárássá vált. Ezek a rendelkezései a vádesküdszékek megszüntetése, az esküdszéki rendszer gyakorlati elszorítása folytán, azok silány pótlékeként került be a törvénybe. A júniusi kódex hatályba lépése esetén azonban alapvetően megváltozott volna a helyzet és a régi büntető törvénykönyvnek

⁴⁴⁵ Ua. 313. 314.

ezen az előírásai visszanyerték volna azt a rendelkezésüket, amelyekkel az új forradalmi törvénykezés eljárási szabályai rendelkeztek.

Ezt a felülvizsgálatot ugyanis a helyi tanácsok által választott népbírák végezték volna el, akik félévenként csak egy-egy napon bíráskodtak. E szervezeti rendelkezés folytán pedig szükségzerűen más összetételű tanács végezte volna el a vádiratnak előzetes felülvizsgálatát és más annak érdemi tárgyalását, amennyiben az előzetes felülvizsgálat az eljárás megszüntetését nem mondta ki. Ugyanez történt volna a magánvádló által beadott vádirat felülvizsgálatánál is. A törvényszéknek ez, a vádirat előzetes felülvizsgálatát végző és kizárólag népbírákból álló tanácsa, ahol a szakbírónak semmiféle döntési joga nincs, lényegében hasonló szerepet töltött volna be, mint a vádesküdszék, tehát az az intézmény, melyet a korábbi magyar jogrendszer a Kiegyezés után megszüntetett, és amely rövid ideig egyedül az 1848. márciusi forradalom sajtóesküdszéki eljárásában működött.

A kódexnek az az intézkedése, hogy a tárgyalás és a bizonyítás tekintetében elvileg a régi szabályoknak a törvényszék előtti eljárásra vonatkozó rendelkezései alkalmazandók (58. §), nemcsak annyit jelentett, hogy a régi büntető törvénykönyv XXXI. fejezete szerint, a járásbíróság előtti eljárást kívánta kizárni, hanem azt is, hogy a törvénykönyv XVIII. és XIX. fejezete közül akként szelektált a kódex, hogy nem az esküdtbíróság előtti, hanem a törvényszék előtti eljárás szabályai voltak irányadók, tehát a XVIII. fejezet rendelkezéseit kívánta alkalmaztatni. Ezzel a disztinkcióval a kódextervezet a helyi tanácsok által választott népbíráknak jóval nagyobb jogkört biztosított, mint amellyel korábban a büntető törvénykönyv XIX. fejezete szerint az esküdszék tagjai rendelkeztek. Egyedül a megválasztott bírák döntöttek például abban a kérdésben is, hogy van-e helye a bizonyítás kiegészítésének, vagy sem, az esküdszéki eljárás szerint az esküdtek erre nézve csak indítványt tehettek a bírósághoz. A bírák a bűnösség kérdésében döntöttek, hanem a büntetés kiszabása is kizárólag az ő feladatuk lett.

A tárgyalást vezető bírósági előadó részt vett ugyan a tárgyaláson és a tárgyalást követő zárt tanácskozásokban is, véleményt is nyilváníthatott az ügyről, de nem szavazhatott. Minden egyes kérdést kizárólag egyedül a megválasztott népbírák döntöttek el. Így változott a régi büntető törvénykönyv XVIII. szakasza saját magának dialektikus ellentétévé, annak a szervezeti intézkedésnek az eredményeként, amely a hivatalnokbírákat kizárta az ügy érdemének elbírálásából. A semmisségi panasszal kapcsolatosan teljesen új szabályokat rögzített le a júniusi kódex. Nemcsak az volt az új ebben az eljárásban, hogy csupán egyfokú jogorvoslatot ismert, hiszen a régi büntető kódex az esküdszékek által hozott ítélet ellen ugyancsak egyfokú jogorvoslatot, semmisségi panaszt vezetett be. Teljesen új volt azonban ebben a szabályozásban, hogy radikálisan szakított a régi rendelkezések szerinti anyagi és alaki semmisségi

okoknak mereven szabályozott rendszerével. Két okból lehetett csupán semmisségi panaszt bejelenteni a 62. §. szerint: 1. ha a törvényszék lényeges eljárási szabályt sértett meg és ez az ügy eldöntésére befolyással volt, 2. ha a törvényszék nyilvánvalóan igazságtalan ítéletet hozott. Ez a rendelkezés nem alakult ki könnyen, hiszen még a május 9-ei tervezet is a felülvizsgálati kérelemnek öt lehetőségét ismerte. A májusi tervezet 26. § szerint felülvizsgálatra akkor kerülhet sor, ha

1. az eljárásban elfogult személy járt el,
2. az ítélet érthetetlen, vagy végrehajthatatlan,
3. ha vád, vagy idézés nélkül ítélték el valakit,
4. a res judicata esetén,
5. ha az ítéletben nyilvánvaló törvénysértés foglaltatik,

A júniusi tervezet csupán a májusi tervezet 51.§ 3. bekezdésének 2. mondatát vette át, és ezzel az egész semmisségi eljárást leegyszerűsítette. Az említett mondat következőképpen szólt: „Az Országos Főtörvényszék akkor is megsemmisítheti az ítéletet, ha azt nyilvánvalóan igazságtalannak találja.”⁴⁴⁶

Az Országos Főtörvényszék a legtisztább kasszatórius jogkörben járhatott el: csak a semmisségi panaszt elutasító ítéletet hozhatott, vagy megsemmisíthette az első fokú ítéletet. Megsemmisítés esetén joga volt az eljárás megszüntetéséhez, egyébként azonban új eljárás és határozathozatal végett az első fokú bírósághoz küldte vissza az ügyet megfelelő tájékoztatás mellett. Tehát semmiféle bizonyítást nem folytathatott le, a felek jelenlétére ott nem is volt szükség az eljárásban és csak akkor szólalhattak fel az Országos Főtörvényszéken, ha ezt az eljáró tanács megengedte. A büntetési tétel megváltoztatására sem adott lehetőséget a júniusi tervezet. A falusi vagy kihágási bíróság hatáskörébe tartozó bűncselekmények esetében nem lehetett volna semmisségi panaszt beadni akkor, ha a városi vagy a járási törvényszék bírálta el azokat, amennyiben a hatáskör kérdésében mind a vád mind az ítélet álláspontja egyező volt. Egyébként abban az esetben zárta ki a semmisségi panaszt, ha az első fokú bíróság 1000 koronát meg nem haladó pénzbüntetést szabott ki.

A jogegység érdekében használható perorvoslatot azzal tartotta fenn a tervezet, hogy a legfőbb államügyész teendőit az Országos Főtörvényszéknek az igazságügyi népbiztos által évenként kijelölt bírója teljesítette. Ez a rendelkezés logikus következménye volt a különálló ügyész apparátus megszüntetésének. Büntetőparancsot akkor lehetett volna kibocsátani, ha abban csupán 1000 koronáig terjedő pénzbüntetést alkalmaztak. A falusi bíróság ítélete ellen a

⁴⁴⁶ Ua. 317.

kódex abban az esetben tett lehetővé perorvoslatot, hogyha a az ítéletben 100 koronát meghaladó pénzbüntetést, vagy szabadságvesztést szabtak ki. A vádlott ilyenkor a városi, illetve a járási törvényszékhez vihette az ügyet, amely végérvényes határozatot hozott.

Az 1919. június 14-ei tervezetnek komoly befolyása volt a kihágási bíróságokról szóló FKT. CXXIV. számú rendelet tartalmára. E rendelet 1. § intézkedése, miszerint a kihágási bíróságok bíráit a tanácsok választják azok közül a területükön lakó egyének közül, akik az alkotmány értelmében választójoggal bírnak, teljesen megfelelt a kódex intézkedéseinek. Ugyanígy a kódexnek felelt meg a rendelet 4.§ 1. bekezdése is, amely szerint a kihágási bíráskodás háromtagú tanácsban történik, igazságügyi előadó közreműködésével, akit az igazságügyi népbiztos nevez ki, ő készíti a hozandó határozatokról a rövid feljegyzéseket, és ő készíti elő a tárgyalást. De pontosan a kódex előírásainak felelt meg e jogszabály végrehajtási rendelete is: a 21. 1. N. sz. rendelet 1.§, amely kimondta, hogy a kihágási tanács bíráit a kerületi tanácsok intézőbizottságának elnöksége osztja be és ő gondoskodik helyettesítésükről. Eltért viszony a kódex előírásaitól mind a Kormányzótanácsi rendelet, mind végrehajtási rendelete a kihágási bíróságok ítéleteinél használható jogorvoslat tekintetében. Csak akkor engedett fellebbezést, ha egyesbíró hozta az ítéletet; ilyenkor a háromtagú kihágási tanács bírálta el a fellebbezést, de a kihágási bíróságok tanácsban hozott határozatai ellen perorvoslatnak nem volt helye, - holott a kódex a falusi bíróságoknak ugyancsak kihágási (községi szabályrendeletek megsértése miatti) ügyekben hozott ítéletei ellen a városi vagy járási törvényszékhez lehetett volna fordulni, ha a kiszabott büntetés a 100 koronát meghaladja. Ez az eltérés azt mutatja, hogy a Tanácsköztársaság idején a jogorvoslati rendszer mikéntjének megoldása okozta a legtöbb problémát. A jogorvoslati előírások kerültek lényeges módosításra a május 9-i tervezethez képest a június 14-i munkálatban, sőt a július közepén elkészült polgári peres eljárási kódexben is további módosításra került a júniusi kódex jogorvoslati rendszere. A jogorvoslatokkal kapcsolatos legtöbb problémát a Szövetséges Központi Intéző Bizottság július 16-i ülésen lezajlott vita tárta fel, amelynek komoly hatása volt a Tanácsköztársaság eljárási rendelkezéseire.

1. A Szövetséges Központi Intéző Bizottság 1919. július 16-i ülése

Az a körülmény, hogy a június 14-i kódexet a Tanácsok Országos Gyűlése nem tárgyalta le, lényegesen megnehezítette a Kormányzótanács XCIV. számú rendelete szerinti Országos Forradalmi Főtörvényszék megszervezését és működtetését. Emellett egyre inkább jelentkezett a forradalmi törvényszékek ítéletei felülbírálásának a szükségessége. A forradalmi tör-

vényszékek ítélkezése a Szövetséges Központi Intéző Bizottságban június 30-án, de már a Tanácsok Országos Gyűlésén is erős kritika alá került és támadások érték a Kormányzótanács egész büntetőpolitikáját is. A jogorvoslat hiánya a politikai ítéletek ellen már a Tanácsköztársaság érdekeit kezdte veszélyeztetni, hiszen az említett bírálatoknak az volt a lényege, hogy a forradalmi törvényszékek általában túlságosan enyhén ítélkeznek. Most már nem a vádlottak, hanem az ún. proletárdiktatúra érdeke kívánta meg, hogy legyen fellebbviteli hatósága a forradalmi törvényszékeknek, ahol a büntetéseket súlyosbítani is lehet.

A kérdés megoldása azonban egyáltalán nem volt egyszerű. A vita világosan megmutatta az orosz bolsevik jogrendszer hatását a Kormányzótanács előterjesztésére. A forradalmi törvényszékek ítéleteinek ugyanolyan felülbírlását vette tervbe a Kormányzótanács, mint ahogy az Szovjet-Oroszországban már hosszabb ideje folyt. De nemcsak a szovjet-orosz jognak volt hatása erre az előterjesztésre, hisz azt már ismerték a Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendeletének elfogadásakor is. A politikai helyzet kiéleződése folytán az volt a leginkább célravezető, hogy a legfőbb államhatalmi szerv tagjaiból álló bizottságok végezzék el a felülvizsgálatot, mert ők voltak tisztában az ország kül- és belpolitikai helyzetével, a Tanácsköztársaság tervbe vett politikai lépéseivel, amelyek az adott időszakban egyáltalán nem voltak közömbösek egy-egy politikai ügy megfelelő elbírálásánál. A Kormányzótanács már kellő tapasztalatot szerzett a forradalmi törvényszékek ítéleteinek kasszatórius jellegű felülbírlásában. A beadott kegyelmi kérvények folytán több olyan határozatot is hoztak, amelyek nem a kegyelem megadásáról, vagy kizárásáról döntöttek, hanem a forradalmi törvényszék eljárását tették vizsgálat tárgyává, és annak hiányosságai esetén a hozott ítéletet megsemmisítették és új eljárást rendeltek el.

A kegyelmi ügyek előkészítését nem az Igazságügyi Népbiztosság, hanem a Kormányzótanács elnöksége végezte el. Az elnökség készítette el azokat a részletes tervezeteket, amelyek a döntés alapjául szolgáltak. Rákos Ferenc 1919-ben indítványozta, hogy a felülvizsgáló bizottságok számára az ügyek előkészítését az Igazságügyi Népbiztosság forradalmi törvényszéki osztálya végezze el. Ez az indítvány a fennálló helyzet megváltoztatását eredményezte volna, hisz a Szövetséges Központi Intéző Bizottságnak nem volt külön hivatali apparátusa, elnöke azonos volt a Kormányzótanács elnökével és a Kormányzótanács elnöksége végezte el a Szövetséges Központi Intéző Bizottság ügykezelését is. Amennyiben tehát Rákos Ferenc nem terjeszti elő kiegészítő javaslatát, a felülvizsgáló bizottságok ügyeinek előkészítése is az

elnökség jogkörébe ment volna át. Javaslatának elfogadásával az Igazságügyi Népbiztosság jogköre így tovább bővült.⁴⁴⁷

2. A Tanácsköztársaság bírói szervezete

Az új bírói szervezeti törvény előkészítő munkálatai az Igazságügyi Népbiztóságban már április első felében megindultak. A büntetőbírói szervezet átalakításáról az első tervezetet Rónai Zoltán felkérésére Rákos Ferenc készítette április 10-én. Ennek a tervezetnek az alapelvei a következők voltak: A bírói funkció nem volt képesítéshez kötve. Az igazságügyi népbiztos tanácsadókat nevezhetett ki a bíróságok elnöke mellé, de az ő hatáskörük az ítélezésre nem terjedt ki. A Tanácsköztársaság kikiáltása előtti bűncselekmények felett a járási munkástanács székhelyén felállítandó néptörvényszékek, a március 21-e után elkövetett, nem politikai bűncselekmények felett pedig Budapesten és a megyeszékhelyeken létesítendő forradalmi törvényszékek ítéleztek. Azokban az ügyekben, amelyekben a Forradalmi Kormányzótanács fellebbezést tett lehetővé, a forradalmi törvényszék egyik tanácsa fellebbviteli bírósággént járt el. Az ország egész területén elkövetett politikai bűncselekmények felett a Forradalmi Főtörvényszék ítélezett, de a Forradalmi Kormányzótanács külön rendelettel más bűncselekményeket is e Főtörvényszék hatáskörébe utalhatott. A Forradalmi Főtörvényszék, mint legfőbb fellebbviteli bíróság járt el azokban az ügyekben is, amelyekben a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei fellebbezést engedtek meg. A néptörvényszékek ügykezelése felett a forradalmi törvényszék, ennek ügykezelése felett pedig a Forradalmi Főtörvényszék elnöke látta el a felügyeletet. A bírák konkrét ügyekre nézve senkitől sem fogadhattak el utasítást, egyedül a Forradalmi Kormányzótanács rendeletei és saját lelkiismeretük szerint ítélezhettek. Minden bírósághoz előadókat kellett kirendelni, akiket a bíróság elnökének javaslatára az igazságügyi népbiztos nevezett ki. Az előadók részint vádbiztosként, részint közvédőként teljesítenek szolgálatot, és külön előadók referálták a magánjogi ügyeket. Az előadók kinevezése nem volt képesítéshez kötve.

A bíróságok feletti felügyeletet az igazságügyi népbiztos gyakorolta. Az igazságügyi népbiztosnak joga volt a bíróságok elnökeit és tagjait, akárcsak a bíróságok alkalmazottait bármikor elmozdítani. Ilyen intézkedést már sem a júniusi, sem az augusztusi tervezetek nem tartalmaztak. Nagyon lényeges eltérésről van tehát ismét szó. A májusi kódex, amely még a bírák egy részének az igazságügyi népbiztos általi kinevezését is lehetővé tette, a tanácsok

⁴⁴⁷ Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969. 330.

által megválasztott bírák elmozdításának a lehetőségét is biztosítani kívánta az igazságügyi népbiztos részére. Ezt a rendelkezést a későbbi tervezetek azért mellőzték, mert az alkotmány 55. § 2. bekezdése kimondta, hogy a Tanácsköztársaság minden alkalmazottjának megbízása bármikor visszavonható.⁴⁴⁸ Minthogy pedig a bírákat nem kinevezték, hanem választották, nyilvánvaló volt, hogy azok a szervek vonhatták meg tőlük a megbízást, amelyek őket megválasztották. Ezt az elvet már a kommunista pártprogram is rögzítette.

A szervezeti rendelkezések közé tartozott az is, amit a tervezetek az eljárási részben tartalmaztak, hogy ti. különálló ügyészi apparátust nem hoztak volna létre. A júniusi tervezet szerint az az igazságügyi előadó intézte a bíróság igazgatását, akit az igazságügyi népbiztos kijelölt, és ő e minőségében közvetlen felügyeletet gyakorolt a többi bírósági előadó és segédhivatali alkalmazott fölött. Azokat a teendőket pedig, amelyeket korábban az államügyész végzett el, az általa vádbiztosként kijelölendő igazságügyi előadó látta el. A vádbiztosként kijelölt igazságügyi előadók tehát ugyanannak az igazgatást vezető előadónak a felügyelete alá tartoztak, mint azok, akiket a tárgyalás vezetésével bíztak meg. A májusi tervezet 25. szakasza még külön kimondta, hogy a vádbiztosként kijelölt igazságügyi előadók az igazságügyi népbiztos utasítását követni tartoznak, ugyanakor a júniusi tervezetnek már nem volt ilyen rendelkezése.⁴⁴⁹ A vádbiztosok tehát kikerültek volna az igazságügyi népbiztos közvetlen felügyelete alól és a későbbi tervezetek egyetlen olyan rendelkezést sem tartalmaztak, amelyek a vádbiztosokat az Igazságügyi Népbiztosságnak rendelnék alá, de még annyit sem, hogy az igazságügyi igazgatás vezetésére kijelölt előadó utasításait tartoznának követni.

3. A büntető szervek a Tanácsköztársaságban

A büntető szervek a Tanácsköztársaságban bűnüldöző (nyomozó), vádképviselési és bírói apparátusra tagozódtak.⁴⁵⁰ Kezdetben nyomozó testületek alakultak az egyes népbiztosságok, forradalmi törvényszékek, országos és helyi hatóságok mellett. A fejlődés azonban csakhamar felszámolta ezt a szervezeti széttagoltságot. A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIV. számú rendelete megszüntette a népbiztosságok, forradalmi törvényszékek és más hatóságok mellett működő nyomozó testületeket. A rendelet értelmében „csak a Vörös Őrség nyomozótestülete végezhet nyomozó (kutató) tevékenységet.” A Vörös Őrség feladata „a Magyar Tanácsköztársaság belső rendjének megalapozása és fenntartása.” A Vörös Őrség a karhatalom magva,

⁴⁴⁸ Ua. 297. 307.

⁴⁴⁹ Ua. 308.

⁴⁵⁰ Halász Pál—Kovács István—Feschka Vilmos: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959. 204.

nyomozó testülete pedig a nyomozás kizárólagos szerve. Nyomozó tevékenységének ezt a kizárólagosságát büntető rendelkezések védték. A Forradalmi Kormányzótanács LXXXIV. sz. rendeletének 3. § szerint „aki igazolatlanul és jogosulatlanul lép fel, mint nyomozó közeg, forradalmi törvényszék elé állítandó.”

A nyomozás operatív irányításának központi szerve a Vörös Őrség központi osztályán működött. A belügyi népbiztos 1. sz. rendelete úgy intézkedett, hogy „ellenforradalmi és politikai üzemek meggátlására” a Vörös Őrség Központi Osztályában központi nyomozó szervezet állíttatik fel, politikailag megbízható munkásokból. Országos jelentőséggel bíró bűnesetek sikeres felderítése céljából bűnügyi központi nyomozó szervezetet állítottak fel. A központi nyomozó szervezet nemcsak a Vörös Őrség nyomozó testületének operatív irányítását végezte, hanem közvetlenül is foganatosított nyomozó tevékenységet. A belügyi népbiztos az egyes kapitányságokhoz a következő rendelkezést juttatta el: a kapitányságok minden politikai és ellenforradalmi ügyről részletes, haladéktalan jelentést kötelesek eljuttatni a Belügyi Népbiztossághoz, ha pedig alapos gyanú merül fel arra nézve, hogy nem csupán helyi jelentőségű, hanem olyan ellenforradalmi mozgalomról van szó, amely kiterjedt akcióval van kapcsolatban, akkor a letartóztatottakat és a bizonyító adatokat is a Belügyi Népbiztossághoz kell irányítani.

A bűnüldözés és vádképviselet szerve a vádbiztosi intézmény volt. Vádbiztos működött minden forradalmi törvényszék mellett. A vádbiztos kezdetben közvetlenül, a neki alárendelt és általa irányított nyomozó testületen keresztül nyomozó tevékenységet is folytatott. A büntetőeljárás szabályait meghatározó IV. sz. Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet 5. §-a szerint a vádbiztos kötelessége volt a szükséges bizonyítékok beszerzése. A Vörös Őrség nyomozó testületének megszervezése után a vádbiztos többé nem foganatosított közvetlenül, operatív módon nyomozási cselekményeket, hanem a nyomozási elvi irányítója volt. A büntetőeljárás részletes szabályai meghatározó XCIV. sz. Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet 4. §-a szerint: „A vádbiztos a forradalmi törvényszék hatáskörébe tartozó bűnügyekben a nyomozást irányítja, a bizonyítékok összegyűjtésével a Vörös Őrséget vagy más karhatalmi alakulatot bízhat meg.”

A vádbiztos feladata volt a nyomozás irányításán kívül a tárgyalás előkészítése és a vád képviselése is. A vád képviselőt meg nem tagadhatta, és a vádat el nem ejthette. A már megindult büntetőeljárást a forradalmi törvényszék elnökének hozzájárulásával szüntethette meg. A vádbiztosokat kezdetben a Forradalmi Kormányzótanács, majd az igazságügyi népbiztos nevezte ki a forradalmi törvényszékek mellé.

A bírói szervezet működése a büntető igazságszolgáltatás központi kérdése volt. Az igazságügyi népbiztos 1. sz. rendelete minden bíróság működését felfüggesztette. A rendelkezés célja az volt, hogy szétzúzza a régi rendszer bírói apparátusát. A régi bíróságok működésének felfüggesztésével egy időben rendelkezett a Forradalmi Kormányzótanács IV. sz. rendelete a forradalmi törvényszékek felállításáról. A rendelet szerint forradalmi törvényszékek „a szükséghez képest állíttatnak fel.” Rövid idő alatt azonban a forradalmi törvényszékek működése átfogta az ország egész területét. A rendelet szerint a forradalmi törvényszék elnökből és ezen felül két tagból állott. Az elnököt és a bíróság tagjait a Forradalmi Kormányzótanács nevezte ki.⁴⁵¹

A proletárdiktatúra államapparátusának kiépítése után a forradalmi törvényszékek választott bíróságként működtek, melyeknek tagjait a megyei munkás-, katonai és földművestanácsok, Budapesten pedig a Központi Tanács Intéző Bizottsága választotta (XCIV. sz. Kormányzótanácsi rendelet 2. §). A proletárállam igazgatási szervezetének kialakulása után a forradalmi törvényszékek területi illetékessége az államigazgatás területi tagozódásához igazodott. Míg kezdetben forradalmi törvényszéket a „szükséghez képest” bárhol fel lehetett állítani, addig a proletárállam szervezetének kialakulása után forradalmi törvényszék csak megyei és egyes helyeken járási székhelyeken működhetett (XCIV. sz. Forradalmi Kormányzótanácsi rendelet I. és 22. §-a).⁴⁵²

Összegzőképpen megállapítható, hogy a Tanácsköztársaság büntetőjoga számos bűncselekménycsoportot ismert, amelyeket az alábbi kategóriába sorolhatóak:

1. állam elleni bűntettek;
2. hivatali bűntettek;
3. gazdasági és társadalmi tulajdon elleni bűntettek;
4. életviszonyok rendjét és a közbiztonságot veszélyeztető bűntettek;
5. személy elleni bűntettek;
6. honvédelem érdekeit sértő és katonai bűntettek.

Állam elleni bűntettek. Ebben a bűncselekmény-kategóriában a legjelentősebb csoportot az ellenforradalmi bűntettek képezték. Az ellenforradalmi bűntettek elkövetési tárgya a legváltozatosabb lehetett. Az ellenforradalmi célzat olyan elhatároló elem volt, amelyik az állam elleni bűncselekmények körébe vonta a legkülönbözőbb magatartásokat. Így pl. a személy életét támadó bűntett, ha ahhoz ellenforradalmi célzat járult, politikai gyilkosságként (terrorcselekményként) került elbírálásra. Általános elvi tételként szögezhető le, hogy ellenforradalmi

⁴⁵¹ Ua. 205.

⁴⁵² Ua. 206.

büntetté vált minden cselekmény, amennyiben azt ellenforradalmi célzattal követték el. Így pl. a Szamuely Tibor népbiztos vezetése alatt működő bíróság több ítéletet hozott, amelyben olyan katonai büntettet, mint pl. a fegyver és felszerelés elhagyása, parancs megtagadása, ellenforradalmi büntetté minősített, mivel azokhoz a bíróság szerint ellenforradalmi célzat járt. A proletárhatalom büntetőjoga az ellenforradalmi büntettek elkövetésének minden stádiumát büntette. Így pl. az 1919. március 21-én kelt rendelet 6.§ a szövetkezést, mint előkészítő cselekményt is büntetni rendelte.⁴⁵³

Az ellenforradalmi büntettek különféle formáit vezették be:

1. Felkelés szítása.
2. Ellenforradalmi mozgalomban, szervezkedésben való részvétel.
3. Ellenforradalmi lázadás, mint nyílt szembeszegülés a proletárdiktatúra rendjével. A lázadás, ha felfegyverkezve történik, fegyveres ellenszegülésnek, illetve fegyveres felkelésnek minősül.
4. Külföldön tartózkodó vagy a megszállott területen levő magyar állampolgárok minden olyan tevékenysége, amely arra mutat, hogy a Tanácsköztársaság rendjének megdöntésére és a régi rend visszaállítására törekszenek.
5. A Tanácsköztársaság külső vagy belső ellenségével való összejátszás vagy egyetértés. Ennek minősül pl. a hivatali bűnpártolás és a Vörös Hadsereg elleni ellenforradalmi összejátszás.
6. A Tanácsköztársaság ellenségének nyújtott segítség – így különösen kémkedés, fegyveres szolgálat vagy egyéb szolgáltatás és az ellenséghez való átállás. Az 5. és a 6. pontban felsorolt cselekmény gyűjtőfogalma: árulás.
7. Előkészületi cselekményként olyan összebeszélés, egyesülés, amelynek célja árulás elkövetése.
8. Ellenforradalmi propaganda és rémhírterjesztés, izgatás és lázítás.
9. Gazdasági kártevés, illetve szabotázs, mely olyan tevékenységet jelent, amelyik a termelés megkezdését vagy folytatását nyíltan vagy leplezetten hátráltatja.

Az állam rendje erőszakos cselekmények következő fajtáit ismerte a Tanácsköztársaság büntetőjoga: tanácsok tagjainak tetteles bántalmazása, hatóság és hatósági közeg elleni erőszak, önhatalmú erőszakos intézkedés és fegyveres erők jogosulatlan igénybevétele.⁴⁵⁴

⁴⁵³ Ua. 216.

⁴⁵⁴ Ua. 217.

A Tanácsköztársaság tekintélyét, az állam és a tömegek normális kapcsolatát aláásó bűntettek voltak a következők:

1. hatósági rendelet ürügye alatt vagy közhivatalnoki minőség színlelésével végzett jogtalan rekvirálás, zsarolás, lopás, rablás.
2. A Tanácsköztársaság alkalmazottjának megvesztegetése és ilyen vesztegetés elfogadása.
3. Hivatali hatalommal való visszaélés egyéni előny szerzése céljából és a korrupció.
4. Nyomozó közegként való jogosulatlan fellépés.

Az állam alapintézményei ellen elkövetett bűntettek és ún. verbális bűntettek voltak a következők:

1. Törvény elleni izgatás, proletárdiktatúra megsértése, kormánygyalázás, Vörös Hadserg gyalázása.
2. A proletárdiktatúra fegyveres ereje elleni bűntett.
3. Jogtalan fegyverviselés és fegyverrejtegetés.
4. Hatalmi szervek működésének akadályozása.
5. Rémhírterjesztés.
6. Törvény iránti engedetlenség.

Az államigazgatás rendje elleni következő bűntetteket ismerte a proletárhatalom büntetőjoga:

1. Lakásbizottságok működésének akadályozása.
2. Lakásigénylők közötti elégedetlenség, lázadás szítása és a lakásügyi parancs elleni agitáció.
3. Erdők védelmére és kezelésére rendelt közegek működésének akadályozása.
4. Fogolyszöktetés, hamis vád és az igazságszolgáltatás elleni egyéb bűntettek.⁴⁵⁵

4. Terrorizmus a bíraskodásban

A Forradalmi Kormányzótanács bármilyen cselekményt a forradalmi törvényszék elé utalhatott, s a forradalmi törvényszék bármilyen cselekmény miatt halálbüntetést szabhatott ki. Az „ellenforradalmárság” gyanúja miatt kivégzett Várkonyi Bálint dömsdi lakos, Stenczel János ügyvéd és Nikolényi Dezső rendőrfogalmazó budapesti lakosok, valamint Herczeg Géza budapesti lakos ügyeiben megállapítást nyert, hogy az eljáró forradalmi tör-

⁴⁵⁵ Ua. 218.

vényszéket három bolsevistából alakították, a Steczel-Nikolényi ügyben egyenesen Cserny Józsefet, a terrorvezért ültették az elnöki székbe.⁴⁵⁶ Az összes forradalmi törvényszékeknek ún. politikai megbízottja is volt, akinek szava, utasítása döntött az ítéletek meghozatalánál. Akik ellen a forradalmi kormányzótanács halálbüntetést akart hozatni, azoknak ügyében megfelelő eljárásra utasította a politikai megbízottat. A politikai megbízott, Dr. László Jenő Várkonyi Bálint ügyében a tárgyaláson nemcsak maga volt jelen, hanem a legagresszívebb módon bele is avatkozott az ügymenetbe. Kijelentette, hogy a legszigorúbb, legkegyetlenebb ítéletet, halálos ítéletet kell hozni, s azt azonnal végrehajtani. Sőt bement az ítélethozatalra visszavonult tanács szobájába is, és a tanácsot egyenesen halálos ítélet hozatalára utasította. A Stenczel-Nikolényi ügyben Korvin Ottó politikai főnyomozó már előre kijelentette, hogy „biztosan lesz kivégzés, bírákról majd gondoskodom.” Gondoskodott is László Jenő útján, aki Cserny Józsefet ültette az elnöki székbe, meghagyván neki, hogy halálos ítéletet hozzon; a törvényszék másik két tagjául a két legkegyetlenebbnek ismert forradalmi törvényszéki tagot (az egyik a győri terrorcsapat vezére volt) jelölte ki. A tárgyalás menetébe és irányításába itt is beleavatkozott a politikai megbízott, halálos ítéletet követelt. A tárgyalás, a tanácskozás csak pár percig tartott és természetesen halálos ítélettel végződött; „golyó-halál”, mondta egyszerűen Cserny. És vajon miért nem akasztás? Ennek az volt az oka, hogy Bali Mihály a rendes állami hóhér megtagadta a forradalmi törvényszék halálos ítéleteinek végrehajtását. Az egyszerű paraszti sorból származó állami hóhérban meg volt a jog- és törvényellenességnek az a tudata, mely a proletárdiktatúra oly sok magasabb képzettségű alkalmazottjában sajnos hiányzott. A halálos ítéleteket tehát terroristákkal hajtották végre. Erről a kivégzésről így írt a „Vörös újság” április 25-ei száma: „A forradalmi törvényszék nem komédiázott sokat ezekkel a banditákkal, a példás ítélet, amely az aljas összeesküvőket, a burzsoá-anarchia visszaállítását akaró gazfickókat érte, bizonyára nagy megnyugvást fog kelteni a proletárok soraiban.”⁴⁵⁷

Amikor a proletárdiktatúra bukása után kézre került bűnösöket a rendes bíróság felelőségre vonta, ezek ismét csak a terrorral védekeztek. A terroristák azzal, hogy őket Cserny terrorizálta, Cserny azzal, hogy Kun Bélától félt, Kun Béla pedig Cserny terrorjától reszketett. Trattner Árpád a politikai vádbiztosok vezetőjének helyettese is azzal védekezett, hogy kényszer hatása alatt cselekedett, mert terrorral fenyegették. Így festett tehát a forradalmi ún. igazságszolgáltatás, melyről Rákos Ferenc a budapesti forradalmi törvényszék elnöke 1919. április 16-án ezt írta a Vörös Újságban: „A forradalmi bíróságok kezében van a vörös terror és

⁴⁵⁶ Raffay Ernő (szerk.): A Tanácsköztársaság véres almanachja. A Proletárdiktatúra kortörténeti dokumentumgyűjteménye. Magyar Menedék, Budapest, 2020. 378.

⁴⁵⁷ Ua. 379.

kíméletlenül alkalmazzák ezt a proletár állam minden ellenségével szemben. Ha a burzsoá szabotál, útba áll, súlyosan fogja érezni a vörös terror kemény öklét.”⁴⁵⁸Vidéken is hasonlóan dolgoztak a forradalmi bíróságok. Így pl. a császár-i „ellenforradalom” leverésekor letartóztatták a plébánost. Mielőtt a rögtönítélő törvényszék összeült volna (tagjai két lakatos és egy kéményseprő voltak), Budapestről telefonutasítás jött a megyei direktóriumhoz, hogy a papot a községben fel kell akasztani, azért, mert a nép szereti őt. A néhány perces tárgyaláson a vádbiztos golyó általi, a védő (aki egy másik városban vádbiztos volt) kötél általi halált indítványozott. A halálos ítéletet a tatai sofőrcsapat tagjai 1919. június 6-án hajtották végre.

5. A proletárdiktatúra bűnvádi eljárása

Forradalmi törvényszékek

Forradalmi törvényszék 127 helyen alakult. Ezek közül 23 volt megyei székhelyen, 51 járási székhelyen, 53 pedig más községben. Minden törvényszéknek volt elnöke, bírái s az összes forradalmi törvényszékekre kiterjedő hatáskörrel egy politikai megbízott is működött. Az elnököt és a bírakat a forradalmi kormányzótanács IV. sz. rendelete szerint a kormányzótanács nevezte ki. Bíró minden nagykorú, tehát 18. életévét betöltött munkás lehetett. A forradalmi törvényszék hármass tanácsban ítélezett, de a kisebb ügyeket a vád biztosok egyes bíró elé vitték, s azokban akárhányszor ők maguk ítéleztek. Az eljárásjog mindössze annyi volt, hogy a rendelet kimondta, hogy minden elfogott terheltet azonnal a forradalmi törvényszék elé kell állítani, mely azonnal, a szükséghez képest, a helyszínen, szabad ég alatt is ítélezik. Alakszerű nyomozásnak és vádirat benyújtásának nem volt helye. Ezért az esetek túlnyomó többségében a feljelentést nyomon követte a forradalmi törvényszék tárgyalása s csak néhol ékelődött közbe egy-egy detektívjelentés, amely a nyomozást pótolta.⁴⁵⁹

A vádhatóságot vádbiztosok képviselték. Ezeket rendszerint a bolsevista érzelmű, vagy ilyen érzelműeknek hitt ügyvédek, ügyvédjelöltek és törvényszéki jegyzők sorából nevezték ki. A vádbiztos ítélethozatal előtt indítványt tett. A vádat azonban nem ejthette el, mert hisz vádirat nem is volt, de felmentést indítványozhatott. Az ilyen indítvány büntető ítélet hozatalát nem zárta ki. Gyakran szabtak ki kegyetlen büntetést felmentő indítvány esetében is. A vádlott védőről gondoskodhatott, néha védőt rendeltek ki a számára. Védő bárki lehetett, mert hisz az ügyvédekett épp úgy nem ismerte el a diktatúra, mint a bírakat. A védőt bár megtűrték, de a legritkább esetben hallgatták meg. „Egy percet adok”-mondta az elnök rendszerint, ami-

⁴⁵⁸ Uo.

⁴⁵⁹ Ua. 596.

kor a védő szólásra emelkedett, de akárhányszor sértő szavak kíséretében korábban is elhallgattatták. Közvédőként bolsevista-munkások is szerepeltek, akik a védelmet rendszerint úgy fogták fel, hogy burzsoá védencüket legyalázva szigorú megbüntetésüket követelték. Amennyiben ügyvéd lépett fel védőként, akkor a burzsoá vádlott védelmének elvállalása már maga is ellenforradalmi tevékenység számba ment, és az ilyen védőnek arra kellett elsősorban ügyelnie, hogy hevesebb védelemmel ne hozza még nagyobb bajba a védencét, s maga is a vádlottak padjára ne kerüljön. A burzsoá vádlott mentőtanúinak ugyanilyen nehéz volt a helyzetük. Többször is előfordult, hogy az ilyen mentő tanú a tárgyalási termet, mint elítélt vádlott hagyta el. Általában a burzsoá vádlott a forradalmi törvényszék előtt alig jutott szóhoz. Mindjárt lehurrogták, s elítélték, mert hisz társadalmi állását sokkal nagyobb bűnnek tekintették, mint a vádbeli cselekményt, mely, ha nem volt ellenforradalmi ténykedés, akkor rendesen valami csekély jelentőségű engedetlenség volt csak. Ellenben a proletár vádlott gyakran sikerrel szállt szembe a bírósággal. Egyszer egy lopással vádolt proletártól a bíró azt kérdezte, hogy kihez vitte a lopott holmit. A vádlott azt felelte a bírónak: „ugyanoda vittem, ahova a lopott bicikliket vittük, amikor még a bíró elvtárssal együtt loptunk.”⁴⁶⁰A forradalmi törvényszék irataiból látható, hogy az ártatlanul elítélt proletár megmentésére gyakran csapatostul tódultak a barátai és erőszakos fellépéssel kimentették bajba jutott társukat. Csak a magára hagyott burzsoá vádlott maradt védelem nélkül az osztálygyűlölettől tüzelt bírakkal szemben. A diktatúra bírái ugyanis abból indultak ki, hogy nekik nem igazságot kell szolgáltatniuk, hanem hatalmukat érvényesíteni a proletárdiktatúra érdekében. Annyit hallottak „a véres öklről, amely kíméletlenül sújt le a diktatúra ellenségeire”, a letűnt kor jogászbíráit annyiszor állították eléjük, mint a proletárság hóhérjait, hogy nem csoda, ha a változott viszonyokhoz képest azt hitték, nekik legmagasztosabb hivatásuk az, ha most már a burzsoá elemen végeznek hóhérmunkát.

Hozzájárult ehhez még az is, hogy a proletárdiktatúra egyik jelszava a bürokráciának üzent hadat. Természetesnek hatott, hogy a diktatúra, mely nem jogot akart szolgáltatni, hanem akaratát korlátlanul érvényesíteni, a régi hivatalos formákat, melyek épp a jog érvényre jutását kívánták lehetővé tenni, mint fegyvertárába nem illő eszközöket elvetette. Kigúnyoltak minden bürokrata hosszadalmasságot s azzal dicsekedtek, hogy ők minden ügyet azonnal egy csapással intéznek el. A régi bírósági tárgyalást nevetség tárgyává tették és a büntetőbíráskodás terén is a forradalmi tempó, a rögtönítélő gyorsaság lett az ideáljuk, ahogyan azt a rendelet elő is írta. Tárgyalási jegyzőkönyveik csak pár sorosak voltak és az írásba foglalt ítélet

⁴⁶⁰ Ua. 596.

rendesen csak ennyi: „Ítélet 8 év fegyház”, vagy „golyóáltali halál”, mindennemű indoklás nélkül.⁴⁶¹

Tárgyalások

A lelkiismeretlen tárgyalási stílus, mely általános gyakorlat volt, felülmúlt minden képzeletet. Az alábbi eset is ezt tükrözi: Abban a bűnperben, amelyben Stenczel Vilmos ügyvéd és Nikolényi Dezső rendőrségi fogalmazó életükkel áldoztak az ellenforradalom ügyének, tárgyalása így folyt le: A tárgyalóteremben együtt lévő vádlottakhoz a hírhedt Cserny így szólt: „Itt csak arról van szó, hogy abban az időben, a kérdéses helyen jelen voltak-e, igen vagy nem? Mind a nyolc vádlott azt felelte, hogy „igen”, abban a hiszemben, hogy ez csak a tárgyalás bevezetése. Erre Cserny kijelentette: „Golyó általi halál az összes vádlottra G. kivételével, akit a törvényszék ezennel felment.” A felmentett érdekében ugyanis Garbai kormányzótanácsai elnök a bíróságnál közbenjárt. Az ítéletet csak Stenczelen és Nikolényin hajtották végre, a többi vádlott kegyelmet kapott. Egy ügyben a vádlott betegsége miatt nem jelent meg a tárgyaláson, hanem helyette megjelent felnőtt fia, hogy apjának a tárgyalás megtartását akadályozó betegségét bejelentse. A forradalmi törvényszék szó nélkül elítélte a fiút az apa helyett több évi fegyházbüntetésre.⁴⁶²

Ilyen volt az a bíraskodás, melyet a forradalmi törvényszékek folytattak. Ez a bíraskodás már a proletárdiktatúra első hónapjában közfelháborodást váltott ki. A kormány, amely nem akart szakképzett jogászbírákat látni, valamint nem akart tételes büntetőtörvénykönyvről és eljárási jogról tudni, csakhamar érzékelte, hogy ha gátat nem vet a forradalmi törvényszékek túlkapásainak, olyan közhangulat alakul ki a proletáruralom ellen, mely el fogja azt söpörni.

Jogorvoslat

Igen szűk korlátok között, a forradalmi törvényszék ítélete ellen panaszjogot adtak a forradalmi főtörvényszékhez, melyet azonban fel nem állítottak, s így a rendeletnek ez a része nem léphetett életbe. A panasz különben csak alaki sérelmekre terjedt volna ki, s az ügy érdemét panasszal csak azon a címen lehetett volna megközelíteni, hogy az ítélet a tanácsköztársaság rendeleteit vagy azok szellemét sérti. E jogorvoslatnak a halálbüntetés végrehajtására felfüggesztő hatályt engedtek. Ezen kívül a hadszíntéren előforduló bűncselekményekre, de főként az ellenforradalmi mozgalmakra kiterjesztve a rögtönítélő bírósággal tulajdonképpen csak azt célozták, hogy Szamuely népbiztosnak és végrehajtóinak törvénytelenégeit szente-

⁴⁶¹ Ua. 597.

⁴⁶² Uo.

sítsék. Így ők, mint a kormányzótanács kiküldött rögtönítelő bírósága „törvényes formák között” végezheték ki az ártatlan embereket.⁴⁶³

A rögtönítelő bíróságokkal még egy rendelet foglalkozott: a forradalmi kormányzótanács CXXVII. sz. rendelete, mely kimondta, hogy ha a rögtönítelő bíróság a halálos ítéletet a kihirdetéstől számított 48 órán belül végre nem hajtja, azt többé nem szabad végrehajtani, hanem ilyenkor a büntetés a rendelet erejénél fogva életfogytig tartó szabadságvesztés büntetéssé változik át. Ennek a rendeletnek a háttere az, hogy az 1919. júniusi budapesti ellenforradalomban részt vettek kivégzését az antant megbízottja, Romanelli olasz alezredes megtiltotta és rendeletével a tanácskormány nem mert szembeszállni. Azért, hogy a közvélemény előtt leplezzék a kudarcot, egy olyan rendeletet tettek közzé, mintha a halálbüntetések végrehajtása nem az olasz beavatkozás folytán, hanem e rendelet következtében maradt volna el. A forradalmi törvényszékek kegyetlenkedései ellen már a munkásság is felzúdult, így a Kormányzótanács a kegyelmi jogot egyre többször gyakorolta, és ezért a kegyelemért folyamodók mintegy fele kegyelemben is részesült.⁴⁶⁴

A kegyelmi jog gyakorlása

A kegyelmi jogot az enyhébb bűncselekményeknél az igazságügyi népbiztos gyakorolta, s az ilyen ügyeket a népbiztosság hivatalnokai, többnyire a volt igazságügy-minisztérium tisztviselői készítették elő, de a súlyosabb esetekben a Kormányzótanács határozott. Ilyen ügyekben az iratok a tisztviselői kar kikerülésével az igazságügyi népbiztos kezébe jutottak, aki javaslatát titkos úton terjesztette a Kormányzótanács elé. A kegyelmezéseknél a forradalmi törvényszékek támasztották a legtöbb nehézséget, az igazságügyi népbiztosságnál pedig a régi tisztviselők eljárásának ellenőrzésével megbízott politikai megbízottak. Amennyiben a népbiztosság a kegyelmi kérvény elintézése céljából a periratokat bekérte, a forradalmi törvényszékek többszöri sürgetés után sem mozdultak a felhívásra, azzal az egyenes szándékkal, hogy a kegyelmi kérvények elintézését megakadályozzák. Több ízben pedig élénken tiltakoztak is az általuk kiszabott büntetéseknek kegyelem útján való elengedése ellen. Az igazságügyi minisztériumi régi tisztviselői az oda helyezett politikai biztosok tevékeny ellenállása miatt, igen gyakran erős küzdelem után sem voltak képesek az ártatlanul elítéltek kegyelmezését elérni. Mindenféle hivatalon kívüli befolyás is érvényesült, hogy a kiszabott kegyetlen büntetések megmaradhassanak. Az olyan proletár, akit nem politikai bűncselekmény miatt ítélték el, rendszerint igen könnyen kapott kegyelmet, sőt politikai bűncselekménynél is

⁴⁶³ Ua. 597. 598.

⁴⁶⁴ Ua. 599.

gyakran meghajoltak a munkásság energikus fellépése előtt. A kegyelmezési jog gyakorlását ily módon erőteljesen az osztályharc szolgálatában állították. Mindezt az alábbi eset is példázta: „Érdekes Machovits Gyula esztergomi kanonok, egyházmegyei tanfelügyelő esete. A közművelődési ügyosztálytól kapott felhívást, hogy a tanfelügyelőség összes iratait június 15-ig a közművelődési biztoshoz szállítsa be. Machovits Gyula még június 11-ik napján, tehát a kitűzött határidő előtt ez beadványban aggályait fejezte ki e rendelkezéssel szemben, utalva arra, hogy az ő hatáskörét a tanácsköztársaság meg nem szüntette. A válasz az előterjesztésre az volt, hogy forradalmi törvényszék elé állították. A tárgyaláson a napfénynél világosabban kiderült, hogy a terhelt nem helyezkedett szembe a rendelettel, hanem újabb utasítást várt s a felhívásnak eleget is tett volna, ha előterjesztésének elintézéséről értesül. A védelem mit sem használt. Egy katolikus pap a kereszténygyűlölettől tájékozott forradalmi törvényszéknél nem nyerhetett igazságot. 3 hónapi börtönre s 10,000 kor. pénzbüntetésre ítélték. Kegyelmi kérvénye nem járt teljes sikerrel, mert 2000 kor. pénzbüntetést, teljes ártatlansága ellenére, mégis rajta hagytak.⁴⁶⁵

Forradalmi katonai törvényszékek

Az anyagi jogot tartalmazó LIII. számú rendelet állította fel a forradalmi katonai törvényszékeket, kimondva, hogy a „Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmét sértő katonai büntettek felett forradalmi törvényszékek ítélnék.” Ezzel elválasztották egymástól a polgári és katonai személyek feletti ítélezést. E rendelet kibocsátásáig, azaz egészen 1919. április 12-éig a katonák felett ugyanaz a forradalmi törvényszék ítélt, mely a polgári személyek felett is. A bűncselekmények felderítésével kapcsolatos feladatokat a Forradalmi Kormányzótanács LXXXIV. számú rendelete értelmében a Vörös Őrség látta el, ez volt az egyedüli nyomozótestület. A szerv a nyomozás befejezése után az ügyeket átadta a forradalmi törvényszékeknek a büntetőeljárás további részének lefolytatása végett. A forradalmi katonai törvényszékek szervezetüket tekintve egy elnökből és két tagból álltak. Őket, illetve a vádbiztosokat és a jegyzőkönyvvezetőket Budapesten a központi tanács, vidéken pedig a munkások, katonák és földművesek helyi tanácsa választotta a katonák, katonaviselt munkások vagy földművesek közül. A forradalmi katonai törvényszék tagjai főleg munkások vagy parasztok lettek, de előfordultak a bírák soraiban kereskedők is. Vagyis a testületet nagyrészt laikusok alkották, akik semmiféle szűrésen vagy képzésen nem estek át. A fővárosban a bírák 90%-a munkás volt, míg vidéken arányuk úgy alakult, hogy 61%-uk munkás, 16%-uk paraszt, 10%-uk kisiparos,

⁴⁶⁵ Ua. 600.

13%-uk pedig értelmiségi volt és közülük csak 4, 3 % tevékenykedett korábban az igazságügyben.⁴⁶⁶

A törvényszékek képzetlen tagjai gyakorlatilag bármilyen büntetést kiszabhattak, ugyanis a Forradalmi Kormányzótanács LIII. számú rendelete a büntetésekkel kapcsolatban csak annyit mondott ki, hogy katonai büntett büntetését a cselekmény súlyához képest a forradalmi törvényszék szabja ki. Hogyha a büntett a Vörös Hadsereg forradalmi fegyelmét vagy a Tanácsköztársaság érdekét súlyosabban sértette vagy közvetlenül veszélyeztette, halálbüntetés is kiszabható volt. Egyszerű szavazattöbbség elegendő volt a büntetés kiszabásához, kivéve halálbüntetésnél, ott egyhangú döntésre volt szükség.⁴⁶⁷ A panasznak főszabály szerint csak a halálbüntetésre volt halasztó hatálya. Panasznak négy esetben volt helye: ha a bíró nem volt elfogulatlan, ha az ítélet rendelkező része érthetetlen vagy végrehajthatatlan volt, ha már korábban jogerős ítélet született az ügyben, vagy ha az ítélet igazságtalan volt. Az országos főtörvényszék az ítéletet megsemmisíthette, vagy megváltoztathatta, illetve a panaszt el is utasíthatta, amennyiben nem találta azt megalapozottnak. Az ítélet elbírálása során a törvényszék semmiféle szabályhoz nem volt kötve, ebből kifolyólag szubjektíven ítélt meg, hogy az ítélet érthetetlen vagy igazságtalan volt-e.

Rögtönítelő eljárás

A Tanácsköztársaság katonai büntetőjogának fontos részét képezte a rögtönítelő eljárás, melyet két szerv valósított meg: a forradalmi katonai törvényszékek és a Szamuely Tibor vezetésével működő front mögötti bizottságok. A forradalmi törvényszékek számára az igazságszolgáltatásnak e rendkívüli módját a Forradalmi Kormányzótanács XCIV. számú rendelete hozta létre. Rögtönítelő eljárást a Kormányzótanács rendelhetett el bizonyos bűncselekmények esetén a Tanácsköztársaság egész területén. Hadműveleti területen pedig a hadsereg főparancsnoksága is elrendelhetette a statáriális bíraskodást. Ilyen tevékenységgel külön bíróságokat lehetett megbízni, de kivételesen a forradalmi törvényszékek is ítélezhettek ilyen módon. Az eljárás egyébként hasonló volt a rendes eljáráshoz, mindössze néhány eltérés fedezhető fel: rögtönítelő eljárásban perorvoslatnak az ítélettel szemben nem volt helye, a büntetést azonnal végre kellett hajtani és az ítélethozatal nem titkos szavazással zajlott. A rögtönítelő bíraskodást július 10-én is szabályozták a CXXVII. számú rendelettel, mely szerint, ha a halálbüntetést nem hajtják végre 48 órán belül, akkor az életfogytig tartó szabadságvesztésre

⁴⁶⁶ Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében. A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Bibliotheca Juris Militaris V. Budapest, 2019. 63. 64.

⁴⁶⁷ Ua. 65.

változik át.⁴⁶⁸ Rögtönítélő bíraskodást folytatott Szamuely Tibor is a front mögötti bizottságok keretében. A Forradalmi Kormányzótanács április 21-én határozott ezek felállításáról. A bizottságok fő célja a rend és a fegyelem garantálása volt a hadseregben. Ezek a katonai egységekkel együtt mozogtak, s szükség esetén azonnali, helyszínen történő bíraskodást valósítottak meg. A bizottságok ítéletei nagymértékben különböztek a forradalmi törvényszékek ítéleteitől. Utóbbiak ugyanis többnyire enyhe büntetéseket szabtak ki, Szamuely Tibor és alakulata azonban éppen kegyetlenségéről, véreskezűségéről volt ismeretes. A bizottságokban többnyire ellenforradalmi tevékenységért történt a felelősségre vonás.⁴⁶⁹

⁴⁶⁸Ua. 69. 70.

⁴⁶⁹ Ua. 70-71.

VII. Összegzés és kitekintés

A Székely Hadosztály korabeli tevékenységével, Erdélyt védő harcaival, a katonai alakulat megítélésével és politikai szerepével a korabeli források és szakirodalom ugyanúgy szubjektív és politikai motivációktól (revízió, bolsevizmus ellenesség) áthatva írt, mint az 1945 és 1990 között megjelent történeti munkák (marxizmus, internacionalizmus). Az újabb értékelések már azt is hangsúlyozzák, hogy a magyarság emlékezetében fájó emlékként élt a román intervenciós hadsereg 1919. évi megszállása. Erőszakos rekvirálások, rablások, internálások, gyilkosságok, totális pusztítás szegélyezte az utat amerre a román hadsereg járt. A tanácskormány, élén a szinte totális hatalmat gyakorló Kun Béla külügyi népbiztossal, mindenáron megakadályozták, hogy kialakulhasson az ország területi integritásáért is küzdő, egyfajta „nacionál-bolsevista” magyar Vörös Hadsereg. A hadseregben üldözték a történelmi Magyarország megtartását támogató gondolatokat, így azt is megtiltották, hogy az egységek vörös zászlóikat nemzeti színekkel szegélyezzék.⁴⁷⁰ A marxista ideológiai alapokra épült történetírás szerint „a keleti hadsereg kudarcának egyik döntő oka minden kétséget kizáróan a Székely Különítmény vezetőinek árulása volt. E hadosztály állandó visszavonulása nemcsak harciasztalig járt igen súlyos következményekkel. Azon túlmenően, hogy áruló visszavonulása a keleti hadsereg arcvonalának balszárnyán magával vonta az arcvonal centrumának visszavonulását is, maga az a tény, hogy a Vörös Hadsereg e legjobban felszerelt és szervezett egysége állandóan visszavonult, a többi alakulatra is igen demoralizálóan hatott. Megrendítette a saját erőkhöz vetett bizalmat, s ugyanakkor az ellenség erejének túlbecsülését eredményezte. A Székely Különítmény vezetőinek árulása mellett az ellenséges előrenyomulás megállítására irányuló törekvések sikertelensége döntő mértékben a csapatok harci szellemének gyengeségén múltott.”⁴⁷¹

Valójában a tanácshatalom nyíltan szembehelyezkedett a területi integritás elvével, ami demoralizálóan hatott a Székely Hadosztályra. A bolsevisták terrorja megrémisztette a családjukat is féltő katonákat, amely tovább mélyítette az ellentétet a hadosztály tagjai és a vöröskatonák között. A hadügyi népbiztosság politikai megbízhatatlanságukból eredően nem látta el a hadosztályt a harc folytatásához szükséges ruházattal és munícióval. A vörös csapatok egységei, beleértve az internacionalistákat a legtöbb esetben már a harc kezdetén megfutamodtak,

⁴⁷⁰ 1919. A szocialista világforradalom útján, Magyar Tanácsköztársaság – Szlovák Tanácsköztársaság, Dokumentumok. Összeállította: Györfly Sándor és Pavol Kanis. Európa Könyvkiadó–Tatran Könyvkiadó, Budapest, 1981. 56.

⁴⁷¹ Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969. 153.

annak ellenére, hogy a legjobb hadfelszerelés birtokában voltak. Sajnos, a kommunista vezetők a világforradalom kivívását tartották legfontosabb céljuknak, az ország területi integritásának elvével pedig nyíltan szembehelyezkedtek. Szamuely Tibor a román-magyar háborút csupán a profitért és a piacért vívott háborúnak nevezte, amelyben a „román és a magyar burzsoázia” csaptak össze.⁴⁷²

Az 1919. április 16-án bekövetkezett sikeres román intervenciós támadás után a rendelkezésre álló erőkkel mind a Székely Hadosztály, mind a magyar Vörös Hadsereg részéről képtelenség volt tartani a frontot. Ennek ellenére és a disszertáció első kérdésére válaszolva, az általam feltárt és felhasznált források és szakirodalom alapján kijelenthető, hogy a Székely Hadosztály irányítói (különösen Kratochvil Károly és tiszti kara), valamint a legénységi állomány döntő többsége mindent megtettek a magyar területek védelme érdekében és ez komoly motivációt jelentett az ország más pontjain sajnos elszigetelten előfordult katonai és polgári ellenállás számára.

Az új politikai berendezkedés regionális jellegzetességeit célzó kérdésfelvetéssel kapcsolatban hangsúlyozandó, hogy az ország 1918 őszétől 1919 nyaráig tartó politikai, gazdasági és katonai válságát a kelet-magyarországi régió szinte teljes mértékben „leképezte”. Néhány sajátos vonással azonban árnyalnunk kell ezt a megállapítást. Először is a térség nagyon gyorsan román katonai megszállás alá került (Debrecen 1919. április 23-án), amit abból a szempontból akár pozitívumként is felfoghatunk, hogy a tanács hatalom sokkal rövidebb ideig működött a térségben, mint Budapesten, vagy az ország középső és nyugati részein. Ugyanakkor a régió helyzetét súlyosbította az erdélyi (székely) menekültek nagy száma, valamint az is, hogy a döntően agrárnépesség kezdettől fogva szembehelyezkedett a forradalmi kurzusokkal (részben a tényleges földosztás elmaradása miatt). Ennek a reakciójaként az ún. forradalmi vörös terror is nagymértékben érvényesült a régióban, amit gyorsan felváltott a román katonai megszállás polgári lakosság elleni atrocitás sorozata.

A Tanácsköztársaság polgári elhárításával, politikai nyomozó osztályával, valamint a rendszer büntető jogrendjével, büntető eljárásával, azok intézményeivel, jogszabályaival és működésével foglalkozó jogtörténeti tárgyú fejezetekhez kapcsolódó tézis tekintetében világosan látszik, hogy az új politikai berendezkedés ezen a téren is szakítani kívánt a régi joggyakorlattal. Ez azonban nem igazán sikerült, mert a forradalmi jogrend teljes kiépítésére, mű-

⁴⁷² Szamuely Tibor: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957. 163-164.

ködtetésére és megszilárdítására nem volt elég idő. Ráadásul a rendszer ezt a területet alapvetően politikai, ideológiai céljaira használta, de többnyire következetlenül, hiszen a jogi apparátusba került új személyek többnyire képzetlenek voltak, a régi megmaradt jogi garnitúra tagjai pedig sokszor szakmai tisztességből szabotálták a forradalmi törvénykezést. Noha a Tanácsköztársaság teljes jogi struktúráját áthatalmította a forradalmi terror, mégis a jogalkotás, a törvények és rendeletek végrehajtása és a bírászkodás számos esetben ad hoc jellegű és következetlen volt, mert a rendszer irányítói attól tartottak, hogy a népszerűtlen bírói döntések tovább erodálják a tanács hatalom amúgy sem széles társadalmi támogatottságát és népszerűségét.

Ez annak ellenére is így volt, hogy köztudottan az új, szovjet típusú rezsimek kezdetben nagy népszerűsége tette szert: a Kun Béla nevével fémjelzett új szocialista párt hamarosan tömegpárttá duzzadt. Ebben az is közrejátszott, hogy az emberek a Tanácsköztársaságban látták az utolsó esélyt arra, hogy megmentsék a nemzeti határokat, ezzel együtt a földeket, bányákat, gyárakat is. Mivel úgy érezték, hogy a nyugati hatalmak, főleg a franciák, valamint az általuk támogatott Románia, Csehszlovákia és a Szerb-Horvát-Szlovén Királyság Magyarország szétदारabolásában érdekeltek, ezért sokan nem, vagy nem csupán félelemből, hanem utolsó mentsvárként fordultak Szovjet-Oroszország irányába, amikor támogatták a Tanácsköztársaságot.⁴⁷³ Ebben az összefüggésben és az újabb kutatások tükrében, valamint kitekintésként érdemes röviden szólni a tanácsrendszer és az egyházak viszonyáról (a régiót tekintve főként a református egyházra fókuszálva), valamint a vörös terror megítéléséről, ami alapvetően definiálja a Tanácsköztársaság helyét a különféle történeti narratívákban.

A kommunizmus sajátos vallásos vonzereje, ha nem is a lelkeszek sokaságát tántorította el a történelmi egyházaktól, mégis többeket megkísértett, mint azt gondoljuk. Baltazár Dezső⁴⁷⁴ tiszántúli református püspök a Tanácsköztársaság kikiáltása után táviratban köszöntötte a Forradalmi Kormányzótanácsot és azt nyilatkozta, hogy a „kommunizmus krisztusi elv, tehát elvileg kifogás ellene keresztyén alapon nem tehető.” Baltazárt lehet, hogy az egyházféltés és/vagy a megfelelés vágya vezette, de múltjából és a református egyház történeti hagyományaiból, valamint a keresztyén hitnek az emberek közötti egyenlőségre alapozott axiómájából is következhetett az alkalmazkodás. Baltazár a Forradalmi Kormányzótanács megalakulását köszöntő, hódoló nyilatkozata ellenére sem került el a kommün börtönét, de azt sem, hogy 1920 után évekig tartó igazolási eljárásnak legyen alávetve saját egyháza és a világi hatóságok

⁴⁷³ Fejérdy András: A Tanácsköztársaság és az egyházak. Szent István Társulat, Budapest, 2020. 73.

⁴⁷⁴ Baltazár Dezső memoár jellegű visszaemlékezése fontos és érdekes adalék saját életútjához és a korszak regionális történetéhez: Dr. Baltazár Dezső: A próbáltatások idejéből. Méliusz Könyvkereskedés, Könyvkiadóvállalat, Debrecen, 1929.

részeről.⁴⁷⁵ Baltazár változó nyilatkozatai mögött mégis könnyen kitapintható az a fajta „kálvinista liberalizmus”, ami inkább a 19. századi 48-as függetlenségekhez kapcsolódott (a hitvalló kálvinizmussal együtt), az éles katolikusellenességet pedig a szociáldemokrácia és a polgári radikálisok felé történő nyitással párosította. Ezzel együtt az antiszemitizmustól mindig élesen és egyértelműen elhatárolódott. Jellemző kortörténeti adalék, hogy a háború után leromlott állapotú debreceni református intézményeket Baltazár azokból az adományokból állíttatta helyre, amelyeket a húszas évek elején az amerikai református magyarság körében tett adománygyűjtő körútján nem saját hitsorsosaitól, hanem az ott élő zsidóságtól kapott, hálából a numerus clausus törvény elleni kiállásáért.⁴⁷⁶ Baráth Béla Levente megállapítása szerint Balthazár püspök 1918 őszi és 1919 tavaszi megnyilatkozásait a taktikázás jellemezte: „A Károlyi-kormány idején a monarchisztikus államforma melletti kiállása és következetesen képviselt egyház-finanszírozási elképzelései miatt folyamatosan támadták. A proletárdiktatúra rövid időszakában a kényszerű együttműködés felszíne mögött a „modus vivendi” kereső, az államosítást halogató, kiváró taktika határozta meg lépéseit. A kommunisták úgy tekintettek rá, mint az ellenforradalom egyik potenciális helyi vezetőjére, hatalmuk utolsó napjaiban letartóztatták, és családjával együtt meghurcolták. A román hadsereg bevonulását először érthető megkönnyebbüléssel fogadta és nyitott volt a két állam közötti perszónálunió gondolata felé is. A megszálló csapatok által elkövetett számtalan atrocitással és Romániának a Tiszántúlra irányuló expanziós törekvéseivel szembesülve azonban rövid időn belül a Debrecenben kibontakozó ellenállás egyik vezetőjévé vált. Ezzel párhuzamosan lépett fel a háború és a forradalmak kapcsán a zsidóság és a szabadkőművesség kollektív bűnösségét hangoztató politikai erőkkal szemben is. Ez újabb rágalomhadjáratot indított ellene. Az egyházi élet újrarendeződése során az egyház többi vezetőjével egyetértésben arra törekedett, hogy az egyházkerület és a Magyarországi Református Egyház szervezeti egysége a megváltozott államhatárok ellenére is fennmaradjon.”⁴⁷⁷

A Tanácsköztársaság és az egyházak viszonya korántsem írható le a majd egy tucatnyi papgyilkossággal és a paraszti tömegeket gyorsan elidegenítő, bár igen következetlen és kapcsolódó vallásüldözéssel, amely a húsvéti tojásfestés nevetséges tilalmától az úrvacsorai szesztilalomig (a korszakban általános szesztilalom volt) számos abszurditást produkált. Az antiklerikális propaganda sem kommunista találmány volt, mert a növekvő szociáldemokrata befo-

⁴⁷⁵ Ezt a helyzetet az is súlyosbította, hogy Baltazár 1919. április 25-én Nagykárolyban a román királyi párt hódolattal üdvözölte és a román megszálló hadsereget pedig „vitéz seregnek” nevezte.

⁴⁷⁶ Fejérdy András: A Tanácsköztársaság és az egyházak. Szent István Társulat, Budapest. 2020. 127.

⁴⁷⁷ Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Balthazár Dezső püspök tevékenységének tükrében (1911-1920). Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014. 202.

lyás révén az már a Károlyi-korszak utolsó hónapjaiban a hivatalos kormánypolitika szintjére emelkedett. Később a Forradalmi Kormányzótanács tagjai között is többen voltak, akik nem akarták a falusi nép, főként az asszonyok vallásos érzését megzavarni és legalábbis kényelmetlenül érezték magukat a Vallásügyi Likvidáló Hivatal tevékenysége miatt. Nyisztor György földművelésügyi népbiztos arra figyelmeztette a lelkes ifjúkommunistákat, hogy „azt hiszem, elég bajunk van, ne bajlódjunk még az öregistennel is, hagyjuk azt későbbre.” A Közoktatásügyi Népbiztosság röpiratot is szerkesztett arról, hogy „keresztény földművesember lehet-e kommunista”, hiszen a propagandairat szerint Jézus és az őskeresztények voltak az első kommunisták. A falusi Magyarország egy része megértette az üzenetet, és ennek megfelelően gyakorlati módon fogta fel a proletárdiktatúrát. A református falvakban a munkástanács és a presbitérium tagjai rendszerint ugyanazok voltak. Mátészalkán a lelkész azt jegyezte fel, hogy a vallásos élet a rendes mederben folyt, sőt a „templomozás” divatba jött, hiába hallgatóztak titkos ügynökök az istentiszteletek alatt.⁴⁷⁸

A vallásüldözés tehát jórészt fordítva sült el, hiszen a háború utolsó éveiben kiürült templomok a bolsevik propaganda ellenhatására teltek meg dacos hívekkel - és nemegyszer antiszemita jelszavakkal. A zömmel zsidó származású városi fiatalokból toborzott és kétes értékű gyorstalpalókon kiképzett kommunista agitátorok kitűnő célpontjai lettek a kereszténységet és a nemzeti érzést az „üsd a zsidót” jelszávára egyszerűsítő reakciónak. A Horthy-korszakban szárba szökő vallásos reneszánszt bizonyosan fűtötte a zsidóellenes indulat, ezt a tisztán látó lelkipásztorok nehezményezték is: „A vallásos felbuzdulás inkább a kommunizmus gyűlöletéből, s nem őszinte vallásos érzésből fakadt, baj volt, hogy a megtorló mozgalmat a kereszténység köntösébe öltöztették, amihez nem sok köze volt” – írta emlékezéseiben a kaposvári katolikus plébános az 1919 őszen fellángoló keresztény kurzusról.⁴⁷⁹

A vörös terror tekintetében és a Tanácsköztársaság forradalmi büntetőjoga szerint az, hogy egy étkezőkocsiban ítélkeztek, és egy fűtőház mellett hajtották végre az ítéletet,⁴⁸⁰ nem volt jogellenes. Egyébként a burzsoázia ellen igazából semmi sem számított annak – a kommunista büntetőjog likvidációs eljárásai visszamenőlegesen is tömegesen hatálytalanították a proletár elkövetők „burzsoák” sérelmére elkövetett bűneit, akár az emberölést is, hiszen azok a bűnök az „osztálytársadalom” bűnei voltak. A vörös terror korántsem Szamuely hírhedt „halálvonatát” jelentette csupán. Nem egy központosított és kontroll alatt álló totalitárius szervezetrendszer tervszerű cselekvése volt, sokkal inkább egy olyan ideológiai eszköztár, amely a

⁴⁷⁸ Ua.133-134.

⁴⁷⁹ Ua. 134.

⁴⁸⁰ Ez az ítélkezési módszer a későbbiekben a nemzeti Hadsereg különítményeseitől sem állt távol.

harag hívószavait használta a háborúban szélsőségesen polarizálódott társadalom helyi szöve-
teinek felszakításához. A vörös terror irányítói megnyitották az erőszak tereit, és a kommunis-
ta hatalom nemcsak benyomult oda, de meghívta magához a történelem veszteseit is. Nem
véletlen, hogy Szolnokon és a Tisza-Maros szögében is könnyen akadtak a városi erőszak-
ideológiában a bosszú lehetőségét felismerő népi tettestársak az atrocitások elkövetéséhez.⁴⁸¹
(XXI. XXII. mellékletek)

A vörös terror mértéke ettől függetlenül igencsak korlátozott maradt. Váry Albert hivata-
los adatai nyomán 590 „nemzeti vértanút” tart számon az emlékezet, ám az újabb kutatások az
ártatlanul meggyilkoltak számát jóval alacsonyabbra, 365-re vagy még kevesebbre teszik.
Arányaiban és abszolút számokban is messze elmaradnak ezek az adatok a bolsevik Oroszor-
szág és Ukrajna, vagy akár a Magyarországnál jóval csekélyebb lakosságú Finnország, Lettor-
szág és Észtország vörös-fehér polgárháborúiban meggyilkoltak számától. Észtországban 700,
Lettországban 1500-2000, Finnországban 1600 embert öltek meg a vörös gárdák 1918-1919-
ben – pedig a három ország együttes népessége a Tanácsköztársaság fennhatósága alatt élő
mintegy kilencmilliónyi népesség kétharmadát sem érte el.

A témával foglalkozó legújabb szakirodalom összegző megállapítása kapcsán a szakembe-
rek körében jórészt konszenzus van. Részben abban a tekintetben, hogy a Horthy-korszakot
bevezető fehérterror jóval nagyobb mértékű és súlyú volt, mint a vörös terror, részben pedig
abban, hogy a Tanácsköztársaság vörös terrorja jóval esetlegesebben és rendszertelenebbül
működött. A bolsevik politikai erőszak 1919 Magyarországon időben és területileg is egészen
változó mintákat rajzolt ki: nem március 21-én, hanem csak április közepén kezdődött, majd
júniusban tetőzött, és míg a központi területeken több száz halálos áldozatot szedett, addig a
végeken, így a kommunista Somogyban például a vörös terrornak csupán egyetlen halálos
áldozata volt, hasonlóan Nógrád megyéhez. A jó palócok vidéke egy helyi leszámolás jellegű
gyilkosság kivételével szinte mentes maradt a terrorkülönítmények garázdálkodásaitól. De a
terror legfőképpen azért maradt korlátozott, mert a hatalomgyakorlás központi fórumain is
heves ellenállásba ütközött.⁴⁸²

⁴⁸¹ Hatos Pál: *Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es Magyarországi Tanácsköztársaság története*. Jaffa Kiadó, Budapest 2021. 372.

⁴⁸² Ua. 373.

VIII. Felhasznált források és szakirodalom

Források

1919. A szocialista világforradalom útján. Magyar Tanácsköztársaság–Szlovák Tanácsköztársaság Összeállította: Györffy Sándor és Pavol Kanis. Európa Könyvkiadó–Tatran Könyvkiadó, Budapest, 1981.
- A Vörös Őr Kis Tankönyve. Pesti Nyomda, Budapest, 1919.
- Béres János-Börcsök András-Miskolczi János-Oravecz Gyula-Szaszák János (szerk.): Válogatás a magyar katonai felderítés és hírszerzés történetéből 1918-2018. Szemelvénygyűjtemény. Katonai Nemzetbiztonsági Szolgálat, Budapest, 2018.
- Domonkos László (szerk.): Gyászos idők tündöklő csillaga. Kratochvil Károly válogatott írásai. Méry Ratio Kiadó, Debrecen, 2012.
- Dr. Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság fontosabb jogszabályai. Kossuth Kiadó, Magyar Jogász Szövetség, 4. sz. Budapest, 1959.
- Fehér András (szerk.): A Tanácsköztársaság Hajdú-Biharban 1919. Dokumentumgyűjtemény. Kiadó: MSZMP, Budapest, 1959.
- Hoss József: Töredékek a kommunizmus történetéből Kaposváron. Hadtörténeti Irattár és Levéltár, Tanulmányok és Visszaemlékezések Gyűjteménye, 1774.
- Kiss István (szerk.): Tetteikben tovább élnek. A forradalmi munkásmozgalom kiemelkedő, elhunyt Hajdú-Bihar megyei harcosainak életrajzkiötete. Kiadja: MSZMP Hajdú-Bihar megyei Bizottsága, Debrecen, 1970.
- Kelemen Béla: Adatok a szegedi ellenforradalom és a szegedi kormány történetéhez (1919). Naplójegyzetek és okiratok. Szerzői kiadás, Szeged, 1923.
- Kun Béla: A Magyar Tanácsköztársaságról. Válogatott beszédek és írások. I-II. Összeállította: Pintér Marianne. Bevezető: Münnich Ferenc. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1958.
- Kun Béla: Válogatott írások és beszédek. 2. köt. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1966.
- Magyar Nemzeti Levéltár-Országos Levéltár (MNL-OL) Archívum 603. f. 1. cs. 1919. A Hadügyi Népbiztosság átirata a megszállt területekről érkezett hírszerzésről.
- Magyarországi Rendeletek Tára. Ötvenkettedik évfolyam. 1918. Budapest, 1918.
- Raffay Ernő (szerk.): A Tanácsköztársaság véres almanachja. A Proletárdiktatúra kortörténeti dokumentumgyűjteménye. Magyar Menedék, Budapest, 2020.

Szamuely Tibor: Riadó. Válogatott cikkek és beszédek. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1957.

Zeidler Miklós (szerk.): Trianon. Források. Osiris Kiadó, Budapest, 2008.

Szakirodalom

A Tanácsköztársaság szolgálatában. BM Tanulmányi és Módszertani Osztálya-BM-ORFK Politikai Nevelő Osztály, Budapest, 1959.

Árkus József: Lenin-fiúk. Budapest, Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest 1960.

Baráth Béla Levente: „Földbegyökerezés és égbe fogózás...” A Tiszántúli Református Egyházkerület története Balthazar Dezső püspök tevékenységének tükrében (1911-1920). Hernád Kiadó, Sárospatak, 2014.

Bene János: Nyíregyháza román megszállása 1918-1919-ben. In. Nagy Szabolcs (szerk.): Vörös és fehér. A vörös és fehér uralom hátszaga - 1919 vidéken. Magyar Nemzeti Levéltár, Veszprém, 2013.

Béla Bodó: The White Terror. Antisemitic and political violence in Hungary, 1919-1921. Routledge, London-New York, 2019.

Betegh Miklós: Erdély a világháborúban. Erzsébet Könyvnyomda R.-T., Dicsőszentmárton, 1924.

Bödök Gergely: A „proletárforradalom hűséges katonái” vagy „közönséges haramiák”? Kik voltak a „Lenin-fiúk”? Múltunk 2016/1.

Bödök Gergely: Tizenegy hónap. Debrecen román megszállása 1919-20-ban. Kommentár 2016/1.

Böhm Vilmos: Két forradalom tüzeiben. Verlag für Kulturpolitik, München, 1923.

Buczko József: „Szállást adtunk hűséges magyar véreinknek.” Székely menekültek Hajdúnánáson 1916-1918. In. Nánási füzetek 19. Hajdúnánás Város Önkormányzatának kiadványa, Hajdúnánás, 2011. 45-46.

Breit József: A magyar nemzet hadtörténelme. 1-24. kötet. Grill Károly Könyvkiadó Vállalat, Budapest, 1928-1942. 24. kötet: A magyarországi 1918/19. évi forradalmi mozgalmak és a vörös háború története.

Czövek Imre: A Vörös Őrség Fejér megyében. In. A Tanácsköztársaság Fejér megyében. Fejér megyei Történeti Évkönyv 2. Kiadja: MSZMP Fejér megyei Bizottsága és a Fejér megyei Tanács VB. Székesfehérvár, 1969.

- Csunderlik Péter: A „vörös farsangtól” a „vörös tatárjárásig.” A Tanácsköztársaság a korai Horthy-korszak pamflet- és visszaemlékezés-irodalmában. Napvilág Kiadó, Budapest, 2019.
- Csunderlik Péter: Az ördögtől a handlégig. Kun Béla ábrázolásai a Horthy-kori Tanácsköztársaság-ellenes irodalomban. Múlt és Jövő, 2022/1. 1-6.
- Domonkos László: Az elfelejtett parancsnok. Kratochvil Károly élete. Masszi Kiadó, Budapest, 2010.
- Dr. Balla Tibor: Szentkereszt-hegyi Kratochvil Károly katonai pályafutása In. Invictus. Az ember, akit nem győztek le. Kratochvil Károly (1869-1946) Kárpát-Haza Füzetek. 3. Budapest, 2016.
- Dr. Baltazár Dezső: A próbáltatások idejéből. Méliusz Könyvkereskedés, Könyvkiadóvállalat, Debrecen, 1929.
- Dr. Lakatos István: A székely hadosztály. Hitel, 1989/3.
- Dr. Varga Zoltán (szerk.): A debreceni munkásmozgalom története. A munkásmozgalomi szervezkedés kezdetétől a tanácsköztársaság leveréséig. Alföldi Magvető, Debrecen, 1956.
- Egyed Ákos: Erdély, 1848-1849. Pallas-Akadémia Könyvkiadó, Csíkszereda, 1998.
- Eördögh István: Erdély román megszállása (1916-1920). LAZI Bt. Szeged, 2000.
- Erdély története I-III. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Fejérdy András: A Tanácsköztársaság és az egyházak. Szent István Társulat, Budapest. 2020.
- Fogarassy László: A Horthy-hadsereg bevonulása a Tiszántúlra. In. A Debreceni Déri Múzeum Évkönyve, Debrecen, 1973.
- Fogarassy László: A magyarországi Tanácsköztársaság katonai összeomlása. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Fogarassy László: A Monarchia felbomlása: Az utódállamok háborúja egymás ellen. Világtörténet, 15. évf. 1993. ősztél.
- Farkas József: A Székely Hadosztály Mátészalka környéki harcairól, szelíden... Ethica Kiadás, Mátészalka-Debrecen, 1996.
- Fráter Olivér: Erdély román megszállása 1918-1919. Logos Grafikai Műhely, Tóthfalu, 1999.
- Gábor Sándorné: Ausztria és a Magyarországi Tanácsköztársaság. Akadémiai Kiadó, Budapest 1969.
- Gerencsér Miklós: Vörös könyv 1919. Antológia Kiadó, Lakitelek, 1993.
- Gottfried Barna: Kratochvil és a Székely Hadosztály. In. Invictus. Az ember, akit nem győztek le. Kratochvil Károly (1869-1946). Kárpát-Haza Füzetek. 3. Budapest, 2016.

- Gottfried Barna—Nagy Szabolcs: A Székely Hadosztály története. Gutenberg Kiadó, Csíkszereda, 2018.
- Gottfried Barna: A Székely Hadosztály, 1918-1919. Székelyföld, 2007/2.
- Gottfried Barna: A Székely Hadosztály „következményei” a Tiszántúl északi felén. In. Nagy Szabolcs (szerk.): Vörös és Fehér. Magyar Nemzeti Levéltár Veszprém Megyei Levéltára, Veszprém, 2013.
- Gratz Gusztáv (szerk.): A bolsevizmus Magyarországon. Franklin, Budapest, 1921.
- Gulyás László: A Magyar Királyság román megszállásának szakaszai, különös tekintettel a Partium és a Tiszántúl elfoglalására. In. Lokális Trianon 1: Csongrád, Csanád és Torontál vármegye az összeomlás éveiben 1918-1920. Virtuális Intézet Közép-Európa Kutatására, Szeged, 2021.
- Gunst Péter (szerk.): Debrecen története. 3. kötet 1849-1919. Csokonai Kiadó, Debrecen, 1997.
- Gyurócsik Jászay Mihály: Tanulságok és igazságok a közelmúltból. K.n. Nagykanizsa, 1926.
- Hajdú Tibor: Az 1919-es június 24-i ellenforradalmi lázadás történetéhez: Párttörténeti Közlemények, 1959. 2. sz.
- Hajdú Tibor: A Magyarországi Tanácsköztársaság. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Halász Pál (szerk.): Tanulmányok a Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról. Állam és Jogtudományi Intézet Tudományos Könyvtára, 9. Budapest, 1955.
- Halász Pál—Kovács István—Feschka Vilmos: A Magyar Tanácsköztársaság jogalkotása. MTA Állam- és Jogtudományi Intézete, Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1959.
- Hatos Pál: Rosszfiúk világforradalma. Az 1919-es magyarországi Tanácsköztársaság története. Jaffa Kiadó, Budapest, 2021.
- Hatos Pál: Rend és rendetlenség 1918-1919-ben. Magyar Rendészet, 2021/1.
- Huszár Károly (szerk.): A vörös rémuralom Magyarországon. G. D. Berko, New York, 1920.
- Jagadics Péter – Rajos Sándor – Simon László – Szabó Károly: A magyar katonai elhárítás története 1918-2018. Univerzum Könyvek, Budapest, 2018.
- József főherceg: A világháború amilyenek én láttam. Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1926-1934.
- Kocsis Lajos: Erdélyi menekültek Debrecenben 1916. In. Erdélyi Múzeum 65. kötet, 3-4. füzet. Kolozsvár, 2003.
- Koréh Endre: „Erdélyért” A Székely Hadosztály és Dandár története 1918-1919 I-II. k. Magyar Ház Kiadó, Budapest, 2000.
- Kovács Nándor: A Vörös Őrség. Vörös Csillag Nyomda, Budapest, 1956.

- Kővágó László: Internacionalisták a Tanácsköztársaságért. Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Kratochvil Károly: Emlékezés a székely hadosztályról (1918-1919). Hadtörténelmi Közlemények 1929. XXX.
- Ladányi Andor: A Magyar Tanácsköztársaság és a felsőoktatás I-II. Felsőoktatási Szemle, 1969/3-4.
- Laczkó Mihály: A székely hadosztály „árulásáról”. Honvédségi Szemle, 1992/8.
- Laczkó Mihály: Áruló volt-e a Székely Hadosztály? Honismeret, 1992/2.
- Lenin: Magyarországról. A Marxizmus-Leninizmus Klasszikusainak Kiskönyvtára, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1974.
- Limpár Péter: Az önálló magyar katonai hírszerzés vörös hajnala – információszerzés és feldolgozás a Tanácsköztársaság honvédő háborújában. In: Z. Karvalics László (szerk.): Szegedi Információtörténeti Műhely Konferenciakötet. Gondolat Kiadó, Budapest, 2016.
- Liptai Ervin: Vöröskatonák előre! A magyar Vörös Hadsereg harcai 1919. Zrínyi Katonai Kiadó, Budapest, 1969.
- Merényi László: Az őszirózsás forradalom. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
- Mikes Imre: Erdély útja. Brassói Lapok Nyomda, Brassó, 1924.
- Nagy Szabolcs: A „Tiszteletbeli Székely” – Kratochvil Károly közéleti tevékenysége Trianon után. Székelyföld, 2009/1.
- Ormos Mária: Padovától Trianonig 1918-1920. Kossuth Könyvkiadó, Bp. 1984.
- Perczel Olivér: A Hajdúság román megszállása 1919-1920. In: Történeti Tanulmányok XXVI. Szerk. Bárány Attila-Novák Ádám-Szakács János-Véber Zoltán. Debrecen, 2018.
- Raffay Ernő: Erdély 1918-1919-ben. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Révész Tamás: Nem akartak katonát látni? A magyar állam és hadserege 1918-1919-ben. Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, Budapest, 2020.
- Robert Gerwarth-John Horne (szerk.): Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018.
- Robert Gerwarth: Harc a Vörös Szörnyeteggel: ellenforradalmi erőszak Közép-Európa vereséget szenvedett államaiban. In: Robert Gerwarth-John Horne (szerk.): Háború béke idején. Paramilitáris erőszak Európában az első világháború után. L'Harmattan Kiadó, Budapest, 2018. 71-78.
- Romsics Ignác: Magyarország története a XX. században. Budapest, Osiris Kiadó, 2002.
- Romsics Ignác: Erdély elvesztése 1918-1947. Helikon Kiadó, Budapest, 2018.

- Romsics Ignác: A Nagy Háború és az 1918-1919-es magyarországi forradalmak. Válogatott tanulmányok. Helikon Kiadó, Budapest, 2018.
- Rotter József: 1919. A proletárhatalom védelmében. BM Tanulmányi és Propaganda Csoportfőnökség, Budapest, 1979.
- Salamon Konrád: Nemzeti önpusztítás 1918-1920. Korona Kiadó, Budapest, 2001.
- Sarlós Béla: A Tanácsköztársaság jogrendszerének kialakulása. Közigazgatási és Jogi Könyvkiadó, Budapest, 1969.
- Szabó Mária: A Romanelli-misszó. HM-Hadtörténeti Intézet és Múzeum–Mundus Magyar Egyetemi Kiadó, Budapest, 2009.
- Szakály Sándor: A magyar katonai elit 1938-1945. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1987.
- Szakály Sándor: A Magyarországi Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének tisztikara. Palóc-föld, 1989/1.
- Szádeczky-Kardoss Lajos: Az oláhok Erdélybe törése és kiveretésük 1916-17. Makkay Zoltán Könyvkiadó Vállalata, Budapest. É. n.
- Szekeres Lukács Sándor: A sóvidéki lázadás 1919 tavaszán (1919. március 29. – április 6.) Székelyföld, 2009/10.
- Szent Kereszthegyi Kratochvil Károly: A Székely Hadosztály 1918-19. évi bolsevistaellenes és ellenforradalmi harcai a székely dicsőségért, Erdélyért, Magyarország területi épségéért és Európáért. Attraktor Kiadó, Máriabesenyő, 2017.
- Szotácski Mihály: Forradalom és jog a Magyar Tanácsköztársaságban. In. Dr. Szotácski Mihály (szerk.): A Magyar Tanácsköztársaság államáról és jogáról (1919-1969). Studia Iuridica Auctoritate Universitatis Pécs Publicata 77., Pécs, 1971.
- Szűcs Ernő: Debrecen ipara az első magyar proletárhatalom időszakában. In. Gazdag István (szerk.): Hajdú-Bihar Megyei Levéltár Évkönyve V. Debrecen, 1978.
- Ujváry Gábor: A Magyarországi Tanácsköztársaság kulturális politikája. Honismeret 2019/6.
- Tamás Ágnes: Propagandakarikatúrák ellenségképei Szarajevótól Párizsig. Pesti Kalligram Kft., Budapest, 2017.
- Takó Dalma: A katonai büntetőjog speciális intézményei a XX. század első felében. A Tanácsköztársaság katonai büntetőjoga és a Honvéd Vezérkar Főnökének Bírósága. Magyar Katonai Jogi és Hadijogi Társaság, Bibliotheca Juris Militaris V. Budapest, 2019.
- Tokody Gyula (szerk.): Hajdú-Bihar Megye és Debrecen munkásmozgalmának története. MSZMP, Debrecen, 1970.
- V. I. Hudanics: A Szlovák Tanácsköztársaság a Magyar Tanácsköztársaság közvetlen szülötte. Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Szemle, 1969/2.

Sajtó

A Nap, XVI. évf. 75. sz. 1919. április 1.

Bihari Vörös Újság, 1919. június 5. Védkötelezettségről.

Debreceni Független Újság, 1918. november 1. 1918. november 17.

Debreceni Újság, 1918. november 1. 1918. december 13.

Proletár 1921. XII. 22. Lékai János: Emlékezés Korvin Ottóra.

Proletárjog, 1919. április 19. 4. sz. A tegnap és holnap. Proletárjog, 1919. június 7. 6. sz. Proletárjog, 1919. július 12. 11. sz.

Tanácsköztársaság, 1919. március 30. A belügyi népbiztos 1. BN. sz. rendelete a Vörös Őrség felállításáról.

Vörös Lobogó, 1919. március 23.

Vörös Őrség, 1919. VI. 29.

IX. Mellékletek

I. melléklet: Kratochvíl Károly

Forrás: mecenatura.mediatanacs.hu (letöltés: 2019. 03. 08.)

II. melléklet: A Székely Hadosztály emlékműve Csíksomlyón

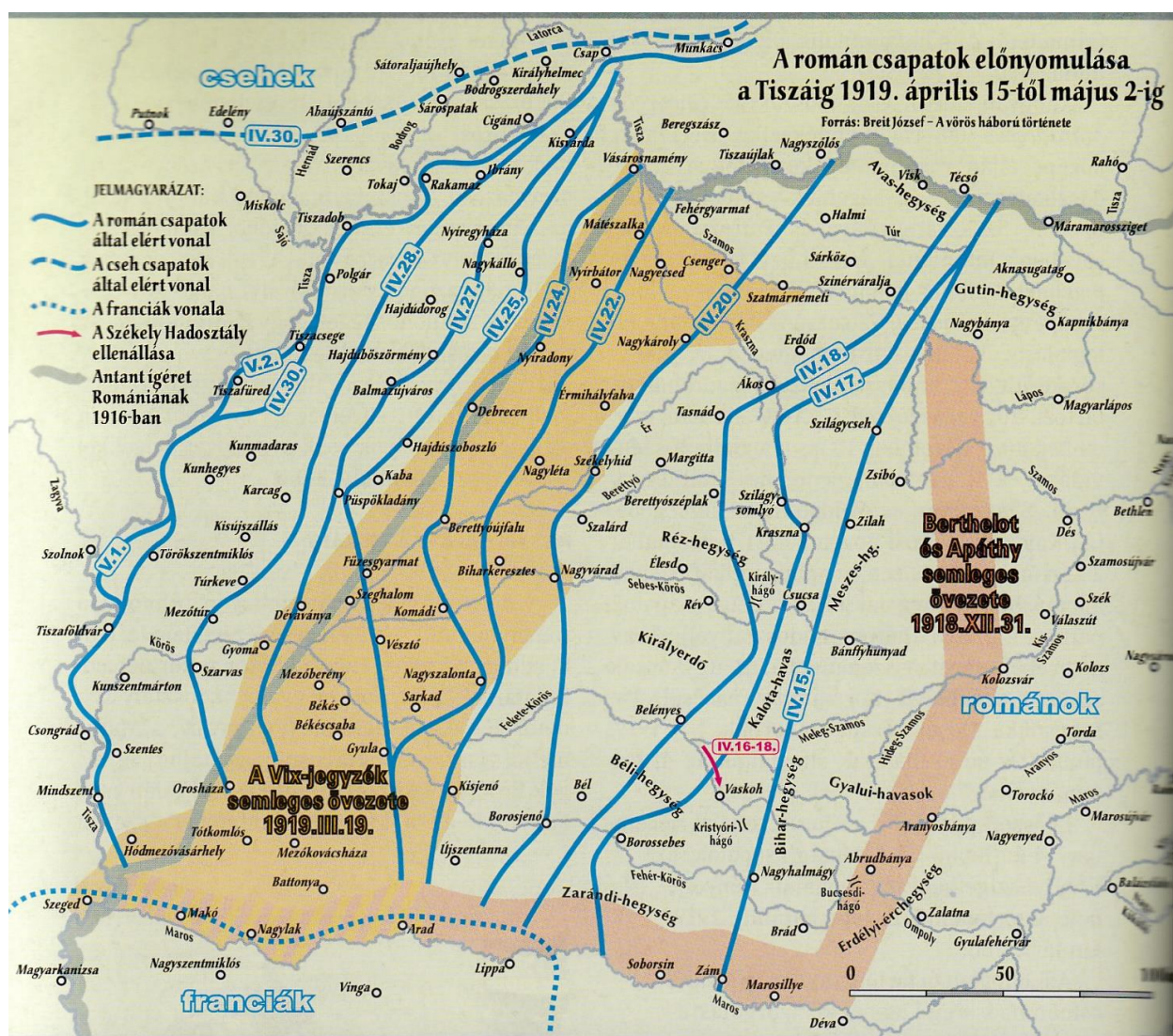
Forrás: Méltó emlékezés a Székely Hadosztályra a csíksomlyói Gergely István „Tiszti” alapította Fodor-ház udvarán | Csibész (csibesz.ro) (letöltés: 2023. 05. 01.)

III. melléklet: A Székely Hadosztály jelvénye

Forrás: axioart.com/tetel/szekely-hadosztaly-jelvenye (letöltés: 2023. 05. 01.)

IV. melléklet: A román csapatok előrenyomulásának üteme

Forrás: Erdély veszte - Román betörések 1916, 1918 - Egy lángot adok (blog.hu) (letöltés: 2023. 05. 03.)

V. melléklet: A Székely Hadosztály kiképzése

Forrás: Fegyverben napcsillag és félhold alatt - A Székely Hadosztály születése - Alfahir.hu (letöltés: 2023. 05. 01.)

VI. melléklet: Verbőczy Kálmán százados

Forrás: Fegyverben napcsillag és félhold alatt - A Székely Hadosztály születése - Alfahir.hu (letöltés: 2023. 05. 03.)

VII. melléklet: Fox Aurél és emberei a páncélvonat mellett

Forrás: Székely Nemzeti Múzeum, Sepsiszentgyörgy (sznm.ro) (letöltés: 2023. 05. 03.)

VIII. melléklet: A román királyi pár Nagyváradon 1919. május 23.

Forrás: Az 1919-es magyar–román háború román perspektívából (trianon100.hu) (letöltés: 2023. 05. 01.)

**IX. melléklet: I. Ferdinánd román király és Traian Moşoiu tábornok a nagykárolyi vas-
útállomáson (1919)**

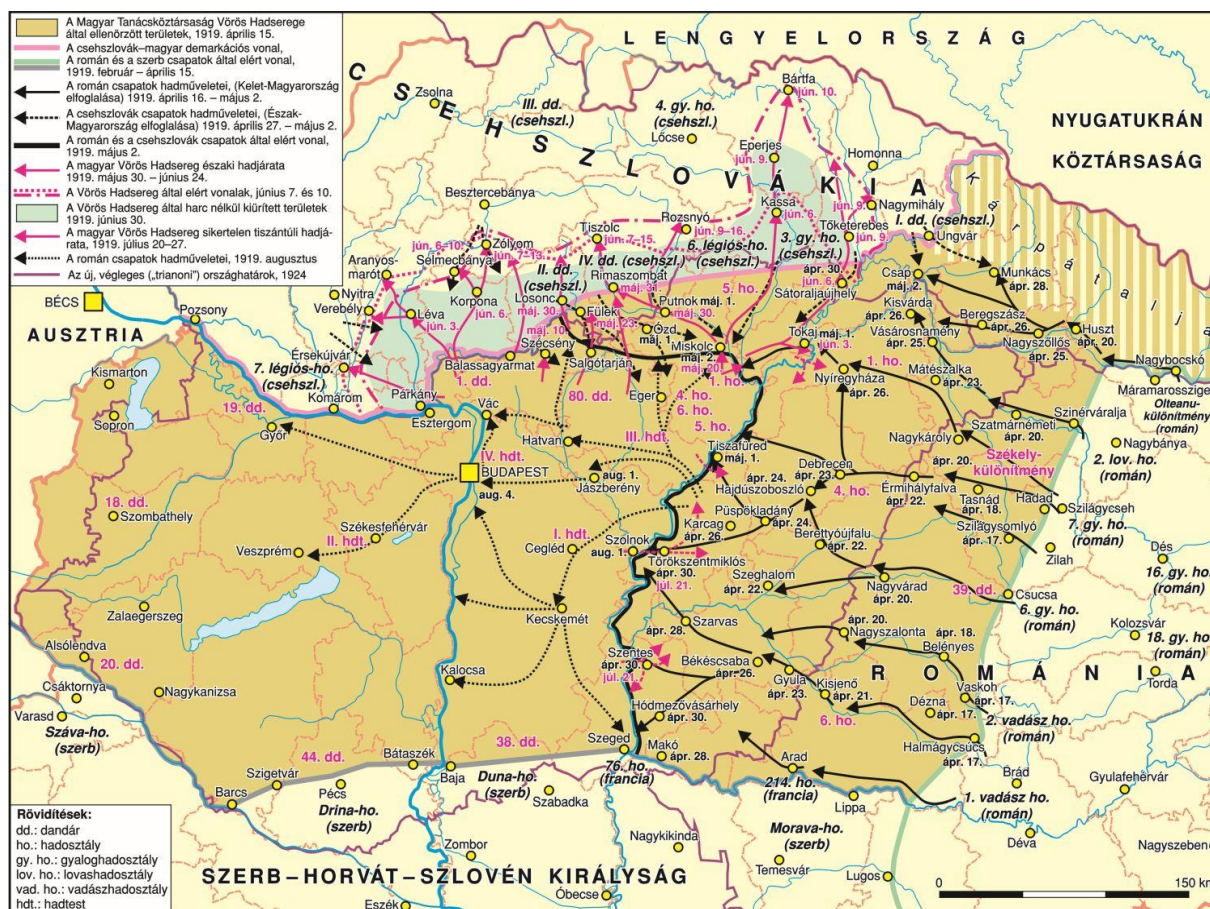
Forrás: Az 1919. április 16-i román offenzíva a Népszavában (trianon100.hu) (letöltés: 2023. 05. 01.)

X melléklet: A Tanácsköztársaság Vörös Hadseregének toborzóplakátja

Forrás: Ne Csüggedj! A Vörös Hadsereg diadalmas útja. 1919. május-június. | Europeana (letöltés: 2023. 05. 01.)

XI. melléklet: A Tanácsköztársaság harcai 1919-ben

Forrás: Az 1919-es magyar–román háború román perspektívából (trianon100.hu) (letöltés: 2023. 05. 01.)

XII. melléklet: Fegyveres erőszakkal fenyegető plakát a Tanácsköztársaság idejéből

Forrás: Vörös, fehér, fekete: a terror színeváltozásai - Huszárvágás blog (huszarvagasblog.hu)
(letöltés 2023. 05 01.)

XIII. melléklet: Lenin-fiúk egy csoportja a felakasztott ellenforradalmár körül

Forrás: OMNIA - <http://data.europeana.eu/organization/1482250000004504956> (letöltés: 2023. 05. 04.)

XIV. melléklet: A Lenin-fiúk csoportja a Batthyány palota előtt

Forrás: OMNIA - <http://data.europeana.eu/organization/1482250000004504956> (letöltés: 2023. 05. 04.)

XV. melléklet: Cserny József, a Lenin-fiúk vezére

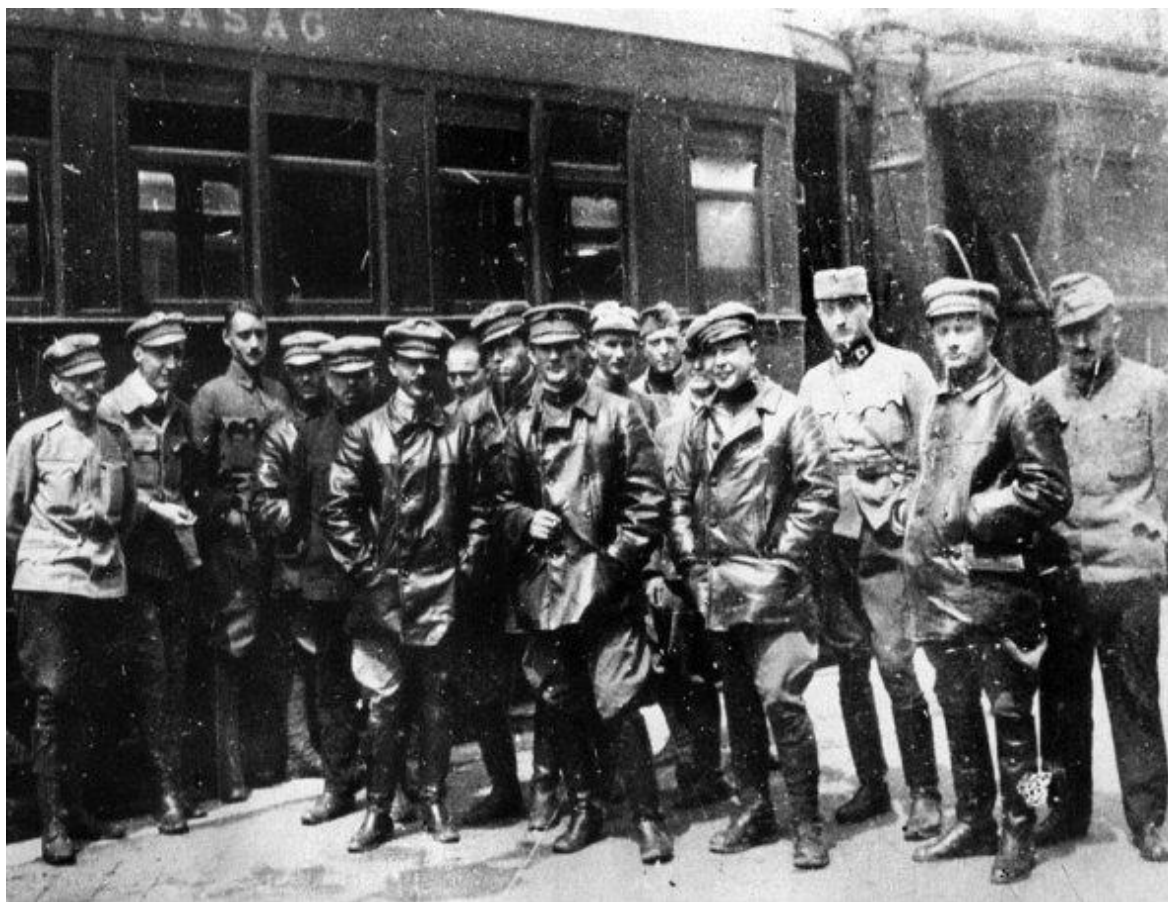
Forrás: OMNIA - <http://data.europeana.eu/organization/1482250000004504956> (letöltés: 2023. 05. 04.)

XVI. melléklet: A Lenin-fiúk vezetői: Radányi Kornél, Cserny József és Papp Sándor

Forrás: Május elseje a Tanácsköztársaság idején - Egyperces Történelem (blog.hu) (letöltés: 2023. 05. 04.)

XVII. melléklet: A Lenin-fiúk egy csoportja

Forrás: A Lenin-fiúkról és gyászos örökségükről - Mandiner blog (letöltés: 2023. 05. 04.)

XVIII. melléklet: Az „átalakított” Hősök tere 1919-ben

Forrás: Index - Tudomány - Kun Béla folyton sírt, a Lenin-fiúk cukiságkampányt csináltak Burzsuj kutyával
(letöltés: 2023. 05. 04.)

XIX. melléklet: Kommunista május 1.-re készült díszlet

Forrás: Május elseje a Tanácsköztársaság idején - Egyperces Történelem (blog.hu) (letöltés: 2023. 05. 04.)

XX. melléklet: Rothziegel Leó

Forrás: www.biographien.ac.at
(letöltés: 2019. 03. 08.)

XXI. melléklet: Tanácsköztársaság-ellenes plakát, amely az 1919-es vörös terrort szemlélteti

Forrás: <https://atankonyvontul.wordpress.com> (letöltés: 2019. 03. 17.)

XXII. melléklet: Tanácsköztársaság-ellenes plakát 1919 után

Forrás: Központi Antikvárium (kozpontiantikvarium.hu) (letöltés: 2023. 05. 01.)

X. Summary

The genre of the dissertation (local history, military history, legal history) determines to a large extent the sources used (mostly in the form of published source publications) and the literature. For each chapter, I have also reviewed the relevant previous literature and attempted to bring their findings into line with recent research. The thesis deals comprehensively with the struggles of the Székely Division in the territory of present-day East Hungary, the new political establishment in Hajdú-Bihar, especially in Debrecen and Hajdúnánás, the criminal policy of the Hungarian council power, the legislation, the legal institutions, the political investigative bodies and the secret service of the new political establishment.

The doctoral thesis includes research in military science, law and history (local history). In this respect, I have partly sought to summarise the findings of the older and more recent literature (at the level of thematic chapters) and partly tried to point out the main points of emphasis in the relevant historical sources and literature. The contemporary sources and literature on the activities of the Székely Division, the battles defending Transylvania, the perception of the military corps and its political role were as subjective and politically motivated (revisionism, anti-Bolshevism) as the historical works published between 1945 and 1990 (Marxism, internationalism). More recent evaluations also emphasise that the 1919 occupation of the Romanian interventionist army is a painful memory in the memory of Hungarians. Violent requisitions, robberies, internments, murders and total destruction lined the paths of the Romanian army.

In my questioning of the regional characteristics of the new political order, it should be stressed that the political, economic and military crisis of the country from the autumn of 1918 to the summer of 1919 was almost entirely "mapped" in the East-Hungarian region. With regard to the thesis related to the chapters on legal history dealing with the civil defence of the Soviet Republic, the political investigative department, and the criminal legal system, criminal procedure, their institutions, legislation and functioning of the regime, it is clear that the new political establishment wanted to break with the old legal practice in this area as well. However, this did not really succeed, because there was not enough time to fully establish, operate and consolidate the revolutionary legal order. In addition, the regime used this area essentially for political and ideological purposes, but mostly inconsistently, since the new members of the legal apparatus were mostly unqualified, and the members of the old legal establishment often sabotaged revolutionary lawmaking out of professional integrity.

Although the entire legal structure of the Soviet Republic was permeated by revolutionary terror, the legislation, the implementation of laws and decrees and the judiciary were in many cases ad hoc and inconsistent, because the system was not properly established.